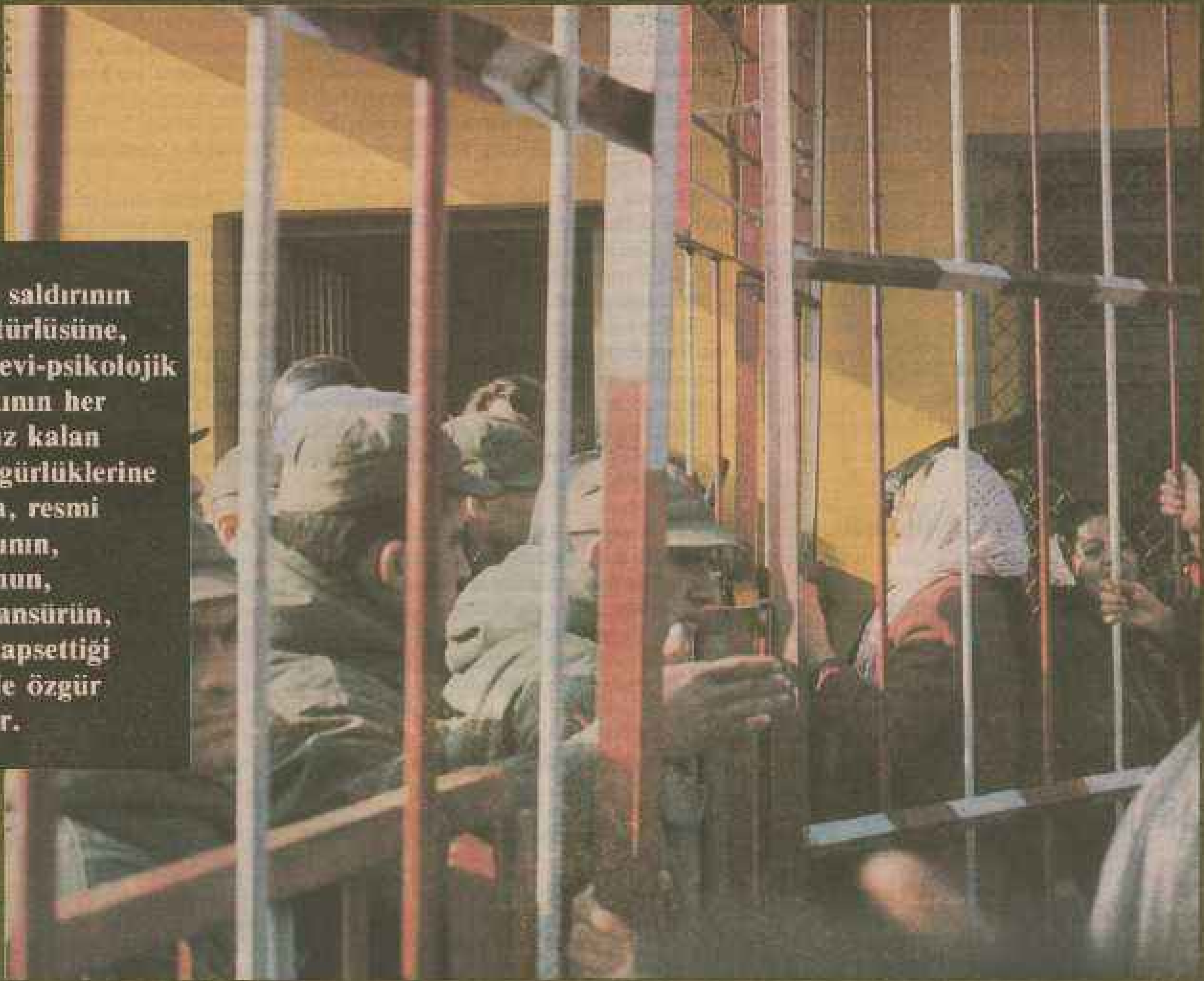
SAYI: 46 FİYATI: 3000 TL. (K.D.V. dahil)

EKONOMİ VE POLİTİKADA

Görüş

AYLIK DERGİ EYLÜL 1990

Fiziki saldırının her türlüsüne, manevi-psikolojik baskının her çeşidine maruz kalan içerdekiler özgürlüklerine kavuşmadıkça, resmi terörün, baskının, depolitizasyonun, gözdağının, sansürün, muhbirliğin hapsettiği dışardakiler de özgür olamayacaklar.

ADALET VE YARGININ SORUNLARI
Av. Önder Sav

BİRLİK/PARTİLEŞME SÜRECİ ÜZERİNE TEZLER
Haluk Gerger

Örgütlü bir güç olarak varlık nedenimiz, kapitalizmin aşılacağına dair beynimiz ve yüreğimizle beslenen inancımızdır. Dünyayı değiştirme kararlılığımızı ve yeteneğimizi kanıtlayabilmenin ilk yolu, önce kendimizin değişebilir olduğumuzu göstermektir. Birlik, bölünmüşlüğe dayalı geçmiş kalıplardan kurtulduğumuzun ve dolayısıyla değişmekte olduğumuzun en temel kanıtı olacak-

ÇEVRE VE İNSAN
Prof.Dr. Tolga Yarman

İÇİNDEKİLER

ÇIĞIRTKANLIK

Körfez krizini Batı alemi, çıkar bağından ötürü bir ekonomik kriz olarak yaşıyor, yaşıyacak. Batı'nın Amerikancı mihveri uluslararası hiçbir kuralı tanımayan bir tutumla bögeye silah ve savaş tehdidi taşıyor. Türkiye ise aynı krizi hem ekonomik boyutuyla, hem de bir "kimlik krizi" olarak yaşıyor. Çünkü, kendine dair olmayan, bir Amerikan kimliğine bürünerek ortaya çıkıyor.

Türk basını, söz gelimi: Bir kaç istisna dışında herkes Amerikancı kesiliverdi, dolayısıyla şahin. Hiç belli olmazdı, Saddam Türkiye'ye de saldırabilirdi. Türkiye Amerikanın izlediği strateji içinde en aktif rolü üstlenmeli, patlarsa savaşa girmeli, böylece Ortadoğu'da kurulacak muhtemel bir ganimet paylaşımı içindeki yerini bugünden garantiye almalıydı !

Basınımıza göre Türkiye bu kriz nedeniyle büyük devlet olma şansını yeniden yakalıyordu. TRT Özal'ın yaptığı telefon görüşmeleri üzerine uzun programlar hazırlıyordu. Devlet büyür ve önem kazanır da başkanı büyümez miydi? Solculara gazete "yutturma" hevesinde olanlar da dahil -ya da işte bir kaç imza hariç- tüm basın büyük bir yarışa girmişti.

Türkiye'de herşey zaten biraz abartılı yaşanır, Amerikancılık da öyle, denip geçilemez. Düpedüz ve kaygısızca savaş çığırtkanlığı yapılıyor. Amerikan jandarmalığı savunuluyor. Büyük devlet namı altında Amerikan politikasına tabi, gelecek "ganimet"ten komisyon almaya dönük bir sömürge devlet politikası izlensin isteniyor. Uluslararası normlar, barış, güvenlik, ulusal çıkar gibi kavramlar unutulmuş, varsa yoksa savaş. İnsanlığın suç saydığı bir fiili "Türk basını" propoganda ediyor. Amerikan çıkarları Pentagonda da ancak bu çerçeve içinde savunulabilirdi.

❒

13 yeni ilçede belediye seçimi yapıldı. ANAP "durumunu korudu". Bu her ne demekse. ANAP'ın durumunu sarsan mı var ki? Bu muhalefetin karşısındaki kim olsa durumunu zaten korurdu. Bizce seçimlerin bakılması gereken yönü muhalefetin durumunu koruyup koruyamadığıdır. DYP çok yerde seçime girmeyerek, girdiği yerlerde de zaten büyük bir iddia ileri sürmeyerek "durumunu gizlemeyi" başardı sayılır. Ana muhalefet SHP ne yapabildi?

SHP yöneticilerine göre Ecevit SHP'nin oylarını bölmüş veya çalmıştır. Gerçekten de böyledir ve Bayrampaşa'da bu kanıtlanmıştır. Esasen seçim denebilecek seçim de sadece bu ilçede olmuştur. Peki ama Ecevit'in yaptığı SHP'ye muhalefettir. Oyların % 40'ını SHP'ye muhalefet etmekle kazanma durumu ortaya çıkmışsa, gizlenecek hiçbir şey kalmamış demektir.

SHP açısından gizlenemez gerçek şudur: Seçmenler -Bayrampaşa bunu ne ölçüde gösteriyorsa o ölçüde- SHP "muhalefetinin" arkasında toplanmak yerine, "SHP'ye muhalefet"in arkasında toplanma eğilimi içine girmiştir.

❒

Geçen sayımızda teknik bir aksama sonucu, iki yazımızın son satırları düşmüş. Av. Akın Atalay'ın "Bok Yedirmek Serbest" başlıklı yazısı "... yargılanmazsınız bile." diye bitecekti. Yalçın Yusufoğlu'nun yazısının son cümlesi ise şöyle tamamlanıyordu: "... ama aklınız aynı iyimserliği paylaşmasın, diyorum."

Düzeltir, yazarlarımızdan ve okurlarımızdan özür dileriz.

İllüstrasyonlar: Uğurcan Ataoğlu

EKONOMİ VE POLİTİKADA Görüş AYLIK DERGİ

▶ Sahibi: Şükrü Çelikyapı ▶ Yayın Yönetmeni: Çağatay Anadol ▶ Yazı İşleri Müdürü: Erdal Şahin ▶ Yazışma GÖRÜŞ Nuruosmaniye Cad. 5/2 Cağaloğlu-İstanbul Tel: 527 03 40 ▶ Fiyatı: Yurtiçi 3000.- TL Yurtdışı 3 DM. ▶ Yıllık Abone Ücreti (12 Sayı): Yurtiçi 27.000.- TL. Yurtdışı 35 DM. Abone bedelleri Yayın-Dizgi Merkezi'nin Yapı ve Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi'ndeki 002846-4 (Yurtdışı havaleleri için Yapı ve Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi döviz tevdiat hesabı No: 616213-5) numaralı hesabına yatırılmalıdır. ▶ Dizgi-Ofset Hazırlık: S.O.S 511 25 36 ▶ Baskı: Teknografik ▶ Genel Dağıtım GAMEDA

BUNALIM YOK, SÜRÜKLENME VAR

Anayasayı hergün çiğneyip suç üstüne suç işleyenlere karşı, suç işlemeye yetkileri olmadığı söylenmekten öte birşey yapılmıyor.

Ülkede nicedir vahim bir rejim bunalımı olduğu söyleniyor. Söyleniyor ama, bunalımın hemen hiç bir gerçek emaresi yok ortada. Bunalım varsa, bunalım var diyenler bunalım yokmuş gibi davranmazlar. Bunalımın varlığı, niteliği, nedenleri ve yol açacağı sonuçlar bilince çıkarılıp herkesin gözünün içine sokularak bunalımı aşmanın gerekleri yerine getirilir, ya da hiç olmazsa yerine getirilmeye çalışılır. Bu olmuyorsa, yani bunalımın aşılmasında sorumluluk taşıyan çevreler ve güçler sorumluluklarının gereğini yerine getirmiyorlarsa, bunalım yok demektir. Çünkü hiç bir zaman hiç bir bunalım tek taraflı yaratılmaz. Mevcut rejimin politik/hukuksal kurumlarının işleyişine şu ya da bu yönde bir müdahalenin bunalıma yol açması için o müdahaleye karşı gerçek ve fiili bir itiraz, bir direnme olmalıdır. Bugün -ve ne zamandır- böyle müdaheleler yok mu? Var ! Lafzı da ruhu da parlamanterist olan politik/hukuksal sistemi fiili başkanlık sistemi imişçesine işletme yolunda uygulamaların hepsi anayasal düzene müdaheledir. Hergün hemen her vesile ile anayasa suçu işleniyor bu ülkede. Bunun niçin ve nasıl böyle olduğunu hukukçular her gün en ince ayrıntılarıyla uzun uzun açıklıyorlar. Dillerinde tüy bitti. Uygulamaların sahipleri ve savunucuları da, zaten, olguyu uzun boylu inkara kalkışmıyorlar. Tersine, işlerine geldiği söylenebilir. Bir eylem ne kadar çok, ardarda ve ısrarla suç olarak nitelenir de yine öylesine ısrarla suç muamelesi görmezse o kadar suç olmaktan çıkar, norm'a dönüşür, giderek kural olur. Herhalde istedikleri budur. Alışılsın, daha, daha da alışılsın diye bekliyorlar ! Fazla zorlanır gibi olduklarında da çok açıktan olmasa bile anlaşılır bir dille söyledikleri şu: Fazla titizlenmeye ne gerek var? Bugün yapılması gereken budur, bizden beklenen budur, biz bunu yapıyoruz. Kim ne derse desin yapacağız. Yaptırmayacak babayiğit varsa beri gelsin !

Bu resti gören, görmeye niyetli bir muhalefet gücü var mı bugün Türkiye'de ? Yok. Olmadığı için de, bunalım yok. Varsa eğer, nerden kaynaklanıyor o bunalım ? Başkanlık sistemini getirme gayretinden mi, o gayret doğrultusunda yapılanlardan, yani birbirini izleyen açık anayasa ihlallerinden mi?

Parlamenterizm yerine başkanlık sisteminin getirilmesinde isabet olup olmayacağı her zaman, her zeminde tartışma konusu olabilir. Oysa bugün tartışılan, fiilen, **anayasa suçu işlenip işlenemeyeceğidir.** Anayasa suçu işleyene suçlu muamelesi yapılacak mıdır, yapılmayacak mıdır? Sorun budur. Oysa anayasayı hergün çiğneyip suç üstüne suç işleyenlere karşı, suç işlemeye yetkileri olmadığı söylenmekten öte ne yapılıyor? Hiç birşey yapılmıyor.

Anayasayı, hukuku, demokrasinin gereklerini, vb. sürekli hiçe sayarak bildiklerini okuyanların yolunun ancak gelecek bir genel seçimle kesilebileceğine dair genel muhalefet konsensusu, daha öte hiç birşey yapılmamasındaki kararlılığın (!) en çarpıcı bir kanıtıdır. Seçim, iktidar partisiyle muhalefet partileri arasında, giderek iktidarla millet arasında bir **politik hesaplaşma** alanıdır. Anayasayı kör kör parmağım gözüne sistemli ihlal ise, bir seçim sonucuna bağlanamayacak kadar acil ve özel bir durum yaratır, başka türden bir sorumluluğu ilzam eder. Buna karşılık, anayasa suçunun hesabını görmeyi hep gelecek bir seçime havale etmek seçimde hesabı verilecek bir politik sorumluluk altına girmektir. Anayasa suçlusu bir iktidarı illa -ne zaman yapılacağı, ne koşullarda yapılacağı, hatta yapılıp yapılmayacağı dahi bugünden bilinmeyen- bir genel seçime kadar başlarında taşımayı sürdüren politik güçler, o seçim de olaki şu ya da bu manevra ile o aynı iktidarca "götürüldüğünde" bunun politik hesabını millete nasıl verecekler?

Nasıl verecekleri son Bayrampaşa yerel seçiminde işte belli oldu. Parlamentoda yer almış muhalefetin yalnız anayasayı değil, milletin iradesini de, halkın çıkarlarını da hiçe saymayı huy ve kural edinmiş bir iktidar karşısındaki sünepe, pısırık, vurdumduymaz, sorumsuz tutum ve davranışlarına tepkinin ifadesi olarak özetlenebilir Bayrampaşa seçim sonuçları. Buna rağmen SHP'li şefler daha hala, bu sonuçlardan çıkaracakları "dersler" olduğunu söyleyebiliyorlar. O kadar sorumsuz ve o kadar fütursuzlar !

Meclisin geçen ayki olağanüstü toplantısında olanları bu çerçevede değerlendirmekte yarar var. Tartışmaların ana eksenini -genelde- önemli dış politika kararları alınacağı zaman meclisin devre dışı kalmasının politik ve diplomatik "sakınca"sı, ya da -özelde- Çankaya'da hangi politikanın saptanıp izlenmesinin daha iyi olacağı konusu oluşturdu. Sonuçta da hükümete ait görev ve yetkilerin bir sorumsuz makamca gaspının önlenmesi sorunu öne çıkarılacak yerde, Meclisin anayasa gereği devredemeyeceği kendi yetkisini "koşullu" olarak elden çıkarmasına karar çıktı. Yani asıl sorun kıyısından bucağından da olsa yine gündeme gelmedi. Gelseydi olağanüstü toplantıda olanlardan herhalde daha başka şeyler olabilirdi. Parlamenter sistemin anayasal çatısına vaki müdahelenin, her sorunun çözülme zemini olduğu hep söylenilip duran Mecliste **bunalım** doğurması mümkün olurdu. Bunun yerine sahte bir bunalım, gizli celsede Anap'ın kendi gurup-içi dalgalanması yaşandı. Genel kamuoyunda da, ülkenin dış mihraklı emrivakilerle savaşa sokulmasının tezgahlandığı, gemi azıya alınış savaş çığırtkanlarının tozu dumana kattığı bir ortamda, o dalgalanmaya atfedilen özel anlamlarla avunularak herşey yine tatlıya bağlandı.

Bu durumda rejimde bir kilitlenmeden ya da bunalımdan elbette söz edilemez. Mevcut rejim, genel çerçevesi ve niteliğiyle ele alındığında, yapısının bileşenleri olarak içinde taşıdığı kendi emrivakileri ve fiili durumlarıyla, kendine özgü ve çok "orijinal" meşruiyet anlayışı ve dayatmalarıyla vb. pekala tıkır tıkır işlemektedir. Kilitlenenen, muhalefetin işlevidir. Muhalefet sağıyla, soluyla kendini rejimin mütemmim unsuru olarak gördükçe o işlev hep kilitli kalacaktır. Ve ülkenin ve ülke insanlarının en ayrıntılısından en geneline dek tüm hayati çıkarlarını ilgilendiren kararlar, nicedir olduğu gibi bundan sonra da, misyonu ve neydüğü besbelli bir kliğin "emanet"ine terkedilmiş olacaktır. ■

Rejimin kurumlarının işleyişine şu ya da bu yönde bir müdahalenin bunalıma yolaçması için o müdahaleye karşı gerçek ve fiili bir direnme olmalıdır.

Düzeltme : Görüş'ün 45. sayısında yayınlanan "Yüksek Mahkemelerin Sorumluluğu" başlıklı yazımda, olağanüstü hal kararnamelerinin anayasallık denetimini Anayasa'nın geçici 15. maddesinin engellediği yazılı. Doğrusu, Anayasa'nın 148. maddesidir. Ercan Eyüboğlu'na Paris'ten yaptığı uyarı için teşekkür eder, düzeltir, özür dilerim.

Zafer Üskül

ONUNCU YILINDA 12 EYLÜL VE GELECEĞİMİZ

12 Eylül çözümsüzlük anlamına geliyor. Çünkü, çözüm üretimi yollarını tıkama amacına dayanıyor.

Ülkemiz, geçen on yıl boyunca, 12 Eylül düzenini yaşadı. Askeri darbe ile başlayan ve ANAP yönetimleriyle sürdürülen 12 Eylül rejiminin, tüm toplumsal süreçleri dalga dalga etkilediği ve hemen her bakımdan yıkıma ve çöküntüye yol açtığı biliniyor. 12 Eylül'ün bu yıkım ve çöküntü yaratan özelliği, kalıcı kılınmak, daha da sürdürülmek isteniyor. Bu nedenle, 12 Eylül düzeninden nasıl çıkılacağı yaşamsal bir soru oluyor.

Başlıca çizgileriyle 12 Eylül yıkımı

12 Eylül'ün yarattığı sonuçları tüm ayrıntılarıyla bu yazı çerçevesinde ele alma olanağı bulunmuyor. Yapılması gereken bu yıkımın, toplumsal, siyasal ve ekonomik yönlerini vurgulamak ve buradan geleceğe yönelik sonuçlara ulaşmaktır.

Türkiye gerçek anlamda bir yol ayrımında bulunuyor: 12 Eylül düzeninden demokrasi doğumuyla kurtulacak, ya da daha karanlık bir ortama sürüklenecektir.

Önce, 12 Eylül, toplumsal örgütlenmeyi dağıtmış, toplumun bireylerini yalnızlığa, örgütsüzlüğe itmiştir. Sendikalar, dernekler, meslek oda ve birlikleri -işveren kesimi dışında- çok yoğun bir baskı altına alınmış, kapatılmış ya da çalışmaları büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. Toplumun ana dokusunun bu yolla dağıtılması, doğal sonuçlarını vermekte, bireycilik daha doğrusu bireysel davranış biçimlerinin gelişmesi süreci yaşanmaktadır. Yalnızlığa itilen bireyler kendi çıkarları için yaşam savaşına sürüklenirken, öbür yönden doğruluk, dürüstlük, erdem ve dayanışma gibi toplumu toplum yapan değerler aşınmakta, yıkıma uğramaktadır.

12 Eylül'ün toplumsal yıkımları, ekonomik yıkımlarıyla tamamlanıyor. Emeğe dayalı gelirleri olabildiğince düşük, sermaye gelirlerini de yüksek tutmak isteyen uygulamalar sürdürülüyor. Bu konuda bir örnek yeterlidir: 12 Eylül **öncesinin** gelir bölüşümü ilişkileri geçerli olsaydı, yalnızca son bir yılda, emeğiyle geçinenler toplam ulusal gelirden 52 trilyon lira daha **fazla** alabilecekti. Bu miktar para, 12 Eylül düzeni sonucu, emekçi kesime gitmiyor; sermaye kesimine gidiyor. Ek olarak, işsizlik son on yılda katlanmış, çalışmak isteyen her beş kişiden birinin işsiz olduğu bir durum doğmuştur. Özellikle gençlerin, eğitilmiş gençlerin işsizliği, ağır bir sorun oluşturmaktadır. Öbür yönden, büyük sermayeye olağanüstü bir gelir aktarımına karşın, yatırımlar artmıyor, daha doğrusu, ekonomi, üretimsizlik bunalımına sürükleniyor.

Üçüncü nokta, 12 Eylül'ün siyasal yıkımıyla ilgilidir. 12 Eylül niteliği gereği, yargının bağımsızlığını çok büyük ölçüde zedelemiş; yurttaşların yargıya güvenini yıkmıştır. Yasama organı yürütmenin emrindedir ve devletin özerk kurumları yok edilmiş, TRT'den üniversitelere dek, bağımlılık egemen kılınmıştır. Bu kısırlık ortamı, üretimsizliği de birlikte getirmektedir. Türkiye'nin, 12 Eylül'ün onuncu yılında, Cumhurbaşkanlığı dahil, tartışma konusu olmayan siyasal kurumu kalmamıştır. Siyasal çöküntü, yalnız yurt içinde olumsuz sonuçlar vermekle kalmamakta, Türkiye, dış ilişkilerinde de, yalnızlığa, çözümsüzlüğe ve çöküntüye sürüklenmektedir.

Çok kısaca özetlenen 12 Eylül yıkımı, kendi doğal düzlemini yaratmış, ANAP yönetimleriyle, kalıcılık kazanmıştır. Ancak, vurgulanması gereken, 12 Eylül'ün, hiçbir toplumsal, ekonomik ve siyasal soruna çözüm getirmediğidir. Gerçekte, 12 Eylül çözümsüzlük anlamına geliyor. Çünkü, çözüm üretimi yollarını tıkama amacına dayanıyor. Bu nedenle de 12 Eylül rejiminden çıkış, başlıbaşına bir sorun oluyor.

... Ve değişen dünya

Türkiye 12 Eylül'ün acımasız yıkımını yaşarken, dünyada olağanüstü değişimler oluyor. Tekçi siyasal yapılar, **halkın** ayaklanmasıyla yerlerini çoğulcu yapılara bırakıyor. Özgürlükler genişliyor, yeni hak arama yolları açılıyor.

Bu siyasal gelişme, toplumsal **güç odaklarını** köklü bir biçimde etkiliyor ve değiştiriyor. Silah gücü, yerini teknolojiye dayalı ekonomik güce bırakıyor. Silah harcamaları ve asker sayıları azaltılıyor, bunların yerine beyin gücüne dayalı üretime öncelik veren yaklaşımlar egemen oluyor. Uluslar, geleceklerini beyin gücüne dayalı üretim yönünde, yeniden tanımlıyor ve biçimlendiriyor. Teknolojiye dayalı ulusal üretim, yeni ulusalcılığın temelini oluşturuyor. Kafa ve kol emeğinin bütünleşmesi doğrultusunda görülen gelişmeler, sendikacılıktan siyasete dek, tüm kavramların yeniden tanımlanması gereğini doğuruyor. Dünya, uygun deyimiyle, kendi kendini yeniden tanımlıyor.

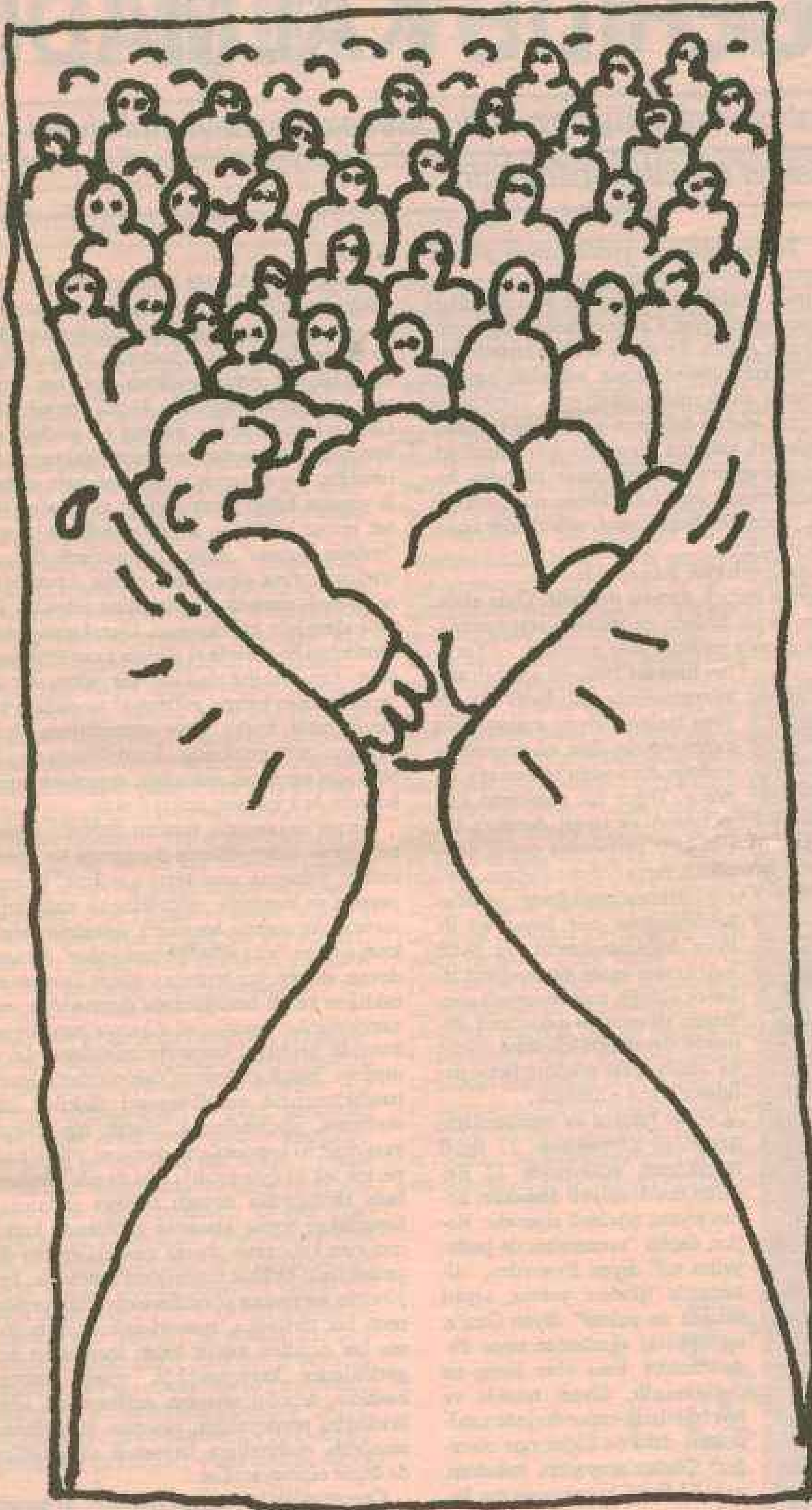
Türkiye, 12 Eylül düzleminin doğal bir sonucu olarak, bu değişen dünyadan, yeni gelişmelerden ve tanımlamalardan uzak kalıyor. Böyle olunca da, Avrupa Topluluğu'nun kendisini dışlaması karşısında şaşırıyor. En yetkili ağızlar, "biz onlara karşı her taahhüdümüzü yerine getirdik, olamaz" türünden demeçlerle aldatılmış sevgili rolü yapıyor. Öbür yönden, Türkiye'nin yıllardır yoğun bağımlılık içinde olduğu ABD de pek çok konuda artık eski sıcaklığını göstermiyor; giderek düşmanca davranışlar sergiliyor.

Tüm bu gelişmeler, Türkiye'yi silah gücüne ve demokrasi-dışı yöntemlere dayanarak yönetenleri, şaşırtıyor; dünyadaki ışıklı gelişmeler, yerli yarasaların gözlerini kamaştırıyor. Onları, İslama doğru yeni arayışlara itiyor.

Çıkış yolu bulmalıyız

12 Eylül türü baskı rejimlerinden, daha doğrusu faşizan düzenlerden çıkışın hiç de kolay olmadığı biliniyor. Bununla birlikte, 12 Eylül'ün geleneksel dayanakları, biri dışında giderek zayıflıyor. Bilindiği gibi, baskı düzenleri varlıklarını sürdürmek için **düşman** yaratmak zorundadır ve buna koşut olarak sermaye kesiminin desteğini sağlamak durumundadır. Türkiye'de baskı rejimlerinin geleneksel düşmanı komünizmdi. Son yılların gelişmeleri, komünizmi, düşman olmaktan çıkarıyor. Ek olarak, 12 Eylül rejimi, sermaye kesiminin tüm isteklerini karşılamasına, emekçi kesimi ezmesine karşın, sermayenin dışa dönük büyümesini yeterince sağlayamıyor; daha doğrusu, sermayeyi üretken sermayeye ve dış pazarlara açılma sürecine, dönüştüremiyor. Bu dayanaklarını yitiren 12 Eylül rejimi, zorunlu olarak, dinsel ögelere daha çok sarılıyor; varlığını sürdürmek için İslam'a dayanma yolunu seçmek istiyor. Bu süreç, kendi doğal düşmanını da buluyor: laik ve demokratik toplumsal yapı.

Bir başka anlatımla, Türkiye'de 12 Eylül rejiminin varlığını sürdürmesi, dine dayalı bir diktaya, doğrusu, başkanlık sistemine yönelmesiyle, olanaklı görünüyor. Türkiye gerçek

anlamda bir yol ayırımında bulunuyor: ya 12 Eylül düzeninden demokrasi doğumuyla kurtulacak, ya da daha karanlık bir ortama sürüklenecektir. Rejimin niteliği, bu dengesiz durumun sürdürülmesine olanak vermiyor. Demokratik çözüm yolları bulunması gereği de bu noktada gündeme geliyor.

Gerçekten, 12 Eylül-ANAP rejimi, yalnız iç gelişmelerle değil, dış ilişkileriyle de tıkanmış bulunuyor. Bu tıkanıklıktan çıkış yollarından biri, dinci eğilimleri de yanına alan, daha doğrusu o kesime dayalı yeni bir baskı dönemi olabilir. 1970'li yılların şiddet eylemleri, bu kez, dinci görüşe dayalı bir özellik gösterebilir. Buradan da, Güneydoğu Anadolu'da yaşanan şiddetle birlikte yeni bir baskıcı dönemin gerekçesi olabilir. İkinci gelişme doğrultusu, demokratikleşme yönünde olabilir. 12 Eylül rejiminin kalıntılarının temizlenmesi, demokrasi için bir toplumsal uzlaşma düzleminin yakalanması ve Türkiye'nin yeniden demokratik süreçleri ve buradan çağdaş gelişmeleri yakalaması sağlanabilir.

Bu iki tür gelişmeden hangisinin gerçekleşeceği, kendi haline bırakılacak bir olgu değildir, olmamalıdır. Ülkenin tüm demokrasiden yana güçleri 12 Eylül-ANAP rejiminden "demokrasi" ile çıkılması için yoğun bir çabaya girmelidir. Bu çaba yalnızca siyasal partilere bırakılmayacak kadar önemlidir. Toplumun demokrasi doğrultusunda gelişmesini sağlayacak örgütler, demokrasinin yokluğundan en çok zarar gören toplum kesimlerinin örgütleridir. Demokrasinin yokluğu, biraz önce değinildiği gibi, işçilerin, memur, emekli ve çiftçilerin gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Ek olarak, basın, üniversiteler ve yargı gibi düşünce özgürlüğüne büyük gereksinim duyan, üretimleri buna bağlı olan toplum kesimleri, demokrasinin yokluğunun ağır bedelini ödemişlerdir. Dolayısıyla, sendikalar, birlikler, meslek odaları ülkenin 12 Eylül-ANAP rejiminden demokratikleşme ile çıkışı için uğraş vermek zorundadır. Sendika, dernek, oda, kooperatif vb. kuruluşların öncelikle demokrasi konusunda, hak ve özgürlüklerin genişlemesi için, dayanışma içinde olmaları, bir yönden üyelerini bu doğrultuda uyarırken, öbür yönden de işbirliği yapmaları, gerekli ve zorunludur. Örgütler, özgürlüklerin genişletilmesi, çağdaş, laik bir toplum yapısının korunması ve geliştirilmesi girişimlerinde uzlaşabilecekleri ortak noktaları sergileyebilmelidirler. Bu tür bir süreç, siyasal yönetimi de etkileyecek, siyasal partilerin demokrasi konusunda somut öneriler geliştirmelerine olanak hazırlayacaktır.

Ülkenin tüm demokrasiden yana güçleri 12 Eylül-ANAP rejiminden demokrasi ile çıkılması için yoğun bir çabaya girmelidir. Bu çaba yalnızca siyasal partilere bırakılmayacak kadar önemlidir.

Türkiye halkı 12 Eylül-ANAP rejimleriyle çok ağır bir bedel ödedi. Bu bedel, yalnızca onbinlerce insanımızın, çoğu kez haksız yere tutuklanması, ölümlere varan işkence görmesi biçiminde olmadı. Toplumun emeğiyle geçinen kesimleri, ısrarla ve bilinçli bir biçimde, yoksullaştırıldı. Özellikle bu iki yönlü olumsuzluk, 12 Eylül-ANAP rejiminden demokrasi ile çıkışı güçleştiriyor. Bu nokta doğru olmakla birlikte, Türkiye'nin geçmiş deneyimleri, toplumsal birikimi ve konumu da demokrasiyi hak ve özgürlüklerin genişletilmesini olanaklı kılıyor.

Yapılması gereken, bu toplumsal gizilgücü, birikimi, yine bilinçli bir biçimde, örgütlü olarak güçlendirmek, yaşama geçirmektir. ■

12 EYLÜL GERİDE KALMADI

Çözüm arayışları hukukun dar kalıplarına sıkışmamalıdır. Mesele cezaevlerini siyasi çözümle boşalttıracak sosyal baskıyı örgütleyebilmektir.

On yıl geçti, 12 Eylül geride kalmadı. 12 Eylül'ün bugünümüzde olduğunun en çıplak kanıtı cezaevleridir. Solu sadece siyasi olarak değil, fiziki olarak da ortadan kaldırmayı kafasına koymuş ve bu amacını tam bir savaş mantığıyla gerçekleştirmeye girişmiş bir rejim, siyasi tutuklu ve hükümlüleri yıllardır rehin tutuyor. Tahliye olanların yerine hemen yenileri bulunuyor, cezaevleri hiç boşalmıyor.

Açık görüş: 48 yıl 1 aya hükümlü Kitle ve İlke dergileri yazı işleri müdürü, Uluslararası Af Örgütü'nün "ayın mahkumu" İlker Demir, açık görüşte kızı Sinem'le.

Siyasi tutuklu ve hükümlüler üzerine yıllardır yazılıp çiziliyor. Cezaevlerinden sağ kurtulabilenler anlattı. Sansürün ve otosansürün hışmından kurtulabilen gazete haberleri yansıttı. İşkenceci sabık polis itiraf etti. Tutuklu ve mahkum aileleri defalarca başvuruda bulundu. Ve nihayet, onurunu savunmak için ölümü göze alanların cezaevlerini cansız terkeden bedenleri tanıklık etti. Artık kimse cezaevleriyle ilgili "malumat" beklemiyor, anlatılanlar fazlasıyla yeterlidir.

Ama içerdekiler hala içeride.

Sorun hukuk sorunu değildir. Öyle olmadığını bizzat devletin en yüksek yargı mercilerinde görev'i yargıçlar dile getiriyor. Yargıtay Başkanı 1988-89 adli yılı açış konuşmasında 12 Eylül'den bu yana binlerce siyasi mahkumiyet kararı vermiş olan askeri mahkemelerin durumunu tartışmaya açmıştır. Diğer üst mahkeme yargıçlarının ve siyasi davalara bakan kimi yargıçların çeşitli vesilelerle yargı bağımsızlığının, yargıç dokunulmazlığının ortadan kaldırıldığına dair beyanları da bunu doğrulamaktadır. 12 Eylül hukukunun temel dayanağının işkence olduğu, mahkumiyet kararlarının işkenceyle dayatılmış ifadelere dayandırıldığı ülke içinde ve uluslararası platformlarda defalarca tescil edilmiştir.

Siyasi tutuklu ve mahkumların özgürlüğe kavuşmaları 12 Eylül hukukunun, dolayısıyla 12 Eylül'ün mahkumiyeti demektir. Sorun siyasi, çözümü siyasidir. Rejim, fikrini "asmayalım da besleyelim mi" diyen Evren'den, "ülkemizde işkence yoktur, siyasi tutuklu da yoktur" diyen Özal'a, en tepedeki ağızlardan zaten ifade etmiştir. Esas olan bizim ne dediğimizdir. Siyasi tutuklu ve hükümlülerin cezaevlerinde tutulmasına daha ne kadar razı olacağız? Çözüm arayışları, hukukun, hele 12 Eylül hukukunun dar kalıplarına sıkışmamalı, kesinleşmiş hükümler değiştirilebilir mi, hangi kanun, yönetmelik ya da infaz hükmü nasıl değiştirilirse birazcık daha adım atılabilir türünden sınırlamalara takılmamalıdır. Cezaevlerini siyasi çözümle boşalttıracak sosyal baskıyı örgütleyebiliyor muyuz, esas mesele budur.

Sorun içerdekilerin sorunu değildir. Topyekün özgürlüksüzlüğümüzün en doğrudan ve en ağır sonuçlarına hiç kuşkusuz siyasi tutuklu ve hükümlüler hedef olmaktadır. Sorguda başlayan işkence, onlar dayaktan, pislikten, açlıktan, hastalıktan ölünceye kadar sürmektedir. Günlerce aç bırakılan, aylarca bir görüşçü selamından, mektuptan mahrum bırakılan, binlerce kez dayak yemiş siyasi rehinlerin en başta yaşama hakkı sürekli tehdit altındadır. Tek tek maruz kaldıkları saldırıya rağmen sorun "onların sorunu" değil, hepimizindir.Onların içeride tutulma gayesi esas olarak dışardakilere gözdağı vermek içindir. İdam sehpaları ibret-i alem için kurulmuştur. Onaylanmış idam hükümleri bu amaçla el altında hazır tutulmaktadır. Dışardakiler attıkları her adımı her an "içerdekilerin yanına yollanma" tehdidinin yarattığı baskı, korku, terör atmosferinde ölçüp biçmeye zorlanmaktadır. İçerdekilerin özgürlüğü için verilecek mücadele, dışardaki hapishanenin de kapılarını aralayacaktır.

Sorun dayanışma sorunu değildir. Siyasi tutuklu ve hükümlülerin durumuna ve içerde canları pahasına verdikleri varolma, insanca yaşama ve özgürlük mücadelesine katkı artık mevcut dayanışma boyutunu aşmalıdır. Mahkum aileleri "ateş düştüğü yeri yakar" demeye devam ettikçe, her birimiz o ateşin kavuran sıcaklığını kendi benliğimizde duymadıkça; cezaevindekiler kendilerini dışarıya hatırlatmak zorunda kaldıkça; cezaevlerindekilerle dayanışmayı "kendi grubumuz"dan olanlarla, kendi tanıdıklarımızla maddi-manevi ilişkileri düzenlemek, güçlendirmek olarak algıladıkça; yapılacak işi içerdekilerin moralini yükseltmeye, tek tek ve öyle kaldığı için de cılız duyurularla kamuoyunu duyarlı olmaya çağırmaya hapsettikçe sonuç almamız gecikecek, katkımız kısır kalacaktır. Ancak içerdekilerin ve dışardakilerin birlikte verecekleri mücadele, **hepimizin sorununu** çözebilecektir. Fiziki saldırının her türlüsüne, manevi-psikolojik baskının her çeşidine maruz kalan içerdekiler özgürlüklerine kavuşmadıkça, resmi terörün, baskının, depolitizasyonun, enflasyonun, işbitiriciliğin, pespayeliğin, rüşvetin, gözdağının, sansürün, muhbirliğin hapsettiği dışardakiler de özgür olamayacaklar.

Cezaevindekiler "aklına geldikçe" kimsenin yüreği sızlamasın, herkes içerdekiler orada kaldığı sürece kendi mahkumiyetinin de süreceğini artık anlamış olmalıdır.

12 Eylül bugünümüzdedir, cezaevlerini elbirliğiyle boşaltamadığımız sürece yarınımızda da olacaktır. ■

Mahmut Dikerdem

Barışın yeni boyutları

Birleşmiş Milletleri oluşturan ülkelerin çoğunluğu emperyalizm karşısında bugün eskisinden daha umarsız duruma düşmüşlerdir.

Bu yıl Dünya Barış Günü'nü çok değişik, özgül koşullar içinde kutluyoruz. Geçen yılın sonlarına doğru Avrupa'da birdenbire patlak veren olaylar dünya siyasetinde bir deprem etkisi yarattı. Orta ve doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan ve tüm öngörülerin ötesine geçen değişim ancak bir savaş sonrası durumunda rastlanabilecek türdendi. Oysa 1989 yılı dingin ve erinçli geçeceğe benziyordu, çünkü bir önceki yılın sonlarında Malta'da barış ve yumuşama yolunda somut adımlar atılmış, nükleer silahların kısıtlanması, ardından yokedilmesi kararlaştırılmış. Sovyet lideri Soğuk Savaş'ın artık son bulduğunu açıklamıştı. Batılılar da büyük devrimlerin anlamlı yıl dönümünün kutlanacağı 1989 yılı başlarken, devrimlerin artık geçmişte, tarih kitaplarında kaldığına inanıyorlardı.

Herşey 1989 Kasım ayından başlayarak inanılmaz bir hızla gelişti, dengeler altüst oldu. Birkaç ay içinde 40 yıllık soğuk savaşın, doğu-batı çatışmasının merkezindeki Avrupa ve bu kıtada egemen olan sosyo-politik sistemler yepyeni sorunlarla karşılaştılar ve yeni doğrultulara yöneldiler. Batı, orta ve doğu Avrupa'da yaşanan olayları sosyalist sistemin iflası olarak algıladı; Avrupa sağı 1989 halk hareketlerini kendi zaferi gibi karşıladı. Batılılar olup bitenlerin sosyalizmin nihai yenilgisi ve liberal değerlerle politikaların kesin başarısı olduğunu öne sürdüler. Bundan böyle serbest piyasa ekonomisine dayalı liberal demokrasinin değişmez evrensel sistem olacağını öne sürenler bile çıktı.

Günümüzde de süren bu karmaşık, belirsizliklerle dolu ortamda barışı, giderek insanlığın geleceği ile ilgili kimi kavramları aydınlığa kavuşturmak, yerli yerine oturtmak önem taşıyor. Örneğin, sona erdiği söylenen soğuk savaş nedir, nereden kaynaklanmıştır? Soğuk savaşın yerini alacak kalıcı, adaletli dünya barışının ilkeleri nelerdir? Barış hangi yöntemlerle korunur? Bütün bu soruları son ayların sarsıcı, zihin karıştırıcı olaylarının etkisinden sıyrılarak tarihsel perspektifi içinde derinliğine incelemek, tartışmak ve sağlıklı, gerçekçi sonuçlara varmak tüm aydınlara düşen ödev oluyor. Kuşkusuz ki böylesine bir irdeleme bu yazının çerçevesini aşmaktadır.Burada yapılacak olan, 1 Eylül Dünya Barış Günü vesilesiyle, "barış savaşımı"nın ve " dünya barış hareketi"nin anlam ve amaçları üzerinde "Sağ' da ve Sol" da bilerek ya da istemeyerek içine düşülen kimi yanılgılara, çarpıtmalara dikkat çekmek olacaktır.

En başta, sona erdiği söylenen soğuk savaş kavramı üzerinde anlaşmak gerekiyor: Bu deyim genelde kapitalizm ile sosyalizmin karşıtlığını, çatışmasını tanımlamak için kullanılagelmiş, dolayısıyla da Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde politik sistemlerin çöküşünün karşıt sistemlerden birini ortadan kaldırarak soğuk savaşı fiilen sona erdirdiği savlanmıştır. Şimdi yakın geçmişte cereyan eden olayların gerçekten sosyalizmin yenilgisi mi demek olduğu, eğer öyle ise kazananın kim olduğu tartışmasını bir yana bırakalım. Hatta kapitalizmin utkusu kabul edilse bile Doğu Avrupa'nın Batı modeline ve Batı'nın değerlerine mi sarılacağı konusunu da burada deşmeyelim. Sadece bilelim ki sosyalizm ne ölüm ilanı vermekle tarihe gömülür, ne de -bugünkü Sovyet yönetiminin yapmak istediği gibi- kapitalist dünyaya entegre olarak yaşamını sürdürebilir. Barış sorunuyla ilişkin olarak vurgulamak istediğimiz husus ise , barış için verilen savaşımın iki karşıt sistemden birinin ötekini ortadan kaldırmasını amaçlamadığıdır. Dünya barış hareketi siyasal düşünce ve inanç ayrımı yapılmaksızın herkesin ve ister kapitalizm ister sosyalizmle yönetilsin bütün ülkelerin "ortak girişimi" olarak gelişip güçlenmiştir. Nitekim 1981 ve 1983 yılları güz aylarında batı Avrupa başkentlerinde beş milyon insanın sokaklara dökülerek barış çağrısında bulundukları henüz belleklerdedir. Aslında barış hareketinin yığınları kucaklayan evrensel niteliği yeni bir şey de değildir. 1950'de kurulan Dünya Barış Konseyi'nin dayandığı ilkeler günümüze dek değişmemiştir. Ancak altını çizerek belirtilmesi gereken husus, barış hareketinin "adaletli barış"ı amaç edindiği, yani uluslararası ilişkilerin emperyalizmin hegemonyasından arındırılmasını öngördüğüdür. Oysa Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki değişimlerden sonra Batı kendi dünya görüşünü, yaşam biçimini, bağlı olduğu değerleri seçeneği bulunmayan veriler olarak dünya halklarına sunmakta ve dünya barışının yalnız kapitalist düzen içinde düşünülebileceğini yaymaya çalışmaktadır. Bu durum barışın geleceği bakımından hiç de sağlıklı değildir. Doğu ve Batı bloklarının dışındaki Üçüncü Dünya'yı oluşturan ülkelerin halkları 19. yüzyılda kendi toprakları üzerinde uğradıkları soykırımları ve 20. yüzyılda patlak veren iki dünya savaşının hep kapitalist rejimin ürünleri olduğunun bilincindedirler. Dünya ölçeğinde varsıllarla yoksullar arasındaki uçurumu kapatmakta kapitalist sistemin ne denli başarısız kaldığını, serbest piyasa ekonomisi denilen düzenin toplumları ne gibi açmazlara, hangi kaotik durumlara sürüklediğini, kapitalizmin din bağnazlığını, milliyetçiliği ve irrasyonalizmi beraberinde getirdiğini bilmeyen var mıdır? Nitekim Üçüncü Dünya Ülkeleri de sosyalist blokta tıkanmayı, Avrupa'daki değişimi hiç de kapitalizmin üstünlüğünün kanıtı olarak görmüyorlar. Dahası, Avrupa'da Doğu-Batı çatışmasının ortadan kalkmasının barışa katkıda bulunacağına da inanmıyorlar. Çünkü onlar için barış kavramı sosyal adaleti, eşitliği, insanca gelişme olanağını içermektedir. Boğazına dek borca batırılmış, egemen sınıfları emperyalizme bağımlı ülkelerin halklarını "Batı usülü barış" yöntemleriyle uzun süre oyalamak mümkün değildir. Bu ülkelerin her biri dünyanın göbeğinde saatli bomba gibi patlamaya hazır durmaktadır.

Boğazına dek borca batırılmış, emperyalizme bağımlı ülkelerin halklarını "Batı usulü barış" yöntemleriyle uzun süre oyalamak mümkün değildir.

21. yüzyılın eşiğinde barışçı bir dünya düzeninin hangi koşullarda gerçekleşebileceği, hangi sağlam temellere oturacağı hala dünya gündeminin başındadır. Doğu-Batı çatışmasının ortadan kalkmasıyla çözüme kavuşmamış, belki daha büyük önem kazanmış sorunların üzerine kararlılıkla gidilmesi gerekiyor. Yukarıda değinilen Kuzey-Güney ya da zengin-yoksul çelişkisi bunların başında gelmektedir. Birleşmiş Milletler'i oluşturan ülkelerin çoğunluğu emperyalizm karşısında bugün eskisinden daha umarsız duruma düşmüşlerdir. İnsanlığın yakın gelecekte çözümlemeye zorunlu olduğu sorun, yaşam düzeyleri ve gelişme kapasiteleri son derece değişik toplumların yeni bir dünya düzenine entegre olmalarıdır. ■

SİVASTOPOL ÖNÜNDE YATAN GEMİLER

Enverland'a benzer bir nitelemenin bu kez Amerikanca söylenmesi özlemiyle serüvene girişmek akıllıca bir hareket değildir.

1. Osmanlının her savaşı bir türkü, bir ağıtı peşinden getirmiştir. Sıvastopol türküsü de 1854 Kırım Savaşı günlerini yansıtır. O Kırım Savaşı ki İngiltere ve Fransa gibi müttefiklerimizle birlikte giriştiğimiz bir savaştır. Sonunda Türkiye'ye 1856 ıslahatını, yabancı imtiyazları ve Osmanlının o güne kadar bilmediği dış borçlanmayı getirmiştir. Ne yazık ki aradan yirmi beş yıl bile geçmeden Rus ordularını Ayastafanos (Yeşilköy) önlerinde gördük. Doksan üç yenilgisinin (1877 Osmanlı Rus savaşı) tüm acılarını tattık.

1914'de Osmanlı İmparatorluğu o günkü düveli muazzamanın bir üyesi olan Almanya için "Enverland"dı. O yılın sonbaharında ise iki Alman gemisi (Göben ve Breslav) Osmanlı Bayrağı altında Odesa kıyılarını topa tutunca kendimizi dünya savaşının içinde bulduk. Sarıkamış'ta, daha savaşın üçüncü ayı dolmadan, Osmanlı ordusunun 90 bin Mehmedini Allahüekber dağının karlı doruklarında şehit verdik. Sonra Kanal Savaşı, Sina çölleri, Şam, Suriye, Kütülamere derken yarım milyon insanımız Arap ellerinde yitti gitti. Lawrence'ın örgütlediği Arap kabileleri Osmanlı ordusunu, İngilizlerle bir olarak kırdı geçirdi. Kısacası arkadan hançerledi. Doğu Avrupa'nın ovalarında, Galiçya'da, yurtlarından yüzlerce kilometre uzaklıkta Mehmetler hep telef oldu. Bir imparatorluk battı. Geride Anadolu kaldı. Milli Mücadele bir anlamda Anadolu halkının yüzlerce yıl sonra kişiliğini bulma savaşıydı. Ve şimdi, aradan yetmiş barış yılı geçtikten sonra bölgede yeni bir maceraya girmek, Enverland'a benzer bir nitelemenin bu kez Amerikanca söylenmesi özlemiyle bu serüvene girişmek sağduyulu kimyese akıllıca bir hareket gibi gelmiyor.

> **Bölgede demokratik niteliklere sahip tek bir Arap devleti yoktur. Bu ülkelerdeki diktacı liderlerin ilerici olduklarını söylemek yanlış bir yargı pekiştirmektir.**

2. Bugünkü Ortadoğu sorunlarının, güncel olayların ötesinde tarihi perspektifinin de gözönünde tutularak değerlendirilmesi gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun egemenliğinde geçen dört yüz yıl boyunca Ortadoğu'da yapay bölünmelere rastlanmamıştır. Birbirleriyle zaman zaman savaşan kabileler Osmanlı egemenliğini adeta kayıtsız şartsız kabul etmiş gibiydiler. Bölgenin önemi Süveyş kanalının açılmasından sonra Avrupa ile Asya ticari yolunun öne çıkmasıyla artmıştır. Bu dönemde gene aynı amaçla İngiltere Basra körfezi ile de yakından ilgilenmeye başlamıştır. İngiltere Mezopotamya ve Basra körfezi ile böylesine yakından ilgilenirken, yirminci yüzyılın başından itibaren Alman İmparatorluğu da Bağdat Demiryolu projesiyle aynı yöreye bu kez karadan inmeye çalışmıştır. Bölgenin zengin petrol rezervleri ortaya çıkınca kuşkusuz ileri sanayi ülkelerinin bu yöreye olan ilgileri de artmıştır. Bölge birinci dünya savaşından sonra tam bir paylaşım alanı haline gelmiştir. Fransa, Suriye ve Lübnan'ın manda yönetimiyle yetinirken, İngiltere, Irak, Ürdün, Filistin ve tüm Arap yarımadasının denetimi olanağına kavuşmuştur. Bölgede yönetimleri belirli kabilelerin şeyhlerine, prenslerine bırakılmış yapay devletçilikler oluşturulmuştur. İkinci dünya savaşından sonra da bölgenin yapay siyasal bölünmüşlüğü sürmüştür. Ayrıca Filistin yurdunda İsrail devleti oluşturularak bölge tam bir dinamit fıçısı üzerinde oturan yapıya dönüştürülmüştür. Yapay siyasi bölünmelerin birbirleriyle çekişmeleri el altından ya da açıkça kışkırtılmış ve Ortadoğu on yıllar boyunca süren bir ateş çemberi içersine sokulmuştur. 1950'den sonra bölgedeki krallara yönelik hareketler yoğunlaşmış, özellikle Mısır ve Irak'ta hüküm süren hanedanlara son verilmiştir. Başa geçen asker kökenli liderler ise Arap milliyetçiliğinin doğması için çaba harcamışlardır. Özellikle Nasır döneminde Mısır bu konuda öncülüğü ele almıştır. Irak'da Kasım'ın devrilmesiyli iktidara iyice yerleşen Baas partisi ve Saddam Hüseyin de Nasır'ın ana yönlerini belirlediği Arap milliyetçiliği çizgisini sürdürmüştür. Bu konuda İsrail'in sürekli biçimde sergilediği saldırgan tavrı da (dolaylı da olsa) milliyetçi akımlara destek sağlamıştır. Böylesine karmaşık bir yapıya sahip bölgede son olayların nedenlerini ve olası gelişme doğrultusunu incelemek isteyenlerin çok boyutlu bir tahlili yapmalarında fayda vardır. Bu tahlilde gözönünde tutulması gereken temel faktörleri şöyle sıralayabiliriz.

● Bölgedeki petrol yataklarının zenginliği ve bunların ileri sanayi ülkeleri açısından arzettiği önem açıktır. Kuşkusuz bu petrol yatakları, tüketiminin % 90'ını ithalatla sağlayabilen Türkiye için de önemlidir. Bu bölgede üretimin ve dağıtımın kesintiye uğramasını, ya da istikrarsız bir yapıya yönelmesini petrole bağımlı olan hiçbir ülke ve dünya ekonomisi isteyemez. Böyle bir olayın sonuçlarının getireceği yükü hiçbir ülkenin kaldırabileceğini düşünemeyiz. Sorunu (Petrol sorununu) emperyalizmin yarattığı bir sorun olarak ele almak da konuya çok sığ bakmak olur. Şüphesiz büyük petrol tekellerinin olaya bakış açısını emperyalist eğilimlerle izah etmemiz gerekir. Ama bir çok dünya ülkesinin ilgisini sadece böyle bir eğilime bağlamak da yanlış olur. Özetlersek petrol açısından bölgede istikrarın sağlanması petrol ithal eden tüm ülkelerin temel istemidir.

● Milliyetçilik, ezilmişliğe karşı olmak, başkaldırmak gibi sosyo-psikolojik davranışların karmaşıklığını da gözardı etmememiz gerekir. Nitekim kriz yoğunlaştıkça değişik Arap halklarının Saddam'a ve Irak'a bakış açısı değişmiş, yumuşamış ve hatta destekler hale gelmiştir. Gerçi Saddam verdiği demeçler ve konuyu sergilemesiyle bu sonucu yaratmaya çalışmıştır ama tüm destekleme eğilimlerini Saddam'ın politikasına bağlamamız yanlış olur.

● Bölgede demokratik niteliklere sahip tek bir Arap devleti yoktur. Tutucu, hatta halkına karşı acımasız ailelerin yönettiği ülkelerin yanısıra, despotik yapıya sahip dikta düzenleri de ülke yönetimlerini oluşturmaktadır. Bu durum Ortadoğu'daki istikrarı bozan faktörlerin başında gelmektedir. Saddam (Irak), Esad (Suriye), Mübarek (Mısır) bu ülkelerin tipik örnekleridir. Zaman zaman bu liderlerin "ilerici" oldukları öne sürülür. Nasır'ın açtığı ve kendince tanımladığı ilerleme doğrultusunda gittikleri öne sürülür. Sanırım bu biraz tehlikeli bir yaklaşımdır. Şimdi şu soruları yanıtlamaya çalışalım. Bu liderler ülkelerinin bağımsızlığını gerçek anlamda yaşama geçirebilmişler midir? Ülkelerinde baskıcı bir unsur olarak öne çıkan teokratik eğilimlerin önünü alabilmişler midir, yoksa bu eğilimlerden kendi iktidarlarını pekiştirmek amacıyla yararlanmışlar mıdır? Ülkelerinde tam anlamıyla bir demokrasiyi işletmişler,halkın her aşamada siyasal, sosyal ve ekonomik kararlara katılımını sağlayacak yolları bulmuşlar ve uygulamışlar mıdır? Ülkelerinin ekonomik yapısında hızlı bir gelişmeyi sağlayacak çabalara girmişler midir? Bu soruları daha da uzatabiliriz. Hepsine vereceğimiz yanıt olumsuzdur. Gerçek şudur ki bu diktacı liderlerin ilerici olduklarını söylemek yanlış bir yargıyı pekiştirmektir.

● Bu ülkelerin hemen hepsi şu ya da bu gücün desteği altında hızlı bir biçimde silahlanmışlardır. Bugün Irak için söylenen Mısır ve Esad için de doğrudur. Bu silahlanmada gerçek kazananın silah yapımcılarının olduğu da yadsınamayacak bir gerçektir. Ne var ki dünyada barış rüzgarlarının estiği, bölgesel çatışmaların azaldığı bir anda silah yapımcılarının

ve tacirlerinin zor durumda kalacakları bir gerçektir. Bunun yanısıra savaşmak için eğitilmiş yüzbinlerce insanın elinden oyuncağı alındığı zaman, bunları etkin bir biçimde istihdam edemiyorsanız toplumda ya ABD özentisi Rambolar, ya da her türlü çılgınlığı yapacak lümpen yığınlar yaratmış olursunuz. Bugün Irak'ta hatta ABD, ya da İngiltere'de durum bu söylediklerimizden pek farklı değildir. Frankeştaynlar yaratılmıştır, dur deyince de kendi mezarlarına girmek istememektedirler.

● Son günlerde Batı basınında İslam fundementalizmi diye adlandırılan radikal İslamcı akımların da bu bölgede etkin bir faktör olarak gözönünde tutulması gerekmektedir. İslam radikalciliğinin İran'dan Cezayir'e kadar toplumlar üzerinde etkili olduğu bir gerçektir. Bu bölgelerde nisbeten din bağnazlığından arınmış iktidarların başarısız olması (İran'da Şah, Cezayir'de peşpeşe gelen devrim hükümetleri) ezilen ve tam anlamıyla umutlarını yitirmiş olan yığınların İslama dönüşlerini doğurmuştur. Türkiye açısından da bu akımların ihmal edilemeyecek boyutlara ulaştığını biliyoruz. Olaya basit bir laiklik sorunu diye eğildiğimizde yanıldığımızı kısa sürede anlayacağız. Nitekim Bağdat İslamcı akım kışkırtmak için cihat ve benzeri çağrılarını yapmaya başlamıştır. Türkiye'de İslamcı akımın yayın organları da Mekke, Medine'nin bulunduğu mukaddes topraklardan İslam olmayan askerlerin çıkmasını açıkça istemektedirler. Ürdün kralı kendisinden beklenmeyecek bir ataklıkla Amerikalıların ve Müslüman olmayan diğer yabancı güçlerin Suudi Arabistan'dan çıkmasını istemiştir. Gelişmeler son bunalımın İslamın bir iç işi olduğu şeklinde algılanması eğiliminin gittikçe kuvvet kazandığını göstermektedir.

● Bölge olaylarının muhtemel gelişmesindeki bir başka faktör de batılı ülkelerin kendi aralarındaki çelişkilerdir. ABD'nin Basra körfezindeki gemilerinin abluka uygulama isteği başta Fransa olmak üzere bir çok müttefikini kuşkuya düşürmüştür. Ekonomik ambargo kararının ise kısa sürede delineceğine ilişkin ilk belirtiler görülmeye başlamış, Ürdün bu konuda Akabe kapısını aralayacağını hareketleriyle ima etmiştir.

3. Bu karmaşık faktörlere daha başkalarını da eklemek mümkündür. Ayrıca olayların hızlı gelişimi, bugüne değin hesaba katılmayan etkenleri de gündeme getirmektedir. Bu yazının yazıldığı tarih olan 15 Ağustos 1990'dan, derginin yayımlanacağı güne kadar da bir çok değişmenin olacağı ve bunların olayların gidişini etkileyeceği açıktır. Bölgedeki olası gelişmelerin iki odak noktası vardır: Saddam'ın ve ABD'nin tutumu. Saddam belirli bir köşeye sıkıştırılmıştır. Ambargonun, bunun da ötesinde aktif ablukanın delinmesi olası gözükmüyor. Bu koşullar altında Saddam'ın İslam ülkelerinden daha fazla yandaş toplama gayreti daha da artacaktır. Nitekim Irak için açık bir yenilgiyi kabul etmek anlamına gelebilecek bir barış elini İran'a uzatmıştır. Benzeri bir barış taaruzu da Suriye'ye yönelik olabilecektir. Gerçi Suriye ve Irak Baas partileri arasında, yıllar öncesine dayanan çekişme bu yaklaşmanın kolay olmayacağını düşündürüyorsa da, aynı nitelikteki güçlükler İran için de sözkonusuydu. Bunun yanısıra Saddam krizi atlatacak bazı önerileri ABD'ye iletebilir. Ürdün Kralı Hüseyin'in girişimi bunu doğrular yöndedir. ABD'nin Saddam'ın önerilerini kabul etmesi şimdilik mümkün görülmüyorsa da tartışmasız ret halinde de ABD'nin başlamakta olan yalnızlığı daha bir artacaktır. Diğer taraftan Saddam Irak'ın doğu ve batısında yığdığı güçleri de güney sınırına çekerek daha bir güçlü biçimde ABD saldırısını bekleyecektir. ABD ve Bush'a gelince her geçen gün onları daha zor duruma sürüklemektedir. Yapacakları bir hareketin dünya kamuoyunda onaylanması olasılığı gittikçe azalmaktadır. Bunun dışında Amerika'nın tarihinin en büyük askeri yığınaklarından birini Suudi Arabistan'a yapması da boşuna değildir. Herhalde bu güçler savaş koşulları çok ağır olan çöllere piknik yapmak için gönderilmemişlerdir. Görünen odur ki ABD'nin bölgede Saddam ve benzeri, ne yapacağı belli olmayan, fanatik güçlere tahammül etmesi düşünülemez. İki odağın karşılıklı konumları böyle olunca karşımıza iki olası gelişme yönü çıkmaktadır. Bunlardan birincisi ABD'nin uygun göreceği ve uzak olmayan bir tarihte ani bir saldırı ile Saddam'ın işini bitirmeye çalışacak olmasıdır. İkincisi ise bugünkü konumun belirsiz bir süre devam etmesidir ki, bu bir anlamda oyunun Saddam tarafından kazanılması demektir.

4. Olayların gelişmesi karşısında Türkiye'nin tavrı ne olmalıdır? Bir kere Irak'ın Kuveyt'e yönelik tek yanlı bir karara dayanan istila hareketini kınamamız gerekiyor. Bu noktada kimsenin kuşkusu olmamalı. Bunun yanısıra BM Güvenlik Konseyi'nin ittifakla aldığı ekonomik ambargo kararına da uymamız zorunludur. Petrol boru hattını kapatmada acele ettiğimiz gibi savlara bir ölçüde hak versek bile, neticede BM kararı uyarınca bunu er geç zaten yapacaktık. Bu noktaya kadar uygulanan politika genel çizgisi itibarıyla fazla eleştirilemez. Fakat bundan daha ileriye gitmek, özellikle ABD'nin müttefikleri tarafından bile onaylanmayan aktif abluka girişimine şöyle ya da böyle destek vermek, hatta bunun da ötesinde ABD'nin girişeceği bir silahlı müdahaleye arka çıkmak düşünülmeden, tartışılmadan, gözü karartmış bir kişinin vereceği kararla üzerine atılınacak bir macera değildir. TBMM, 12 Ağustos olağanüstü toplantısında, tek yönlü savaş hali yetkisini sınırlamakla, kendisinden beklenen basireti göstermiştir. Daha önceki yazılarımızda, potansiyel bir tehlike olarak sözünü ettiğimiz Ortadoğu jandarmalığına soyunmak, ülkeyi ve halkı, boyutları önceden kestirilemeyecek sorunlara sürükleyecektir. Sanırım bu noktada hepimize düşen sağduyu ve soğukkanlılıkla şu tespitleri yapmak ve onlar uyarınca hareket etmektir:

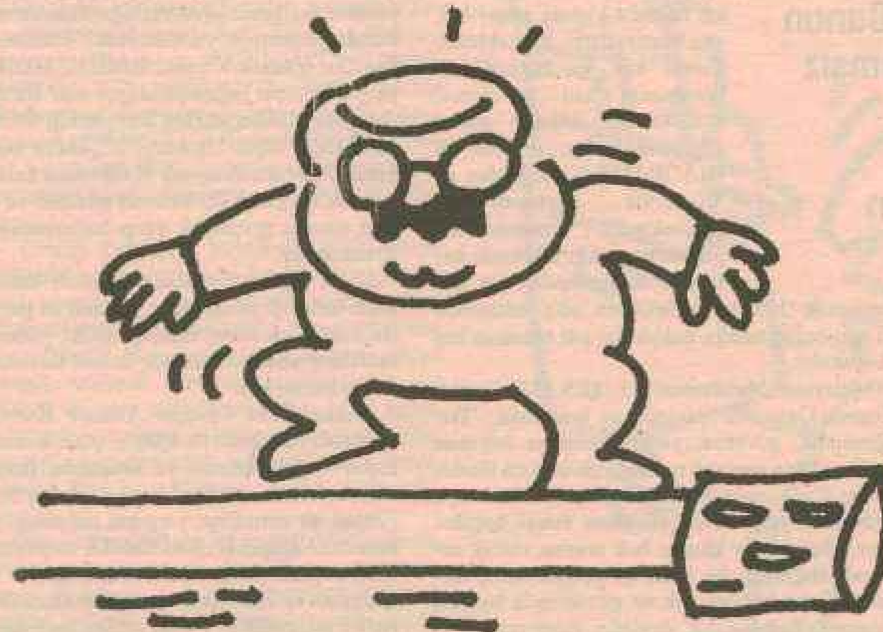
Bir savaşı peşinen getirecek bütün angajmanlardan uzak durmak, savaş kışkırtıcılığı yapmamak, bu türden tüm eylemlere karşı koymak gerekir.

● Kesinlikle bir savaşı peşinen getirecek bütün angajmanlardan uzak durmak, savaş kışkırtıcılığı yapmamak, bölge barışının bozulması sonucunu verecek tüm eylemlere karşı koymak.

● Bölgede bundan böyle izlenecek politikalarda, yöre halklarının çıkarlarına ters düşecek kararlardan kaçınmak, gerici ve tekci yönetimlerle değil halkın kendisi ile diyaloğun yollarını araştırmak, bulmak ve sürdürmek.

● Birleşmiş Milletlerin kararları dışında hiç bir ikili ve gizli karara imza koymamak.

Bütün bunları daha da uzatabiliriz. Ne var ki alınacak bütün kararlarda siyasal mekanizmaların tüm organlarını devre dışı bırakmamak gereğine inanmak ve bunu her fırsatta vurgulamak zorunluluğu ile karşı karşıyayız. Tek kişinin kapalı kapılar arkasında vereceği kararlarla, boş belgelere atılan bakanlar kurulu imzalarıyla ülkenin geleceğini ipotek altına almak hiçbir kişinin yapmaması gereken bir davranıştır. Hele yasalar önünde sorumsuzluğu vurgulanan kişilerin buna "tevessül" etmemesi gerekir. Böyle bir maceranın sorumluluğu büyüktür, millet affetmez, tarih affetmez. ■

Av. Önder Sav
Türkiye Barolar Birliği Başkanı

ADALET VE YARGININ SORUNLARI

Baroları suskun, tutuk ve bağımlı ülkelerde yargının bağımsız ve etkin olması düşünülemez.

Anayasa'nın 2. Maddesinde Cumhuriyetin nitelikleri sayılırken, Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik, laik ve sosyal HUKUK DEVLETİ olduğu belirtilmektedir. Ayrıca üyesi olduğumuz Avrupa Konseyi Statüsü'nün 3. maddesinde de "Avrupa Konseyi'nin her üyesi yetkisi altında bulunan her kişinin temel hak ve özgürlüklerden yararlanabilmesi sonucunu doğuran HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ ilkesini benimser" denilmektedir. "Hukukun üstünlüğü" kavramı, Anayasa'da Milletvekili ve Cumhurbaşkanlığı yeminlerine girmiştir.

Anayasa'nın 5. maddesinde, "... kişinin temel hak ve hürriyetlerini sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleri ile bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmak..." devletin amaç ve görevleri arasında sayılmıştır.

Temel hak ve özgürlükleri korumanın asıl güvencesi, hızlı, doğru, sağlıklı adalet dağıtmaktır. Bunun yolu da "bağımsız yargı"dan ve "hakimlik teminatı"ndan geçmektedir.

Görülüyor ki hukukumuzda korunmaya alınan unsurların başında kişinin temel hak ve hürriyetleri gelmektedir. Temel hak ve özgürlükleri korumanın asıl güvencesi, hızlı, doğru, sağlıklı adalet dağıtmaktır. Bunun yolu da "BAĞIMSIZ YARGI"dan ve "Hakimlik Teminatı"ndan geçmektedir. Yargının bağımsız olmadığı ülkelerde hakimlik teminatından ve demokratik hukuk devletinden söz edilemez. Yargı bağımsızlığı, hukuk devleti olmanın baş koşuludur.

Anayasa Mahkemesi'nin 22.6.1989 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan kararında, "Bağımsızlık, güvence, yargı ayırımına dayanan hakimlik ve savcılık mesleğinin başlıca ilkeleridir. Yargısal bağımsızlık, hakim ve savcıya güvence, yargısal çalışmaların temel koşuludur. Hukuk, bir ulusun hak arayışı olarak tanımlandığından bu anlayışı gölgeleyecek düzenlemeler bağımsızlık ve güvenceyle birlikte olamaz. Bağımsızlık, devletin, Anayasanın insan onurunun koruyucusu olan yargının seçkin niteliğidir. Bağımsızlık ve güvenceden yoksun yargı, yargı olamaz" denilerek yargı bağımsızlığı ve yargıç-savcı güvencesinin anlam ve önemi vurgulanmaktadır.

Bağımsızlık ve güvence ile korunmak istenen şey, yargıç ve savcı değil, toplumun yararı, fertlerin hakkı, onuru ve güvencesidir.

Anayasada ve yasalarda "BAĞIMSIZDIR" diye yazılınca bir kurum, gerçekten bağımsız oluyor mu? Bu sorunun cevabını yine Anayasa ve yasalar veriyor.

Anayasada tanımı yapılan ve özel kanunu olan Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, yargı alanında fevkalade önemli, yargı bağımsızlığını ve Yargıç-Savcı güvencesini çok yakından ilgilendiren yetkilerle donatılmıştır. Kurulun başkanı adalet bakanıdır. Diğer altı üyeden birisi de adalet bakanlığı müsteşarıdır. Geriye kalan 5 yargıç üye de Yargıtay ve Danıştay Genel Kurullarınca her üyelik için gösterilen üçer aday arasından cumhurbaşkanınca seçilmektedir. Kurulu temsil ve beyanat yetkisi bakana aittir. Kurulun oluşum biçimi ve kararlarına karşı yargı yolu da kapalıdır.

Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu İç Yönetmeliği'ne göre aksine karar alınmadıkça oylamalar açık yapılmakta ve oylamaya adalet bakanlığı müsteşarından başlanmaktadır. Bir anlamda siyasal iktidarın oyunun rengi daha işin başında belli olmaktadır.

Şimdi sormak gerekir. Oluşumunda ve bünyesinde bu kadar olumsuzluğu bulunduran bir kurul, yasanın 3. maddesinde "Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, BAĞIMSIZDIR" diye yazdığı için bağımsız oluyor mu? Bırakalım Anayasa Mahkemesi'nin tanımladığı Öz'de bağımsızlığı, böyle bir kurul BİÇİM'de bile bağımsız olamaz. Anayasa Mahkemesi kararında değinildiği gibi "Yürütmenin gözetim ve denetimi altında, gerçek bir yargı bağımsızlığından sözedilemez."

Daha bağımsız, daha güvenceli hakim ve savcı anlayışı yerine daha bağımlı ve güvencesiz hakim ve savcı anlayışı, belki yönetenleri rahatlatır ama demokratik hukuk devletini temelinden sarsar.

Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun bugünkü oluşumu ve işleyiş şekli konusunda hiçbir değerlendirme ve savunma, inandırıcı olamaz. Sorun, kişilere bağlı olmadan öte, kurumsal bir sorundur; yargının bağımsızlığı sorunudur. Kurulun BAĞIMSIZ sayılabilmesi için, seçilen 5 üye, cumhurbaşkanınca değil, Yargıtay ve Danıştay Genel Kurullarınca doğrudan seçilmelidir; bu tür seçim, hem daha demokratiktir ve işin özüne uygundur, hem de kurul üyeliğine talip olacak pek çok değerli yargıcın, seçilemeyip cumhurbaşkanınca reddedilmiş sayılması endişesini gidericidir, rahatlatıcıdır. Adalet bakanı ve adalet bakanlığı müsteşarı kurulun oluşumunda yer almamalıdır; dolayısı ile Kurul'un adalet bakanlığı dışında kendisine ait bir binası, ayrı bütçesi ve sekreteryası olmalıdır.

Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerinin seçiminden başka Danıştay üyelerinin dörtte biri ve Anayasa Mahkemesi üyeleri de cumhurbaşkanınca seçilmektedir. Bu tür seçim demokratik hukuk devleti, hukukun üstünlüğü ilkeleri ile bağdaşmaz. Cumhurbaşkanını, görevi ile ilgili suçlarından dolayı yüce divan sıfatı ile yargılayacak olan Anayasa Mahkemesi üyelerini yine cumhurbaşkanının seçmesinin yargı bağımsızlığı ile de bağdaşır yanı yoktur.

❑

Cezaevlerinde hükümlü ve tutuklulara gayri insani ve küçültücü muamele yapıldığı sık sık söylenip yazılır.

Devletin güvencesi altında olan tutuklu ve hükümlülerin ve onların yakınlarının, can güvenliğinden endişe etmeleri, hukuku ve adaleti son derece zedelemektedir.

Ülkemizin de kabul ettiği İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, "Hiç kimsenin işkence veya zalimane, gayri insani veya küçültücü muameleye tabi tutulmamasını" öngörmektedir. Devlet, cezaevlerinde bile olsa vatandaşını korumak, yaşatmak ve insan haklarına saygı göstermekle yükümlüdür.

Gayri insani ve küçültücü muameleler sadece cezaevlerinde yapılmıyor. Cezaevleri dışında kolluk güçlerinin işkence yaptığı da biliniyor. Kolluk güçleri karşısında susmak, insanın temel haklarındandır. İşkence ile insanın suskunluğunu yıkmaya kalkışmak, onu kötü muamele ile zorla konuşturmak, doğanın bu en anlamlı canlısına karşı cinayet işlemektir.

Biz, işkence ile, işkence emrini veren ya da işkence edenlerin kişilik ve düşünceleri açısından ilgilenmiyoruz. İşkence ile ilgilenmemizin temel nedeni, yüce adalet duygusu ile ilgilidir. İşkence ile itiraf elde edilince savunmanın hiç bir anlamı kalmıyor. İşkenceye dayanamayıp asılsız itirafta bulunulması, gerçek suçlunun da ortaya çıkmasını önlüyor, adaleti yanıltıyor.

Çare ve çözümlerin en önemlisi, 10.8.1988 tarihli Resmi Gazete'de onaylandığı ilan edilen "İŞKENCEYE KARŞI BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SÖZLEŞMESİ"nin 1. maddesinde çok açık ve geniş tanımı yapılan işkenceyi, ce-

za kanununa göre suç saymak ve bu tanımı CMUK'un "sorguda yasak uygulamalar" başlığı altında 135. maddesine yazmak, 136. maddeye, sanığın müdafii hazır bulunmadan sorgusunun yapılamayacağını eklemek, etkili kanuni, idari, adli ve gerekli başkaca tedbirleri almaktır.

❑

"Sav-Savunma-Yargı", sağlıklı yargılamada birbirinden ayrılmaz üç unsurdur. Devletin temeli olan adaletin gerçekleşmesinde savunmanın payı, azımsanmayacak ölçüdedir. Bu nedenle savunma hakkının önündeki engellerin kaldırılması, yargıyı daha güçlü ve etkin kılacaktır.

"Hazırlık soruşturmasında gizlilik", günümüzde çağdışı olmuş "müzelik" hale gelmiştir. Hazırlık evrakının en önemli zamanda avukattan gizlenmesi, savunma hakkına getirilen en büyük engeldir. Süratle, gerekli yasal düzenleme yapılıp "savunma, suçlamayla başlar" ilkesi benimsenmeli, hazırlık soruşturmasında avukat hiçbir engelle karşılaşmadan, kendisinden hiçbir belge gizlenmeden savunma görevini yapabilmelidir. Aksi takdirde ceza yargılaması eksik olacak, emniyette baskı altında alınmış gerçek dışı ifade ve haklı-haksız işkence söylentileri sürüp gidecektir.

❑

Bir başka adaleti zedeleyici husus da İdari Yargılama'daki "GİZLİLİK"tir.

İdari yargılamadaki gizlilik, ülkemizdeki en üzücü hukuk çiğnenmesi örneklerinden biridir. Kendisiyle ilgili belgenin idarenin keyfi takdiri ile "GİZLİDİR" kaydı konularak davacıya gösterilmemesi en açık savunma hakkı engellenmesidir.

Danıştay ile İdare ve Vergi Mahkemelerinin, celbine karar verdikleri bilgi ve belgeleri "Devletin güvenliğine veya yüksek menfaatleriyle birlikte yabancı devletlere de ilişkin ise başbakan veya ilgili bakan, GEREKÇESİNİ de bildirmek suretiyle sözkonusu bilgi ve belgeleri vermeyebilir. Gizli belge ve dosyalar taraf vekillerine inceletilmez."

1602 Sayılı Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Kanununun 52. maddesi ile 1972 yılında getirilen ve İdari Yargılamada genelleştirilen "GİZLİLİK" uygulaması sonucu, davada taraf olan kişi VEYA VEKİLİ KENDİ aleyhlerine olan belgeleri görememektedirler.

Açtığı idari davada, idare, tek taraflı olarak ve keyfi bir şekilde istediği belgeye "GİZLİDİR" damgasını vuracak ve davayı açan veya vekili bu belgeyi inceleyemeyecek. Ne ile suçlandığını bilmeyen taraf, kendisini nasıl savunacaktır? İdareye ve yargıca açık ama ilgilisine, davacıya kapalı belgelerle sağlıklı bir yargılama gerçekleşemez. Üstelik, idarenin "GİZLİDİR" kaşesini vurduğu her belge, gerçekten gizli nitelikte midir? İdari Yargımız, bu konu üzerinde gereken titizliği yeterince gösteriyor mu?

Mahkeme kararını verirken bu gizli denen belgeleri değerlendirmek, kararını gerekçeli vermek durumundadır. "GİZLİLİK" kararda da sürerse, bu hukuken "sağlıklı karar" niteliğinde olmayacaktır; "şüpheli karar" olacaktır. Adalette şüphe varsa devletin temeli sarsılır. Adaletsiz devlet, savunmasız adalet olamaz. Gerçekten haklı olan kişi, "GİZLİLİK" çemberini yaramadığı için hakkını kaybetmişse artık savunma hakkının kutsallığından da, hak arama özgürlüğünden de, adaletten de bahsedilemez. Haklılar haksız çıkıyor, suçsuzlar suçlu oluyor, suçsuz insanlar korkuyorsa adalet yok demektir. Ünlü bir hukukçunun dediği gibi "Adaletin bulunmadığı bir ülkede herkes suçludur." İdare de suçludur, yargıç da suçludur. Günümüzde bu denli sınırlanan savunma hakkı, ilk çağda bile daha özgürce kullanılmıştı. Ölüm cezasına çarptırılan Sokrat, savunmasını özgürce yapmıştı. Öyle olmasaydı "Sokrates'in Savunması" günümüze kadar kalır mıydı, yaşar mıydı? Sokrat, savunmasında her şeyi özgürce söylemiş, hatta kendisini suçlayanlarla alay etmiştir, bugünkü halimizi görse alay etmekle yetinmez, kahkahalarla gülerdi. Sokrat öldü, aradan 2460 yıl geçti ama hala yaşıyor. Onu ölüme mahkum eden Atina'lı hakimleri kimse hatırlamıyor bile. Sokrat bir defa öldü, şereflice öldü; biz gizlilik ve ayıplarla yaşıyoruz ama her gizlilikte ölüp dirilerek yaşıyoruz.

Batı'da "Gizli Belge" usulünün terkedilmesine neden olan olayların başında meşhur Dreyfus davası gelmektedir. Fransa'da ve 1894'de Yüzbaşı Dreyfus, askeri mahkemeye gönderilen kendisinden ve avukatından GİZLENEN bir "Belge" dayanak yapılarak mahkum edilmişti. O tarihlerde ünlü yazar, düşünür Emil Zola, Dreyfus'un mahkumiyetini haksız bulan ve devrin cumhurbaşkanına hitap eden bir açık mektup yayınlamaktan yargılanıyordu. Bu konu ile ilgili olarak Fransız Parlamentosunda konuşan Clemenceau'nun şu sözleri fevkalade ilginçtir: "GİZLİ BELGE (!) Bunun ne demek olduğunu biliyor musunuz? Bu, bir insanın ondan gizlenen bir belgeye dayanılarak yargılanması, mahkum edilmesi, kendisinin çocuklarının ona yakın herkesin ŞEREFSİZLİĞİNE hüküm giymesi demektir. Baylar, içinizden hanginiz, bu şartlar altında mahkumiyete isyan etmezsiniz? ŞEKİL GERÇEĞE tercih edilmemelidir."

Yüzyıl önceki bu olayın benzerleri hergün ülkemizde yaşanmasın istiyoruz. Türkiye'de çağdaş Dreyfus'lar olmasın istiyoruz. İnsanlar şerefleri ile yaşasınlar istiyoruz.

❑

Yargı bağımsızlığında değinilenden daha ilginç ve garip bir BAĞIMSIZLIK anlayışı da BAROLAR için söz konusudur. Avukatlık Yasasının birinci maddesinde "Avukat görevini yerine getirmede BAĞIMSIZDIR" denilmektedir. 123. maddede de Barolar Birliği Başkanı'nın görevleri sayılırken "Meslek onuru ve BAĞIMSIZLIĞI ile ilgili işlerde kanunlar ve Meslek Kurallarının gereğini her türlü organlara karşı savunmaktan" bahsedilmektedir.

Verdiği kararların büyük bir kısmı adalet bakanlığının onayına tabi Adalet bakanı'nın isteği uyarınca C. Savcılığı'nın açacağı dava üzerine sorumlu organlarının görevlerine son verilebilecek olan, seçilmiş organlarının geçici olarak valilerce görevden uzaklaştırılmasına olanak tanıyan, organlarının görevlerini kanun hükümlerine uygun olarak yapıp yapmadıklarının adalet bakanlığı müfettişlerince denetlendiği Baro'ların bağımsız olduğu söylenebilir mi?

Baroları suskun, tutuk ve bağımlı ülkelerde, yargının bağımsız ve etkin olması düşünülemez. Baroların bağımsızlığından ürkmemek aksine bağımlı olmasını yermek gerekir. Barolar, "Sav-Savunma-Yargı" üçgeninde savunmanın güçlü ve özgür sesidir, bu işlevleriyle yargıyı daha anlamlı kılmaktadırlar. Bağımsızlık, her çeşit etki, baskı, yönlendirme ve kuşkudan arınmış şekilde özerk bir çalışmayı amaçlar. Bu anlamda baroların bağımsız olmadığı bir ülkede, savunma hakkının onurlu, özgürce ve hiçbir şüphe ve kuşkuya yer vermeyecek biçimde kullanılmasından ve YARGININ BAĞIMSIZLIĞI'ndan bahsedilemez.

Savunma hakkı, zaman gelmiş imparatorlara, krallara, ülkesini tek sözü ile titretenlere de lazım olmuştur. Kime nerede, ne zaman ve nasıl gerekeceği hiç belli olmaz.

Yazımızı, yargı'nın belirgin unsurlarından "Savunma"nın anlam ve önemini vurgulayarak noktalamak istiyoruz.

Savunma hakkı, zaman gelmiş imparatorlara, krallara, ülkesini tek sözü ile titretenlere de lazım olmuştur. Kime nerede, ne zaman ve nasıl gerekeceği hiç belli olmaz. 12 Eylül'ü izleyen dönemde etkin devlet görevi sırasında adli ve idari yargıda savunma hakkıyla ve yargıyla ilgili kısıtlamalara ses çıkarmayan bir ünlü general kişiliğine vaki tecavüz karşısında savunma hakkına sığınmak zorunda kaldı; avukatları vasıtası ile hakkını, Danıştay'da aradı. Ne mutlu ona ki yargılandı; avukatları vardı, hakkını savundular ve Türkiye'de yargıçlar vardı, hakkını verdiler. ■

BİRLİK/PARTİLEŞME SÜRECİ ÜZERİNE TEZLER

Örgütlü bir güç olarak varlık nedenimiz, kapitalizmin aşılacağına dair beynimiz ve yüreğimizle beslenen inancımızdır.

1. Birlik/partileşme süreci, birbirleriyle ilintili bir dizi bunalım çerçevesi içinde yer almaktadır. Sosyalizmin evrensel krizi, Türkiye'de sosyalist pratiklerin başarısızlığı ve oluşan teorik bunalım, Yeni Sağ'ın evrensel saldırısı ve Türkiye'deki 12 Eylül yenilgisi çok yönlü bunalımın çerçevesini çizen olgulardır. Günümüzde Türkiye sosyalizmine bunalımı aşma yönünde sunulmuş tek tarihsel araç birlik ile onun örgütsel ifadesi ve politik araca dönüştürülmesi demek olan birlik partisidir. Sürecin özü, bunalım çerçevesi içinde birlik ve partileşme arasındaki organik bağda aranmalıdır.

2. Bugün, önümüze koyduğumuz hedeflere varmada; mücadelemizi işlevsel yapmada; çağdaş bir kimliği oluşturmada; halka umut ve güven verecek demokratik, yığınsal partimizi kurmada olmazsa olmaz birinci koşul birliği sağlamak, güçlendirmek, geliştirmektir. Biz burjuvazinin politika yapmak tekelini ve bunun getirdiği hegemonyayı kırmak için bir güç odağı oluşturmak zorundayız ve bunu başarabilmek yolunda temel araç birlik partisidir. Birlik/partileşme süreci ise şu aşamalardan oluşmakta: Birlikte program oluşturmak; birlikte verilecek mücadele içinde ortak kimliğin temel taşlarını döşemek; birlikte örgütsel çatının ve iç demokrasinin mekanizmalarını örmek, parti tüzüğünü hazırlamak; ve birlik partisini kurmak.

Doğrularımızın kemikleşmemesi ve yaşamla inatlaşmaması için gerekli mekanizmalar birliğin çoğulcu atmosferi ve yapısı içinde elbirliğiyle inşa edilebilir.

3. Bilimsel Teknolojik Devrim ve evrensel bir demokratikleşme iradesi tüm yapı ve ilişkileri altüst etmekte, bu arada da insanoğluna özgürleşme ve nihai kurtuluş yönünde dünya görüşümüze yaraşır ufuklar açmaktadır. Türkiye, ayak uyduramadığı bu gelişim ve değişim fırtınalarının sadece yıkıcı etkilerine terkedilmiş, çürümeye bırakılmıştır. Halkımıza bu boğucu düzen çerçevesinin dışında biricik seçenek olarak sosyalistler ancak birlikte yeni bir nefes, yeni bir umut, yeni bir umar oluşturabilirler.

4. "Sosyalistler birleşemez" inancı kadrolarda, işçi ve emekçiler arasında, aydınlarda ve genel olarak halkta bezginlik, inançsızlık,güvensizlik yaratmaktadır. Giderek de insanlarda sosyalizme karşı yabancılaşma ortaya çıkmaktadır. Birlik, yeni bir coşkulu umut silkinişinin kaldıracı olacaktır. Birlik süreci, kitlesel politika yapmak iradesi ile içiçe geçmiş olduğu için de otomatik olarak bu silkinişe koşut biçimde çapımızı, perspektifimizi, kısacası bilimsel hülyamızı iddialarımıza yaraşır boyutlara ulaştıracaktır.

5. Politik/örgütsel/ideolojik düzlemlerde burjuvaziden geri döndürülemez bütüncül kopuş güçlü bir örgütsel çatı altındaki birliktelikle olanaklıdır. Aksi, erime ve ezilme girdabında ideolojik çöküntüdür, ister istemez düzen içi konumlara sürüklenmek ya da nihilizme, dogmatizme savrulmaktır.

6. Sosyalistlerin birliği, sınıfın birliği ile tek ve aynı şeydir. İşçi sınıfı ve özellikle de bilinçli önderleri politik olarak bir "**tabula rasa**" oluşturmamaktadır. Bölünmüşlük orada da sözkonusudur. Birlik, sınıfın ve sınıf ile sosyalistlerin bütünleşmesinin de temel adımı olacaktır.

7. Sosyalizm güçleri dağılmış durumdadır. Bunları toparlayıp kendi bünyesi içinde mücadeleye çekebilecek ve yeni unsurları kazanabilecek yetenek eski yapılarda mevcut değildir. Sosyalist birikimin yeniden toparlanması ve taze katılımlarla güçlenebilmesi kendi başına birlik anlamına gelmektedir.

8. Birlik, depolitizasyona ve demoralizasyona son verilmesi, yılgınlık duygularının kırılması ve saflarımızda yeni bir umut, coşku, direnç rüzgarının esmesinin biricik yoludur.

9. Birliği yaşam dayattığı kadar kendi nesnelliğimiz de zorlamaktadır. Birlik, tabandan gelen güçlü iradenin üzerinde inşa ediliyor. Birlik, ertelenemez bir gereksinim olduğu için güç ve ivme kazanıyor, kendi iç dinamizmini yaratabiliyor. Süreç bu nedenle başlayabildi, bugünkü noktaya gelebildi ve geleceği işaret edebiliyor.

10. Geçmişteki bölünme nedenlerinin çoğu günün gelişmeleri ışığında anlamlarını büyük ölçüde yitirmişlerdir. Üstelik, bütünün parçalarının tek tek doğrular yönünde yol alamayacakları da ortaya çıkmıştır. Artık rotanın birlikte oluşturulması, doğruların birlikte aranması ve bugünün mücadelesiyle yarının kazanımlarının ortaklaşa paylaşılması gerekmektedir. Birlik/partileşme süreci de tam tamına bunu ifade etmektedir.

11. Bir çok normumuz, alışkanlığımız, değerlerimiz, doğrularımız mücadelenin çetin koşulları içinde aşındı, kimileri yaşamca aşıldı. Yeni kimliğimizi oluşturmak, kazanımlarımıza sahip çıkmak, yanlışlıklarımızdan arınmak sürecini yoğun bir tartışma, eleştiri ve geniş bir katılımla ancak birlikte oluşturabiliriz. Birlik ve partileşme süreci işte böyle bir yeniden doğuş ve arınma arayışını da içermektedir. İlerde de doğrularımızın kemikleşmemesi ve yaşamla inatlaşmaması için gerekli mekanizmalar yine birliğin çoğulcu atmosferi ve yapısı içinde elbirliğiyle inşa edilebilir.

12. Kitlelerden ve yaşamdan kopuk dar grupçuluk ve saf, monolitik parti anlayışı ve yapıları antidemokratizmin ve tutuculuğun maddi temelini oluşturmaktadır. Birlik, bu kısır döngüyü kırıp maddi temelini ortadan kaldıracaktır. Birlik, doğası gereği ve özü itibariyle, monolitik yapıyı yadsıyor, yenilenme sürecinin ve demokratizmin en etkin aracı oluyor. Çok parçalı ve demokratik yapısıyla, tartışma ortamını sürekli canlı tutarak, yaşamla bağları koparmamanın ve yenilenme yeteneğine sahip olmanın garantisidir birlik sürecinin oluşturacağı parti.

13. Kendi tekkesi dışında kalanları, gerekirse şiddet yoluyla da tasfiye edilecek "hainler-düşmanlar" olarak gören, gerçeğin donmuş bir biçimde kendi tekelci pençesinde olduğuna inanan düzinelerce şabloncu, kopyacı, dar kafalı grupçuklardan, monolitik örgütlerden oluşan yapılanmanın itici ve boğucu kültürsüzlüğünü ancak birlik/partileşme süreci ortadan kaldırabilir. Sosyalizmin insancıl, demokratik, yenilenmeye açık, yaşamla içiçe özü ve gerçeği inatla aramayla özdeş doğası ancak birlik süreci içinde hayata geçirilebilir, sosyalizmin itibarsızlaşması önlenebilir, onun adına bir çekim merkezi oluşturulabilir.

14. Kadroların hiyerarşik yapılar içinde bürokratik baskı altında örgütsel mengenelerden kurtulması, özgür bireyler olarak yaratıcılıklarının, bilgi ve deneyim birikimlerinin sosyalizm davasına aktarılması ve doğrudan katılımlarıyla denetimlerine dayalı bir partinin kurulabilmesi de ancak doğası gereği bu yönlerde gelişen birlik/partileşme süreciyle olanaklıdır.

15. Sınıf özellikleri dolayısıyla daha çok emperyalizme ve şiddete sığınan egemenlerin kıyıcılığı esas olarak sosyalistlere yönelik olagelmiştir. Birlik, doğal korunma güdüsüyle de çakışmakta, bu açıdan da anlamlı ve işlevli olmaktadır. Birliğimiz demokrasi cephesini de güçlendirecek, demokrasiyi askıya alma özlemlerine de caydırıcı etki yapacaktır. Militarizmi yaşamdan tümüyle silebilmemiz için öncelikle düzeni ve onun sahibi hakim sınıfları şiddetten arındırmamız gerekmektedir. Birlikten doğacak örgütlü güç bunun en etkili aracı ve sigortası olacaktır.

16. Birlikten yana olmak basit bir aritmetik toplama işlemini gerçekleştirmeye çalışmak değildir. Birlik sürecine katılmak, aynı zamanda, öğreneceklerimizin, paylaşacak baş-

ka düşünsel/örgütsel kazanımların, kabullenecek değerlerin varlığını da teslim etmek demektir. Hele bu bunalım döneminde sağa ya da sola, muhafazakarlığa ya da reformizme savrulma riski hepimizi tehdit etmektedir. Birlik, böylesi bir ortamda, birbirimize yardımcı olmak, öğretmek-öğrenmek, tüm deneyimleri sosyalizm için bir potaya dökmek ve hareketin başarısına yöneltmek anlamına da gelmektedir. Dünya ölçeğinde ve Türkiye'deki farklı gelenek ve çizgilerin, parti ve hareketlerin deneyim ve birikim zenginliğinden dersler çıkarıp yararlanmanın tarihsel fırsatıdır birlik süreci. Üstelik bu birlikte biçimlenme süreci belki de ilk kez dışa dönük bir mücadele süreci içinde dostluk ve dayanışma ile gerçekleşmiş olacaktır.

17. Birlik süreci sonunda ortaya çıkacak bütün, kendisini oluşturan parçaların niteliklerini kuşkusuz yansıtacak ama onlardan da farklı, başka olacak, bu anlamda da devrimci bir programatik ve yapısal sıçrayışı ifade edecektir. Dolayısıyla da birlik, Türkiye sosyalizminde tek tek eski yapıların kendi başlarına gerçekleştiremeyecekleri devrimci yenilenmenin anahtarı, motoru olacaktır.

18. Örgütlü bir güç olarak varlık nedenimiz, kapitalizmin aşılacağına dair beynimiz ve yüreğimizle beslenen inancımızdır. Dünyayı değiştirme kararlılığımızı ve yeteneğimizi kanıtlayabilmenin ilk yolu, önce kendimizin değişebilir olduğumuzu göstermektir. Birlik, bölünmüşlüğe dayalı geçmiş kalıplardan kurtulduğumuzun ve dolayısıyla da değişmekte olduğumuzun en temel kanıtı olacaktır. Birlik sürecinin demokratik, çoğulcu ve katılımcı niteliğiyse, geçmişin deneyimlerinden olumlu dersler çıkarabildiğimizin güven verici göstergesi olmaktadır.

19. Çoklukla bize dayatılan acımasız mücadele koşulları yüzünden, zaman zaman da kendimizce yaratılan nedenlerle unutulmaya yüz tutmuş sevgi, hoşgörü, dayanışma gibi bizi biz yapan kültürel değerler birlik sürecinde yeniden ortaya çıkıyor, kendimizi yeniden keşfetmemizi sağlıyor, ayırdedici ortak kimliğimizi oluşturuyor, gücümüze güç katıyor.

20. Birlik süreci içinde daha şimdiden kurulmuş bulunan diyalog, ortaya çıkmaya başlayan ilişki kalıbı ve bu alandaki değişiklikler bizzat devrimci kazanım kabul edilecek düzey ve olumluluktadır. Yeniden umut, güven ve coşku üretimi, birlikte iş yapma iradesi ve esas olarak da sosyalizmin evrensel kökenlerinden başlıcası olan dayanışma duygusunun tesisi ve benzeri gelişmeler gerçekten devrimci kazanımlardır, birlik süreci içinde elde edilmeye başlamışlardır, sürecin ilk meyveleridir. Artık açıkça belli olmuştur ki, birlik/partileşme süreci doğru yönde gelişmektedir.

21. Türkiye'de Marksistlerin önemlice bir bölümü arada radikalizmi yitirebiliyor, radikallerse Marksizmi her zaman tam olarak yakalayamıyorlar; biri radikalizmden esintiler alırken öteki Marksizmden esinleniyor. Birlik sürecinde bunların kaynaşmasından bir Devrimci Marksist ortak kimlik yeniden doğmaktadır. Bir değişik ifadeyle, arada hülyası sisler içinde kalabilenle, gerçekle bağlarını her zaman yeterince kuramayanlar birlikte hayallerini yitirmeden gerçekçi olabilmekteler.

22. Birlik-partileşme süreci, bileşeni örgütler (parti, birlik, çevre vs.) açısından bir oto-likidasyon değildir; aksine, herbirinin, diyalektik bir sıçrayışla, kendi kazanım, değer ve misyonlarına ek öteki birikimlerle çeşitlenip zenginleşerek üst düzeyde "yeniden üretilmesi"ni gerçekleştirmekti. ■

SOSYALİST PARTİ PROGRAMI VE ÇEVRE

Böyle bir program, çevre sorunlarını yaratanlarla bundan olumsuz yönde etkilenen kitleler arasında "hümanizm", "doğacılık" ya da "hayvan sevgisi" eğilimlerinin öne çıkarıldığı bir "mutabakat"ı öneremez.

Her geçen gün "yaşamsal öneminin" ayırdına daha çok varılan çevre sorunları için, yaygın bir kesim, çözümü "partilerüstü politikalarda (!)" ararken, birlik sürecinde umut verici aşamalara ulaşan sosyalistler, bu konuyu programlarına nasıl almalıdırlar?

Kuşkusuz, sorunun yanıtı, "sosyalizmin genel amacı" içinden filiz vermektedir.

Bu amaç, "sömürüsüz, savaşsız, tüm insanların barış ve özgürlük içinde yaşadıkları, dünya zenginliklerinden eşit ve hakça bir paylaşımla yararlandıkları ve çağdaş yaşam koşullarının yine eşitlik içinde geliştirildiği, uygar ve demokratik bir ileri toplum düzenine ulaşmak" olduğuna göre, çevreye ve "sorunlarına" bakış açısının da aynı hedefler doğrultusunda zenginleşeceği açıktır.

Ülkemiz için "çevre" dendiğinde, aynı anda "demokrasi, insan hakları, barış, bağımsızlık, kalkınma" konuları da birlikte gündeme gelmektedir.

Başka deyişle, bir yandan çevrenin bozulmasını önleyici savaşım yöntemleri ve politikalar geliştirilirken, öbür yandan bu savaşımın ve geliştirilen politikaların "demokratikleşme" sürecini de hızlandırmasına, aynı anda "sosyalizm karşıtı olan" güçlerin ve ilişkilerin geriletilmesine ve kalıcı demokratik aşamalara ulaşılmasına da etkin katkılarda bulunacak bir potansiyele oturması göz önüne alınmalıdır.

Elbette ki böyle bir program, "çevre sorunlarını yaratanlar"la, bundan olumsuz yönde ve "yığınsal" olarak etkilenen "kitleler" arasında "hümanizm", "doğacılık" ya da "hayvan sevgisi" eğilimlerinin öne çıkarıldığı bir "mutabakatı" öneremez. Sosyalistler, böyle bir "göreceli" mutabakatın köklü çözümler getiremeyeceğini, "rekabet" ve "büyüme"nin, "ayakta kalabilmenin" tek koşulu olduğu kapitalist yarış içersinde çevreyi de gözden çıkartmayı bir ekonomik kurtuluş yolu olarak gören güçlerin, ancak belli "çıkar dengeleri" içinde "çevreci" görünebileceklerini ve bunun bile çoğu kez "geçici" olabildiğini ve salt "görünüşte" kaldığını çok iyi bilirler.

Bu nedenle de, tıpkı temel insan hak ve özgürlüklerinin elde edilmesi, insan emeğinin ve üretkenliğinin gerçek karşılığını alması ya da halkın genel yaşam kalitesini "ayırım gözetmeden" yükseltmeyi temel alan "ulusal" kalkınma politikalarının izlenmesi... vb. hedefler gibi, insanı ve uygarlığını "koruyan" ve "geliştiren" bir doğal ve kültürel ortama kavuşmak için de, bağımsızlık, demokrasi ve barış savaşımıyla, "yaşanılır bir çevre" savaşımının "koşutluğu, hatta "bir bütün olarak" değerlendirilmesi, sosyalizmin çağdaş açınımları arasına girmiştir.

❑

Aslında, ülkemizde özellikle son yıllarda ve 12 Mart ile 12 Eylül mirası olan uygulamaların "gözlenmesiyle" ayırdına varılabilen bu "ilişki", uluslar topluluğunun gündemine 1970'li yıllarda gelmiş ve ilk kez, tüm gerçek yönleriyle, 5-16 Haziran 1972'de Stockholm'de toplanan Birleşmiş Milletler Dünya Çevre Konferansı'nda kapsamlı bir şekilde tartışılmıştır.

Konuyla ilgili birçok yazı ve söyleşimizde daha önce de vurguladığımız üzere, bu konferansın sonucunda tüm üye ülkelerce imzalanarak "evrensel bir bağıt" niteliğine kavuşan ünlü Çevre Bildirgesi'nde, (ki, bu nedenle "5 Haziran" her yıl Dünya Çevre Günü olarak kutlanmaktadır) yeryüzündeki çevre sorunlarının "kökeninde" her türlü sömürüyü ve baskıyı "temel" alan ekonomi-politikaların yatmakta olduğu, "insanca bir yaşam ortamı" için bu ilişkilere karşı "evrensel" bir savaşımın gözardı edilemeyeceği açıkça "ilan" edilmiştir.

Bizdeki "resmi kutlamalarda" pek dile getirilmeyen bu yaklaşım, bildirgenin "prensipler" bölümündeki "birinci maddede" şöyle özetlenmektedir: "İnsanın, şerefli ve huzurlu bir hayata izin verecek kalitede bir çevrede, ÖZGÜRLÜK- EŞİTLİK ve ELVERİŞLİ HAYAT ŞARTLARI içinde yaşaması TEMEL HAKKIDIR. Ve o, şimdiki ve gelecek nesillerin çevresini korumak ve geliştirmek için kutsal bir sorumluluk taşımaktadır. Bu sebeple IRK AYIRIMINI, SÖMÜRGECİLİK ve DİĞER EZİYET ÇEŞİTLERİNİ, YABANCI TAHAKKÜMÜNÜ DESTEKLEYEN ve DEVAMLI KILAN POLİTİKALAR YASAKTIR ve KALDIRILMALIDIR."

İlk bakışta, "sosyalist içerikli" bir antiemperyalist bildiriden, ya da buna koşut bir demokrasi ve insan hakları bildirgesinden farkı olmayan bu deklarasyonun, "çevre"ile ilgili bir uluslararası toplantının sonucunda karar altına alınmış olması elbette ki "rastlantı" değildir.

Gerçekten, hem ülkemizde yaşanılanlar, hem de dünyada ortaya çıkan sorunları "toplumbilimin" şaşmaz merceği altına aldığımızda, hemen ve kolaylıkla görülebilen şudur: Barışı, demokrasiyi, ulusların ve ülkelerin bağımsızlıklarını, ırkların eşitliğini, insanların temel hak ve özgürlüklerini çiğnemeyi ve tehdit etmeyi "çıkarlarının gereği" sayan; bilimin, kültürün, sanatın ve özgür düşünce ortamlarının ilerlemesinden ve gelişmesinden "bu nedenle" kaygı duyan "ulusal"(!) ve "uluslararası" güçler, aynı anda ve "aynı oranda", doğal ve kültürel çevre zenginliklerini de "ekonomik çıkarları ve beklentileri için" yok etmekte, yağmalamakta ve kirletici etkileriyle de toplumları giderek daha sağlıksız bir ortamda yaşamaya itmektedirler.

Tek başına Aliağa (Gencelli) Termik Santralı örneği bile 5 Haziran 1972'deki Stockholm'de imzalanan bildirgenin, özellikle Türkiye gibi "geri kalmış" ülkeler açısından ne denli "yaşamsal" önem taşıdığını göstermeye yetmektedir.

Bu güncel örneği, benzer pekçok yatırımda da gözlenen ortak yönleriyle kısaca irdelediğimizde, ortaya serilen "ilişkiler", sosyalist programlar içinde çevrenin "önemli yeri"ni de tanımlayabilmektedir.

Birincisi, bu santral projesi, "ulusal bağımsızlığımızı" tehdit etmekte ve "yabancı tahakkümünü" teşvik etmektedir. Gencelli'nin, Japon emperyalizmi için Ortadoğu'ya bir "sıçrama tahtası" olacağını yatırımcı firma sözcüleri kendi ağızlarıyla açıklamışlardır. Demek ki, santrala karşı çıkmak, aynı anda uluslararası bir hegamonyacı tutuma da karşı çıkmak demektir.

İkincisi, yine bu proje, toplumdaki "demok-

rasi savaşımını" geriletmeye yönelik bir yatırım olarak "inatla" gerçekleştirilmek istenmektedir. Bayındırlık Bakanı, TBMM kürsüsünden bunu açıkça söylemiş ve "sokaklarda insanlar gösteri yapıyorlar diye bu yatırımdan vazgeçilemez" şeklindeki sözleri meclis tutanaklarına da geçmiştir. Santralın, TBMM'de görüşülmeden, Kanun Hükmünde Kararnamelerle yapılmak istenmesi, Danıştay kararlarına karşı yeni kararnamelerle bu anti-demokratik tutumda ısrar edilmesi, yöre belediyelerinin yüzbinlerce vatandaşın, bilimsel kurumların, meslek odalarının, basının ve çok geniş bir demokratik kamuoyunun "muhalefetine" karşın, "özellikle Japonlarla yapılan anlaşmayı bozmamak için" yine de santraldan vazgeçilmemesi, Gencelli'deki sorunun "çevre" ile birlikte "demokrasi, insan hakları ve bağımsızlık" açısından ne denli önem taşıdığını ve bunların nasıl "içiçe olduğunu" kanıtlamaktadır.

Üçüncüsü, bugün AT ülkeleri, salt "yer seçimi" düzeyinde değil, temelde "termik santrallara" karşılarken, yani bu tür santralları ülkelerinin uzun süreli ekonomik kalkınması için "zararlı" bulurlarken, bizdeki tartışmaların "çevre kirliliğine karşı önlemi alınacak (!)" şeklinde sürdürülmek istenmesi de "sömürge olmayı kabullenmenin" bir başka göstergesidir. İlerki yıllarda, Türkiye -eğer- AT'a girerse, öbür ülkelerin "topraklarına kurulmasına izin vermedikleri" tesislerde üretilen enerjiden AT' da yararlanacak, böylece ülkemiz, çevre zenginliklerinin ve yaşam kalitesinin yok olması pahasına ve "uzun vadeli ekonomik kalkınma planlarında -artık- yeri olmayan "çağdışı" sanayi kalıntılarıyla, "gelişmiş ülkeleri beslemeyi" sürdürecektir. Bu nedenle, Gencelli santralına salt "yer seçimi" ya da "kirliliğe karşı önlemin alınıp alınmayacağı" düzeyinde değil, yatırımın "türü" ve "niteliği" açısından da karşı çıkmak, bilimi ve ulusal çıkarları gözeten sosyalist yaklaşımla, öbür "çevreci görünen" yaklaşımlar arasındaki ayrımlardan biri olmaktadır.

Dördüncüsü, bu santralın "yap-işlet-devret" modeliyle yapılması öngörülmekte ve kurulacağı arazinin "devlete ait olması için de "kamulaştırmalar" yapılmaktadır. Yani, halkın elindeki taşınmazlar, "devlet aracılığı" ile yabancı sermayeye verilmektedir. Aynı modelle (yap-işlet-devlet), pekçok hazine arazisinin de yerli ve yabancı sermaye güçlerine tahsis edilmesi, yeni bir "sömürgecilik" yöntemi olarak giderek geliştirilmektedir. Gencelli olayı, bu açıdan da, salt "çevre" endişelerinin ötesinde, "ulusal haklar" ve "ülkeye sahip çıkma" düzeyinde değerlendirilecek bir örnektir.

❏

Gencelli için herbiri diğerinden ayrı düşünülemeyecek olan bütün bu gerçekler, öbür birçok örneğe de bakıldığında, hemen tümünde "aynı karakterde" kendini göstermektedir. Ve, yine hemen tümü, ülkemiz için "çevre sorunu" dendiğinde, aynı anda "demokrasi, insan hakları, barış, bağımsızlık, kalkınma" konularının da "birlikte" gündeme gelmekte olduğunu kanıtlamaktadırlar.

Türkiye pazarlarını kontrol altına almak isteyen çokuluslu şirketlerin, "yerli" ortaklarıyla birlikte, başta İstanbul olmak üzere önemli metropollerdeki kent içi değerli arazilere ve özellikle yeşil alanlara gökdelenler dikmeye başlamaları;

kıyılardaki hazine ve orman arazilerinin, "turizm geliri" gerekçesiyle yine aynı çevrelere tahsis edilmesi ve böylece hem çevre değerlerinin yok edilmesi, hem de kıyıların topluma kapatılması;

doğal ve tarihi sit alanlarının benzer amaçlarla aynı "ulusal" ve/veya "uluslararası" çıkar gruplarınca yağmalanmasının çeşitli yasa, yönetmelik ve genelgelerle özendirilmesi;

tüm bu yatırımların -üstüne üstlük- kredi, vergi indirimi, gümrük muafiyeti vb. gibi devletin ekonomik destekleriyle beslğenmesi,

çevreyi kirleten tesislerin, gerekli önlemleri alması için ciddi yaptırımlarda bulunmaktan sürekli kaçınılması; böylece bu tür tesis sahiplerinin "ek maliyet" yükü ile karşılaşmamaları için "göz yumulması" ve bunun resmi bir geleneksel politikaya dönüştürülmesi;

dışa bağımlı montaj ürünü olan kamyon ve otobüsleri üreten firmaların kısa ve uzun süreli genel çıkarları doğrultusunda, toplu yük ve insan taşımacılığı için demiryolları yerine karayollarının geliştirilmesi;

böylece hem ekonomik girdileri ve maliyetleri açısından, hem de yarattığı çevre kirliliği ve akıl almaz düzeylere ulaşan ölümcül trafik kazaları bakımından ülkeye ve halka giderilmesi olanaksız zararlar getiren bir ulaşım politikasında -hala- ısrar edilmesi;

doğal zenginliklerimizin özel havaalanları, çok yıldızlı oteller, santrallar, gökdelenler vb. tesislerin temelleri altında betona gömülmelerinin adına "kalkınma" denilebilmesi ve her geçen gün daha da artan böylesine örnekler; ülkemiz sosyalistleri için çevre sorununun "programa nasıl alınacağına" yeterince ışık tutmaktadırlar.

❏

Bilindiği gibi "parti programı", iktidara gelmeyi hedefleyen politik bir örgütün, hem iktidar olma savaşımı sürecinde, hem de ülkeyi yönetme erkini eline aldıktan sonra ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer konulardaki izleyeceği politikalar ile, bu politikalara temel oluşturan değerlendirme, gözlem ve saptamalarını kapsar.

Tüm bu konuların birbirleriyle "ilintili" olarak ele alınması, "öncelikler sırasında" eklektik bir yaklaşıma gidilmemesi ve sorunlar arasında yapay kopukluklar yaratabilecek bir "sıralama" yapılmaması, yani kısaca, gelişmelerin ve değişim önermelerinin "diyalektik" bir bütünsellik içinde politik etkinliğe dönüştürülmesi, "sosyalist" içerikli parti programlarıyla, öbür programlar arasındaki "ideolojik" farkın bir ürünüdür.

Gerek bu nedenle (sosyalist parti programı anlayışı), gerekse günümüzde çevre sorunlarının yukarda özetlenmeye çalışılan "genel karakteri" göz önüne alınarak, bu konu için programda "ayrı bir başlık altında ilkeleri sıralamakla" yetinilmemelidir. Daha zengin bir açınımla, çevre sorunlarına, ilgili tüm "demokratik hedeflerle" bağlantısı kurularak, program içinde yaygın bir yer verilmelidir.

Örneğin, "temel hak ve özgürlükler" bölümünde "yaşanılır bir çevrenin" ve insanın yaşam kalitesini yükseltecek "korunmuş, geliştirilmiş bir doğal ve kültürel ortamın" da "aynı ağırlıkta" gerekliliği vurgulanmalı; bu hak ve özgürlükleri eksiksiz elde etmek üzere sürdürülecek savaşımın, "çevre hakkı" ile birlikte ve birini öbürüne yeğlemeden izleneceği açıklanmalıdır.

Benzer şekilde, "ulusal bağımsızlık" ve "kalkınma politikaları"yla ilgili bölümlerde de "çevre değerlerinin yerli ve yabancı sömürücü güçlerce yağmalanmasına karşı alınacak önlemlere" yer verilmeli, "çevrenin korunmasının başlıbaşına bir ekonomik kazanç olduğu ve bu zenginliklerin kalkınma adına gözden çıkartılmasının kesinlikle önüne geçilmesi gerektiği" açıkça belirtilmelidir.

Bunlara koşut olarak, programın "demokrasi" ve "demokratikleşme" sorunlarını içeren maddelerinde, çevrenin ancak "demokratik denetim ve toplumun yöresel sorunlardaki kararlara etkin katılımı" ile korunabileceği, böylece hem demokrasiyi, hem de çevreye ve öbür hak ve özgürlüklere sahip çıkma ve "kurumsallaştırma" sürecinin güçlenebileceği açılmalıdır.

Başka bir başlık olarak da çevrenin korunması ve geliştirilmesinden sorumlu kurum ve kuruluşların "özerkliğinin" bağış olarak "bilimselliğinin" anayasal güvenceler altına alınması yönünde öneriler geliştirmelidir.

Programda "çevre" ana başlığı altında ise, tüm bu konularla bağlantılı olarak, soruna olan genel yaklaşımın gerekçeleri sergilenmeli ve öbür hedeflerle "içiçeliğinin"önemi belgelenmelidir.

Sonuç olarak, çevrenin korunması, kalkınma önünde engel değil, tam tersine hem gerçek kalkınmanın hem de uygarlığın gelişmesinin bir gereği ve önkoşuludur.Sosyalizmin, bir düşünce olarak doğmasına ve bir toplumsal düzen olarak gelişmesine neden olan ve insanlığın "ortak geleceği" için ortadan kaldırmayı amaçladığı "ilişkiler", aynı anda çevrenin bozulmasına ve giderek yok olmasına da yol açan gelişmelerin baş sorumlusu durumundadırlar.

Sosyalizmin insanlığın "ortak geleceği" için ortadan kaldırmayı amaçladığı "ilişkiler", aynı zamanda çevrenin bozulmasına ve giderek yok olmasına yol açan gelişmelerin baş sorumlusu durumundadırlar.

Ozon tabakasının delinmesine neden olan kimyasal üretimden büyük çıkarlar elde eden tekellerin bugüne dek kazandıkları tüm gelirler kadar kaynak ayrılsa bile bu çevre tahribatı giderilemeyecektir.Ormanların yok edilmesinden, denizlerin, sulak arazilerin, nehirlerin ve göllerin kirletilmesinden, kültürel mirasın ortadan kaldırılmasından ve ekolojik dengenin alt-üst edilmesinden sorumlu olanların elde ettikleri kazançların yine tümü bir araya getirilse bile kaybedilenleri geri getirmeye yetmeyecektir.

Yaşanılır bir çevre ve korunmuş, geliştirilmiş bir doğal ve kültürel ortam için, bu sorumlularla "mutabakat" aramak yerine, onların "ilişkilerini"geriletecek bir politikanın sosyalist programlara ağırlıklı olarak yansıması, "1990'lar gerçeğinin" zorunlu ve yaşamsal bir "tavrı" olarak değerlendirilmelidir. ■

Prof.Dr.Tolga Yarman

ÇEVRE VE İNSAN

İnsanoğlu çok görkemli, "dahiyane" yapıtlar ortaya koymuştur, ama bunlar bir arada, bir "felaket tablosu" yansıtıyor.

Söze, bilim dünyasının yakından bildiği, ama kamuoyuna nisbeten yabancı, bir "tespitle" girelim: Dünyamız milyarlarca yıllık oluşumlarla bugünkü kıvamına gelmiş. Biz de öyle... İnsanoğluna oranla Dünya, çok daha "eski", tabii. Dünyamız, malum, "Güneş" adını verdiğimiz yıldızın etrafındaki dokuz gezegenden, ona yakınlıkta üçüncü. Güneş diğer yandan, Samanyolu'ndaki, yuvarlak yüzmilyar yıldızdan biri. Samanyolu, bir galaksi, Türkçe deyişiyle bir "gökada". Teleskoplarımıza takılan milyarlarca galaksi var evrende.

İşte böylesine "kalabalık" bir evrenin bir köşeciğinde, Güneş diye bir yıldızın yamacında Dünyamız.

Hayat, hiç kolay oluşmuyor...

Gerçekten çok özel bir yer, Dünyamız. Birdefa, yıldızların hepsi aynı değil; kimisi büyük, kimisi küçük, kimisi az yaşıyor, kimisi çok yaşıyor...

Kirlilik yalnız sanayinin çevreyi kirletmesinde değil, pek çok öteki alanda da kendini gösteriyor. Yapılaşmamız kirli, kentleşmemiz kirli, ahlak kirli, hukuk, siyaset, demokrasi kirli.

Güneşimiz "orta boy" bir yıldız. Şu var ki Dünyamızda hayatın oluşmasına, imkan verecek kadar, uzun ömürlü...

Sonra, çevresinde gezegen olan yıldız sayısı da öyle aman aman değil. Dev teleskoplar, daha yeni yeni, gezegeni olan, bir iki yıldız seçebildiler.

Bir gezegende bizimki gibi bir hayatın yeşermesi, gezegenin (kendi) güneşine olan uzaklığına da bağlı. Gezegen güneşe çok yakın olursa, sıcaktan kavruluyor. Orada hayat oluşamıyor. Gezegen yıldıza çok uzaksa, o zaman güneşten yeterince ışın ve enerji alamıyor, soğuk oluyor. Orada, hayat yine oluşamıyor.

Kısaca evrende, ne gezegenli yıldız bulmak kolay, ne de bulunsa bile böyle bir gezegende, hayatın oluşması kolay.

İşte Dünyamız bu denli seçkin bir "uzay varlığı", Güneşiyle; o arada tabii şirin uydusu Ay'la; komşu gezegenlerle; atmosferiyle, havasıyla, suyuyla; masmavi denizleri, yemyeşil ormanları, kurdu, kuşu, arısı, böceğiyle; nihayet en değerli varlığı, insanoğluyla...

Sayageldiğimiz unsurlar milyarlarca yıllık yoğrulmalar sürecinde oluşmuş.

Öylesine "ince bir ayar", öylesine bir kıvam ki, bunlarda meteorolojik olarak meydana gelen ufak tefek oynamalar bile, insanı rahatsız ediyor. Aşırı sıcaktan, aşırı soğuktan etkileniyoruz. Doğa afetleri belimizi büküyor. Zelzeleler, sel baskınları, acılar doğuruyor. Gündüz güneş çekilse, rutubet artsa, sıkılıyoruz, ofluyoruz, pufluyoruz, moralimiz bozuluyor. Yani normal sıcaktan, basınçtan, nem oranından birazcık sapmalar dahi, keyfimizi kaçırmaya yetiyor.

İşte böylesine hassas ve ancak (bin değil, on bin, yüz bin değil, bir milyon değil, on milyon, yüz milyon değil) milyarlarca yıllık süreçlerde meydana gelmiş, kainat ve doğa eserlerini, Dünyamız'ı, onun havasını, suyunu, toprağını, ozonunu, ormanını, inanılmaz bir "vahşetle", hepsi hepsi otuz yılda, bilemediniz kırk-elli yılda, tahrip ediyoruz. Tanınmaz hale getiriyoruz. Bindiğimiz dalı kesiyoruz.

Böyle gelmedi, böyle gitmez!

Bir de bilinçsizce "böyle gelmiş, böyle gider", diyenlerimiz oluyor.

Deminden beri anlatmaya çalıştığımız şekilde, bir defa kesinlikle, "böyle gelmiş", değildir. Dünya çok uzun uğraşlarla yoğrula yoğrula, bugüne gelmiştir. İkincisi, böyle gitmesi de mümkün değildir. Balıkların, kuşların öldüğüne, ormanların yok olduğuna, yeryüzü toprağının giderek kuraklaşagittiğine, çevrenin gitgide tanınmaz hale geldiğine, çöplerin kent varoluşlarında, bitmek-tükenmek bilmez tepeler halinde yığıldığına, pis naylon-torbaların, atık plastik şişelerin her tarafı kapladığına, atmosferde ozonun azaldığına, kutupların eridiğine, denizlerin yükseldiğine, sıcak kuşağın gitgide kuzeye kaydığına, o arada Akdeniz yöresinin, bizi de içine alacak şekilde, kuraklaştığına, tanık olmuyor muyuz?

Demek ki ne böyle gelmiş, ne de böyle gidebilir.

Doğanın kendi kendini tamir etmesi, yenilemesi, arıtması, belli mekanizmalar çerçevesinde imkansız değil. Ama, siz doğayı, onun kendi kendini tamir etme hızından daha hızlı tüketir ve kirletirseniz, o zaman doğa, son toplamda, kirlenmeye ve daha çok kirlenmeye, hatta yok olmaya terkedilmiş olur; doğanın bağışıklık sistemi çalışmaz.

Kısaca ifade edersek: Ya dünyamızı efendi gibi yaşatırız, ya da birlikte mahvoluruz! Güncel durum işte bu kadar kritiktir.

Böyle bir bağlamda Dünyanın çeşitli alanlardaki kirliliğinin, yalnızca onu kirletenlerinin evlerinin önünün bir sorunu değil, hepimizin, tüm dünyanın sorunu olduğunu, vurgulamalıyız.

Eğer atmosfer ısınıyorsa, tabii ki bu yalnızca, ısınmaya, atmosfere karbondioksit salarak sebebiyet veren, termik santrallerin, yapımcılarının, işletmecilerinin sorunu değildir. Tüm dünyanın sorunudur. Onların "evlerinin" önüne bıraktıkları kirlilik, sonunda, dünyanın çevresini, "kara bir bulut" gibi sarmakta; tüm iklim koşullarını, yaşamımızı tehdit ederek, değiştirmektedir.

Çevre kirliliği işte bu nedenle, tıpkı nükleer silahlar gibi, tıpkı savaş gibi, nükleer savaş gibi, hepimizi tüm insanlığı ilgilendirmelidir, düşündürmelidir.

Bu noktadan yola çıkarak, iki hususu daha dile getirmemiz yerinde olur:

Bunlardan birincisi insanoğlunun her biri yığınla uğraş, emek, buluş gerektiren en üst düzey teknoloji yapıtlarını yanyana getirdiğinde duçar olduğu, "felaket tablosu"dur.

Otomobiller, uçaklar, gemiler, yollar, binalar, enerji santralleri, barajlar, nükleer santraller, termik santraller...

Bunların her biri, sayılamayacak kadar çok, büyük bir kısmı da "dahiyane" olarak nitelendirilebilecek, buluşları kapsar. İnsanoğlunun bugün için "mükemmel" denilebilecek yapıtlarıdırlar. Ama bunları yanyana koyduğumuz zaman dünyayı bitiren, hayatiyetimize kasdeden, çevreyi tanınmaz hale sokan, "ahmakça" bir tablo çıkıyor ortaya.

Tıpkı nükleer silahlar gibi, her halkası gerçekten "dahiyane" ama, bütününe bakıldığında "ahmakça", müthiş bir zincir! İnsanın, doğanın boynuna dolanan, nefesimizi kesen bizi, hepimizi, herşeyi yokedecek bir zincir...

Dikkate getirmek istediğimiz ikinci husus, böyle bir zincirin, "doğru" işletilebilirse, çok basit bir silah tarafından kırılabileceği. Şu "basit silah", binlerce nükleer başlıktan oluşan, insanlığın tepesine "ölüm" gibi çökmüş sözüm ona, "nükleer caydırıcılık silahını" bile altediverecek oldu.

Merak ediyorsunuzdur, "nedir bu silah" diye. "Nükleer dehşet" dengesini alt üst ediveren, nükleer tırmanmanın önüne geçen, hatta tırmanmayı geriletеn bu silah, "demokratik caydırıcılık" silahıdır. Batı Avrupa'da insanlar, gençler, kadınlar "olmaz böyle şey" diye aya

lunmayışı göz önüne alınarak, çevre halkına yardım amacıyla bir kısım günlük gazete ve bazı dergiler de alınıyor. Bugün için kütüphanenin, çocuklar için yazılmış kadın eserlerinden yararlanabilen bir çok çocuk okuyucusu bulunmaktadır.

Kuruluş, bir "Özel Konu Kütüphanesi-Special Library" olarak kendi sınıflandırma şemasını hazırlamış, bilgi erişim için Bilgisayar ve Program sağlamıştır. İ.Ü. Edebiyat Fak. Kütüphanecilik Bölümü öğrencileri, hocaları gözetiminde, uygulama çalışmalarını kütüphanede yaparak bütün yayınları kataloglamış bulunuyorlar.

Yayınlar yanında, kültür etkinliklerine de yer verilmekte, konserler, konferanslar, sergiler düzenlenmektedir.

Kütüphane ve Bilgi Merkezi, Salı, Perşembe, Cuma günleri 10-19, Pazartesi, Cumartesi, Pazar günleri 13-19 arasında açık, Çarşamba ve resmi tatil günleri kapalıdır. Kütüphane çalışmalarını Aslı Mardin yürütmekte, vakıf kurucuları, gönüllü yardımcılardan da yararlanarak kütüphaneyi kendileri açmaktadırlar.

Bütün bu yüz ağartıcı ve sevindirici çalışmaların arkasında, büyük bir para sorunu yatıyor. Bu kuruluş, konuya inananların bağışlarıyla yaşatılmaya uğraşılıyor. Konferans ya da konser olduğunda, iskemleler Atatürk Kitaplığı'ndan ödünç isteniyor. Özellikle yurtdışı yayınlar çok pahalı. Fotokopi, kırtasiye ve benzeri masrafları kendimiz ödüyoruz. Sürekli iş yerinde bulunacak bir kütüphaneci bulmamız gerekli. Bunları duyurmakta fayda görüyorum ve açıkçası bir şeyler de umuyorum.

Kütüphane ve Bilgi Merkezi, çok çekici bir tarihi binada açıktır. Sizleri, önerilerinizi ve dileklerinizi bekliyor. ■

Adres: Fener Mhl. Abdülezel Paşa Cad.
Haliç-34220 İstanbul
(Fener İskelesinde, Bulgar Kilisesi yanı)
Tel: 523 74 08

▼ *Girişimciler : (Soldan sağa doğru) Şirin Tekeli, Aslı Mardin, Jale Baysal, Füsun Yaraş, Füsun Akatlı.*

Prof.Dr. Türkan Saylan

Kadın hakları aydınlarca desteklenmelidir

"Kadın hakları" ve "feminizm" birçok aydınımızca küçümsenen ve soğuk bakılan konulardır. Bütün dünyanın uygar ülkeleriyle birlikte ülkemizin de imza koyduğu "Kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın kaldırılması" sözleşmesi ortadayken, Medeni Yasamızda, Ceza Yasamızda kadınlara karşı pekçok yasa maddesinin bulunması çelişkisi yaşanırken, kökten dinci akımların güçlenmesiyle kadın hakları bugünkü konumunu bile yitirme noktasına gelmiştir. İslami kuralların kadını tam özgür kıldığı savını desteklemeye çalışanların çabalarına karşın, laikliğin elden gitmesi ve şeriat yoluna girilmesiyle kadın haklarının da silinip gideceği çok açıktır. Bu nedenle de laikliğin korunmasıyla kadın hakları birbirinden ayırdedilemez bir içiçelik durumundadır.

"Kadın hakları yoktur, insan hakları vardır", "Ben feminist değil hümanistim", diyerek bu konuda yapılan çalışma ve çabaları küçümsemek, hele hele "feminizm"i zararlı bir ideolojiyle eşanlamlı gösterecek şekilde tavır almak ne derece doğrudur acaba?

Türkiye'de çok geç uyanmaya başlayan, konumuna alışmış ve hiçbir çıkış noktası aramayı istemeyen kadın kesiminin büyük direnişine karşın birşeyler yapmaya çabalayan kadın hareketlerini, ülkemizin çağdaşlaşmasını isteyen aydın kesimler olarak kadın erkek desteklememiz gerekmez mi? Birçok kadın kuruluşunun "feminist" sözcüğünden öcüden korkar gibi korktuğunu ve kendisine "feminist" diyenleri akılalmaz bir nefretle dışladığını hepimiz gözlüyoruz. Oysa birtakım kadınların büyük bir yüreklilik göstererek kadın sorunlarını gündemde tutmak amacıyla, belki de bizim asla cesaret edemeyeceğimiz bazı eylemlerde bulunmalarını küçümsemek yerine saygıyla karşılamak çok daha uygarca ve aydınca olmaz mı?

Kadının konumunu daha iyiye götürmek, ekonomik özgürlüğünü kazanmak ve toplumda erkekle eşit haklara sahip bir birey olabilmek için gösterdiği çabalar, aydın kesimden tam bir destek görmemiş, buna karşın günümüzün muhafazakar-milliyetçi güçleri bu hareketin kutsal aile yapısını tehlikeye düşürdüğünü varsayarak devlet düzeyinde koruyucu önlemler almaya girişmişlerdir.

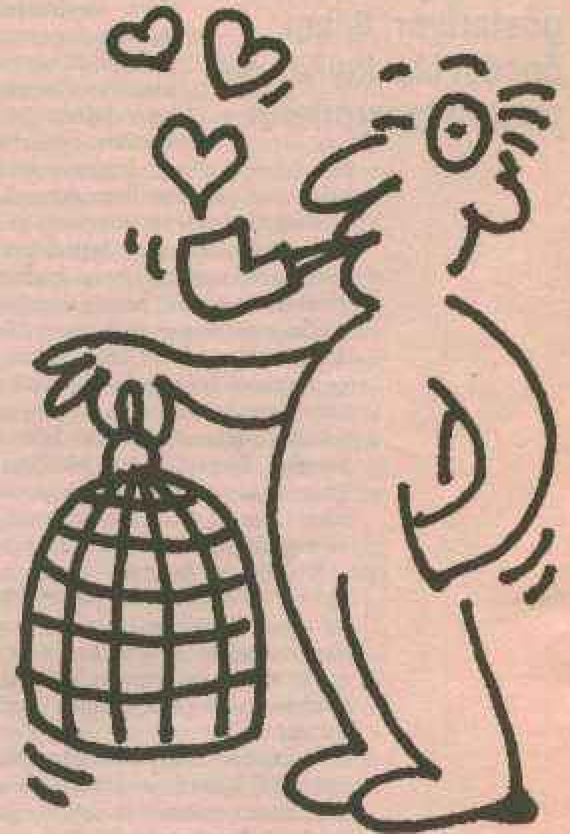
Bu bağlamda DPT tarafından "kutsal aile kavramının içeriği, yozlaşması ve alınması gereken önlemler "konusunda bir rapor hazırlanmış"[1], ardından "Türk ailesinin bütünlüğünün korunması ve güçlendirilmesi" amacıyla bir "Aile Araştırma Kurumu"[2] kurulmuş ve buna da "gönüllü kadın kuruluşları ve derneklerin milli görüş doğrultusunda yönlendirilmesini sağlamak..." amacıyla kurulan "Kadın Statüsü ve Sorunları Başkanlığı"[3] izlemiştir.

Son olarak da "Türk ailesini olumsuz yönde etkileyen uygulama, yöneliş ve tercihler konusunda milli duyarlıkları dile getirmek... gibi ilkelerle bir "Aile Şurası 4 kararı Resmi gazetede yayınlanmıştır.

Bu görüşlere göre Türk kadını çağdaş gelişmelerden etkilenmekte, itaatkar olacağına saldırganlaşmakta, hakkını aramaya ve çalışıp ekonomik özgürlüğüne kavuşmaya yeltenmektedir. Çok okuyan ve ev dışında çalışan kadınlar çevrelerine ve kendilerine mutsuz bir ortam yaratmakta, çocuklarını gereği gibi yetiştirememektedirler. Oysa kadının yeri evidir, kocasının reisi olduğu kutsal aile içinde, eskiden olduğu gibi evinin kadını, çocuklarının anası, kocasının sadık ve itaatkar eşi olması için elden gelen yapılmalıdır. Başta, Devlet Bakanlığının özel siparişiyle hazırlanan "Yuva" dizisi olmak üzere pekçok TV filminde topluma bu mesaj verilmek istenmektedir. Kendi içinde bir tutarlılığı olan bu propagandaları onaylamayıp aletin düğmesini çevirmek ancak başarılı bir vurdumduymazlık örneği olabilir.

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan tüm aydınlar ve tüm "çok okumuş"lar bu raporu, KHK'ları ve sürüp giden TV dizilerini incelemeleri, olup bitenleri küçümsemekten vazgeçerek değerlendirmeleri ve ülkenin çağdaş geleceğine set çekmeye çalışan engellerin aşılması için ortak paydada birleşmeleri artık yaşamsal bir önem taşımaktadır. ■

1. DPT VI. Beş yıllık kalkınma planı, Türk Aile Yapısı Özel İhtisas Komisyonu Raporu.
2. KHK, Resmi gazete, 29 Aralık 1989, sayı 20387
3. KHK, Resmi gazete, 20 Nisan 1990, sayı 20498 mükerrer
4. Bakanlar K.K., Resmi gazete, 31 Temmuz 1990, sayı 20591

Oral Çalışlar

İSLAM VE KADIN

"Eğer bir kimse ye Allah'tan başka birine secde etmesini emredecek olsam, kadınlara kocalarına secde etmelerini emrederdim..."

Başta Kuran olmak üzere İslamın bütün temel kaynakları erkeğin kadından üstün olduğu noktasında hemfikirdirler. İslam düşünürleri ve yazarları, bir yandan kadın erkek eşitsizliğinin üzerini örtmeye çalışırken, bir yandan da erkeğin üstün olduğunu savunan Kuran hükmünü kanıtlamaya çalışırlar. Çünkü Kuran bir dogmadır. Sureleri ve ayetleri yorumlanamaz, rasyonalize edilemez, reforma tabi tutulamaz. Yalnızca ne dediği öğrenilmeye, ezberlenilmeye ve uygulanılmaya çalışılır. Çağın değişen koşulları nedeniyle, İslamiyetin kadın erkek eşitsizliğini benimsemesi özellikle kadınlar tarafından sorgulanmaya başlayınca, Müslüman yazarlar da savunmaya geçtiler. Ama bu savunmaların hiç biri Kuran'daki temel hükümden, eşitsizlik hükmünden sapmaya yönelmedi. Çabalar daha çok İslam kaynaklarında belirtilen hükümlerin farklı yorumlanması ve hoş gösterilmesi noktasında yoğunlaştı. İslam çevresinin kadın yazarları da tartışmaya İslamın temel hükümlerini savunmak noktasından katıldılar.

Eldeki bütün veriler, kadının İslam öncesi Arap toplumunda daha özgür olduğunu gösteriyor. İslam öncesi Mekkeliler dişi putlara tapıyorlardı.

Nisa suresinde şöyle deniyor: "Erkekler kadınlardan üstündür. Çünkü onları malları ile geçindirirler. İyi kadınlar da itaatli olurlar. Allah onların hakkını nasıl korumuşsa onlar da kocaları yanlarında olmasa bile namuslarını korurlar. Serkeşliğinden yıldığınız kadınlara (önce) öğüt verin, sonra yataklarında yalnız bırakın (yine fayda etmezse) dövün. Fakat size itaat ederlerse, zulmetmek için yol aramayın."

Kuran'ın bu hükmüne paralel olarak Peygamber Muhammed de şunları söyler: "Eğer bir kimseye Allah'tan başka birine secde etmesini emredecek olsam, kadınlara kocalarına secde etmelerini emrederdim. Bunun sebebi Allah'ın erkekler için kadınlar üzerinde kıldığı haklardır." [1]

Yukarıdaki hükümlere benzer yüzlerce hükmü çeşitli İslam kaynaklarının hangi sayfasını karıştırsanız bulursunuz. İslamiyet, erkeği kadından üstün görmektedir.

Bu üstünlük tezinin altında yatan gerçek nedir? İslamiyet erkeği neden kadından üstün görmektedir?

Muhammed'in yaşadığı çağlarda Arap toplumunun bir kesimi henüz toprağa yerleşmemişti. Tek tanrılı dinler Ortadoğu'da etkili olduğu halde Araplar büyük çoğunlukla Yahudiliği ve Hıristiyanlığı benimsememişlerdi. Çünkü Arapların toplumsal gelişme düzeyleri henüz tek tanrılı dinleri kabul edebilecek düzeyde değildi. Soyut düşünce aşaması daha Araplara yansımamıştı. Onlar putlara tapıyorlardı. Mekke'nin merkezindeki Kabe, İslamiyetten önce de kutsal bir yerdi. Araplar orada tapınıyorlardı. Ama o zaman taptıkları görünmeyen bir Tanrı değil, adıyla sanıyla belli putlardı.

Muhammed, puta tapan Arap toplumunun, tek tanrılı din aşamasına yükselmesinin lideri olarak ortaya çıktı. Puta tapan Araplar, feodal toplum öncesinin askeri demokrasi, göçebe demokrasisi adı verilen koşulları içinde yaşıyorlardı. Bu göçebe topluluklarının bir özelliği de kervanları ve ticaret yollarını kontrol altına almak ve yağmalamaktı. Kervanların yağmalanmasından, diğer kabilelerin yağmalanmasından nasıl pay alınacağına ilişkin, çok sayıdaki Kuran suresi ve Muhammed'in hadisleri bu anlatışı doğruluyor. Her yağmacı topluluk gibi Muhammed'in önderlik ettiği göçebe Araplar da kadın, erkek tümüyle savaşçıydı. Saldırılara birlikte katılıyorlar, ganimetten ortaklaşa pay alıyorlardı. Ekonomideki ortaklığa paralel olarak, siyasi yönetimde de demokratik denebilecek ilişkiler yaşıyorlardı. Şura adı verilen Arap meclisleri, köleler dışındaki bütün bireyleri iktidara belli ölçülerde ortak ediyordu.

İslamiyetin savaşlarla ve ganimetler elde ederek gelişmesi, dinin yerleşik bir toplumun

ideolojisi olmasını da beraberinde getirdi. İslam önderleri zenginleştikçe toprağa yerleştiler ve yerleşik bir yaşantının ideolojisini adım adım geliştirdiler. Bu gelişmeye paralel olarak, Şura sistemi adım adım kayboldu ve İslam iktidarı Emeviler dönemine gelindiğinde bir imparatorun yönetimindeki krallığa dönüştü. Ekonomik paylaşımdaki eşitlik bozuldu. Yönetimdeki paya göre sınıfsal farklılaşmalar arttı.

Tabii en önemlisi, göçebe toplumlarında daha özgür olan, erkeklerle birlikte savaşa giden, ganimetten pay alabilen kadın, toprağa yerleşmeye paralel olarak, yeni toplumun eve kapatılan unsuru haline geldi.

Kadınlar, İslamiyetin yerleşik bir toplumun ideolojisi olarak şekillenmesiyle birlikte adım adım eve kapatıldılar. İslamiyet, Arap toplumunu göçebe savaşçılığından, feodal sisteme yükselten gelişmenin ideolojisidir. Tarihi anlamda bir ilerlemedir. Ancak, toplumdaki sınıflaşmanın keskinleşmesi, aristokratik bir yönetim zümresinin kurumlaşmasına paralel olarak eskinin nispeten eşitlikçi günleri geride kaldı. Feodal sistem, kadını savaş alanından eve, peçelerin altına ve erkeğe hizmet alanına itti. Bu itiş bir süreç içinde gerçekleşti. Sınıflaşmanın sistemleştiği yeni feodal toplumda iktidar erkeğe ve feodal beylere aitti.

İslamiyetin kadına ilişkin mantığını bu gelişme belirlemiştir. Ne İslam düşünürlerinin iddia ettiği gibi kadın İslamiyetin ortaya çıkmasıyla daha özgür ve daha saygın bir hale gelmiştir, ne de bazılarının söylediği gibi kadını aşağılamak Muhammed'in şahsi ihtiyaçlarından ve cinsel eğilimlerinden kaynaklanmıştır.

Eldeki bütün veriler, kadının İslam öncesi Arap toplumunda daha özgür olduğunu gösteriyor. Örneğin, Kuran'da da belirtildiği gibi, Kabe'nin putları dişiydi. Yani İslam öncesi Mekkeliler dişi putlara tapıyorlardı. Muhammed bunu büyük bir hakaret olarak kabul etmekte ve eleştirmektedir. İslamiyetin ilk yıllarında da kadın, daha sonrasıyla karşılaştırıldığında rahattır. Bir çok kadın, siyasi yaşam içinde etkilidir. Fikirlerini ortaya çıkıp rahatça söyleyebilmektedir. Kadınların eve kapatılması ve özgürlüklerini yitirmeleri bir anda olmadı. Bir süreç içinde ve zaman geçtikçe ellerindeki olanakları yitirdiler. Kadınlar, bu haklarını korumak için başlangıçta direnişlere de giriştiler. Ama tarih hükmünü yürüttü, Arap toplumu, yeni toplumsal sistemin gelişmesine paralel olarak, kadınları da eve kapatan düzeni kurdu.

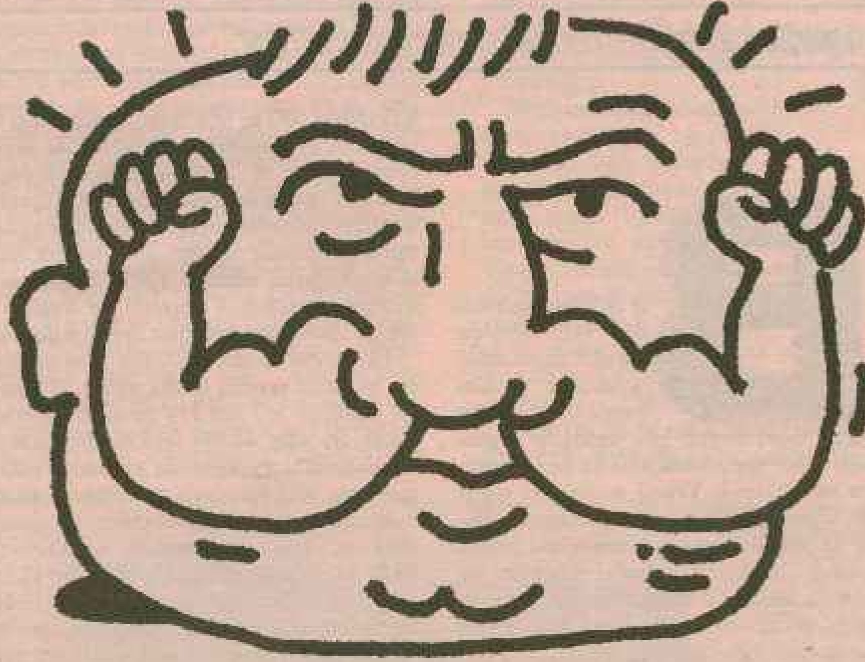
İslamiyetin kuruluş yıllarında Kuran'a ve diğer belgelere yansıyan kadın konusundaki tutumunun nedeni budur. Tarihi gelişme içinde Kuran kadına yaklaşımda sonrakilere oranla daha az serttir. Kadınlar bastırılıp eve kapatıldıkça onlara ilişkin bakış açısı da katılaşmıştır. 19. yüzyıla kadar bu bağnazlık esas olarak artarak devam etmiştir.

Sanayi devrimi, aydınlanma çağı, kadının özgürlük sorununun yeniden gündeme gelmesinin dünya çapındaki başlangıcı sayılabilir. ■

1. *Aktaran Bekir Topaloğlu, İslam'da Kadın, Yağmur Yayınevi, İst. 1984, 14. Baskı, s.74-75*

SÖZÜM SANADIR

Kavgada hatırlanan adam olmak

Birden mahalledeki Rüstem'i hatırladım. Rüstem erken gelişmiş, iyi yürekli, aklı kıt bir çocuktu. Mahalledeki diğer çocuklardan daha gelişmiş kasları, hemen kavgaya girivermesi onu aramızda pek sevilmeyen, oyunlara falan pek alınmayan bir çocuk durumuna getirmişti. Vurdulu kırdılı işleri pek sever ama aklı kıt olduğundan mahallede oynanan oyunları anlayamaz, girdiği oyunları da bozardı. Oysa ne kadar isterdi mile oynamayı, çember çevirmeyi, topaç oyununu, üç taşı. Ama bilemezdi işte. Milleri (sonradan bilya olduğunu öğrenmiştik) tutup uzaklara atar, çemberi çeviremeyince bükmeye kalkar, topaçı evirir çevirir sonra fırlatır, üç taşla ne yapıldığını hiç anlayamazdı.

Rüstem'in itim kakım edilişine çok üzülürdüm, zaman zaman da korurdum. Ama kendini koruyamayanı korumak zordur, ben de Rüstem'in oyunlara alınmayışına bir şey yapamazdım.

Ama ne zaman ki mahalleler arasında kavga çıkardı, o zaman Rüstem'in yıldızı parlardı. Mahallenin büyücek çocukları kenarda duran Rüstem'i çağırırlardı:

- Sen nerelerdesin Rüstem?

- Buradayım ağabey. İşte burda oturuyorum.

- Ne demek burda oturuyorum? Biz seni arıyoruz, bulamıyoruz. Neden bizimle oyunlarda yoksun?

Zavallı Rüstem canlanır, aranıp da bulunamadığını sanır, utancından kızarırdı:

- Ben buradayım ağabey, burada oturuyorum. Gel deyin geleyim.

- Gel bakalım Rüstem, gel. Sen bizim arkadaşımız değil misin? Bak şimdi işimiz var.

- Ben buradayım ağabey, ne zaman gel dediniz de gelmedim.

Ve Rüstem gelirdi. Mahalle kavgasının en önünde dövüşürdü. Kendini düşünmeden kavganın en önünde yer alır, güçlü kaslarıyla, vurduğunu deviren yumruğuyla mahallenin en önemli delikanlısı olurdu.

Kavgadan sonra Rüstem "aslan Rüstem", "sen bizim en iyi adamımızsın" diye övülür, o da kaslarını şişirip bir süre dolaşırdı.

Kavga bitip yeniden günlük oyunlara dönüldüğünde Rüstem gene unutulurdu. Mileye alınmaz, çember istenmez, topaça çağrılmaz, üç taş oyununda akla bile gelmezdi. Zaman zaman Rüstem'in "şu mahallede hep kavga olsa" diye düşünüp düşünmediğini merak ederdim.

Zavallı Rüstem. Kavgada hatırlanıp barış zamanında unutulan Rüstem...

Dün akşam TV 1'de ana haber bülteninde spiker "Dış basında Türkiye" diye pek önem verilerek hazırlanmış bir haber-yorum okurken bizim Rüstem'i hatırladım. Dış basında Avrupa'daki son olaylarla önemi azalan ya da azaldığı tartışılan Türkiye'nin Irak'ın Kuveyt'e saldırısıyla öneminin arttığı, yeniden hatırlandığı, övgüye değer bulunduğu belirtiliyordu.

Avrupa'da gerginliğin azalması, iki Almanya arasındaki duvarın yıkılması, bloklar arasındaki sertliğin yumuşaması, savaş rüzgarlarının barış esintilerine dönüşmesi Türkiye'nin önemini azaltıyordu. Demek ki Türkiye'nin dünya barışına katkısı beklenmiyordu, uygarlığın gelişmesine bir şeyler katacağı umulmuyordu, bilime-sanata neler vereceği düşünülmüyordu. Belki de Türkiye dünyanın barış içinde gelişmesine neler katabileceğinin kaygısını duymuyor, bu önemli göreve ilgi duymuyordu.

Ama iş kavgaya dökülünce, savaş çığlıkları atılmaya başlanınca Türkiye akla geliyor, sadık müttefik sayılıyor, önemi birden artıyordu.

Türkiye insan hakları dosyasında sınıfta kalıyor, özgürlükler konusunda güven vermiyor, demokrasi alanında yerinde sayıyordu ama "güçlü bir ordusu" vardı, vurucu gücüyle ağabeylerinin yanında yer alması "büyük önem" taşıyordu.

Ah Rüstem ah. Kolları güçlü, aklı kıt mahalle arkadaşım. Yıllar öncesinde ne büyük uluslararası politika simgesiymişsin de ben anlayamamışım.

Sana mı üzüleyim ülkeme mi, ben de bilemiyorum. ■

Sami Kırkağaçlı

İYİLEŞTİRMENİN BOYUTLARI

Milli Eğitim'de, kışla anlayışı içinde düzenlenmiş İç Hizmet Yönetmeliği'ne daha çağdaş bir içerik kazandırma girişimi görülmüyor.

Bir işin yapılabilmesi için belli öğelerin varlığı zorunludur. Amacınızı belirleyeceksiniz, iyi bir planlama yapacaksınız. İşin özelliğine uygun nitelikli insan yetiştireceksiniz ya da yetişmişlerden seçeceksiniz. Yeterli araç-gereci sağlayacak, somut koşulları hazırlayacaksınız. Doğaldır ki yeterli ödeneği ayırabilecek parasal güce sahip olacaksınız. Bilimsel verilerden yararlanarak, kuşkusuz bunlara başka öğeler de ekleyebilirsiniz daha. Konumuz bakımından yukarıda sıraladıklarımız bize yeter.

Eğitim alanını Türkiye gerçeğinden soyutlayamazsınız. Onun bir parçası çünkü. Bakanın eleştirici insan yetiştirememiş olmaktan yakındığına bakmayın. Geçerli yasal düzenlemeler çerçevesinde, özgür kafalı insan yetiştiremezsiniz.

Sayın Avni Akyol, bakanlık görevine başladığı günden beri eğitimde iyileştirme, geliştirme ve düzenlemeler yaptığını ve yapacağını sık sık yineler. Bunun "1989-1992 İcra Planı" adıyla bir çerçevesini de verdi. Bu 45 maddelik icra planının basında "ödev yönetmeliğinin değiştirilmesi", sonunda da "eğitimin kalitesini yükseltmek için ikili öğretimin kaldırılması, sınıf mevcutlarının dünya standartları seviyesine indirilmesi" yer almaktadır. Burada öngörülen düzenleme ve değişikliklerden bir bölümü gerçekleştirildi. Sonuçlar yeni yeni alınmaya başlıyor. Beklentilerin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği noktasında yargıya varmak için biraz daha zaman geçmesi gerekiyor.

Sık yinelenen hususlardan biri, bakanlık bütçesinin 1990'da ilk kez savunma bütçesinin üstüne çıkması olayıdır. Konsolide devlet bütçesinden ayrılan payın % 13,2, savunmaya verilenin de % 12,2 olduğu bilindiğine göre demek ki söylenen doğrudur. Önceki yıla göre % 47'lik bir artış sağlanmıştır. Burada konuyu şöyle birkaç yıl daha geriye taşıyarak ve biraz da bir başka açıdan bakarak incelemekte yarar vardır. 1985-1989 döneminde eğitime ayrılan ortalama % 8'lik payın, 6,6'sı personel, 2,2'si de personel dışı olarak yatırım-transfer gibi alanlarda kullanılmıştır. 1990'da eğitime toplam 11 trilyon 337 milyar 849 milyon lira ayrılmıştır. % 13,2 düzeyindeki oranın rakamsal değeri budur. Bu değerin 1 trilyon 653 milyar 350 milyon lirası personel dışı harcamalara özgülenmiştir. Buradaki iki değerin birbirine oranı % 2,3'tür. Daha açık bir deyişle personel harcamalarının dışındaki (yatırım, transfer) hizmetlere ayrılan paydaki artış oranı salt % 0.1'de kalmaktadır. Artık sayıları dikkate almadığımız takdirde eğitim bütçesinin 10 trilyonu personel, 1 trilyonu da transfer de içinde olmak üzere yatırıma ayrılmış demektir.

1990-1994 altıncı beş yıllık plan döneminde, bugünkü sayının üstüne yalnız ilköğretimde 1 milyon 767 bin 394 çocuk daha eklenecektir. Bu artış, 44.184 yeni derslik gereksinimi doğuracaktır. Eğitimin kalitesini yükseltmek için ikili öğretimin kaldırılması ve sınıf mevcutlarının dünya standartları düzeyine indirilmesi için ise gereken derslik sayısı 68.070'dir. Bu iki rakamın toplamı ise 102.512 eder. Yani 1990-1994 döneminde salt ilköğretimde, bugün öngörülen hedeflere ulaşabilmek için 102 bin 512 yeni derslik yapılması zorunludur. Hemen vurgulamak gerekir ki bu rakamın içinde **okul öncesi**, genel **orta öğretim** ve **mesleki teknik öğretim** alanında doğacak derslik gereksinimleri bulunmamaktadır.

Öte yandan 1980-1985 -ne yazık ki elde daha yeni rakamlar yok- arasında üç büyük ilimizden Ankara'da öğrenci sayısı % 190 oranında yükselmiştir. Öteki iki ilimizdeki artış daha çarpıcıdır: İstanbul'da %947, İzmir'de % 965'tir. Dersliğe düşen öğrenci sayısı ise Ankara'da 82, İstanbul'da 74, İzmir'de 72'dir. Bir sınıfta ortalama 70-80 öğrenci bulunmaktadır.

Gözünüzün önüne 70-80 çocuğun tıkış tıkış doldurulduğu bir derslik ve o sınıfta ders yapmaya çabalayan bir öğretmen getiriniz. Yazımın başında bir işin yapılabilmesi için belli öğelerin hazır bulundurulmasının gerekliliğinden söz ettim. Henüz mekan (derslik) sorununun çözülemediği bir ortamda, eğitimbilimin isterleri doğrultusunda eğitim etkinliğinin gerçekleştirilmesi olanaksızdır. Başarısızlık oranının yüksekliğinden yakınmaya da kimsenin, hele ülke yöneticilerinin ve doğal olarak eğitim yetkililerinin yakınmaya hiç hakkı yoktur. Şimdi bu soruna bir de yukarıda değindiğimiz bütçe-para açısından bakınız. Eğitim bütçesinin, savunma bütçesini aştığını sevinerek görüyoruz. Fakat artışın salt binde biri yatırıma ayrılabiliyor. İşte bu binde birlik artışla çözülecek derslik sorunu. İstanbul'da öğrenci artışı % 950'yi geçiyor, yatırımdaki artış ise % 0.1 dolayında geziniyor.

Bu sorun yakın gelecekte çözülür, dilebilir misiniz bu somut bilgiler karşısında? Sanırım iyimser ve umutlu olmak çok güç, belki de olanaksız. Çözülmeyecek, derslik sorunu, her yıl katlanarak daha da büyüyecek.

❐

Nisan 1990'da başbakanın yanısıra kimi bakanların, YÖK üyelerinin, üniversite rektörlerinin, valilerin ve milli eğitim müdürlerinin katıldığı toplantıda Sayın Avni Akyol'un "eleştirici, bağımsız ve hür bir dimağ ve medeni cesaret sahibi olmaya değil, genellikle eleştirmemeye özendiriyor" diye eğitim kurumlarımıza eleştiri yönelttiğini görüyoruz. Bu yargı, genel çerçevede yerinde ve de doğru. Eğitim kurumlarımızın amacı, bağımsız düşünebilen, düşündüğünü çekinmeden söyleyebilen, olaylara ve durumlara eleştirel bakışla yaklaşabilen kişiler yetiştirmektir. Çağdaş olmanın, olmazsa olmaz koşullarından biridir bu amaç. Artık Türkiye'de en tutucu, en bağnaz insanlar dahi bunun tersini söylemiyor, söyleyemiyor. Çünkü bu görüşü biraz daha yayıp genişletir ve genelleştirirseniz karşınıza demokrasi çıkar. Eh, bugün demokrasi istemeyen de yok ülkemizde. Herkesin ağzında bu kavram. Öbür yanda ise düşüncelerini açıkladığından dolayı bilmem kaç yıla hükümlü insanlar cezaevinde. Türkiye gerçeği bu.

Eğitim alanını da Türkiye gerçeğinden soyutlayamazsınız. Onun bir parçası çünkü. Bakanın eleştirici insan yetiştirememiş olmaktan yakındığına bakmayın. Geçerli yasal düzenlemeler çerçevesinde özgür kafalı insan yetiştiremezsiniz. Birincisi öğrenci, okul denilen bir toplumsal kurumun bir öğesi olarak çevresinde özgürce tartışılabilen bir ortamda yaşamıyor. Aziz Nesin, Yaşar Kemal gibi evrensel üne sahip yazarların yapıtlarını öğütleyen öğretmenin başına gelenlerin tanığı oluyor. Gazete ve dergilerin okula, sınıfa getirilmesinin yasaklandığı bir ortamda yaşıyor. İlkokuldan lisesine dek tüm okullara din kültürü dersi koymuşuz zorunlu olarak. Din, tartışmaya gelmez, tartışmaya açık değildir. Din kültürü dersinde tartışmadan, eleştirmeden verilenleri kabullenmeye zorlanan bir öğrencinin, on dakikalık teneffüsten sonra gireceği fen bilgisi dersinde eleştirici bir kişiliğe bürünerek tam tersi bir tavır içine girmesini istemenin mantığı olamaz. İnsanoğlu mekanik bir varlık değildir. Kişiliği belli bir yönde gelişir. O geliştiği yönde tutum ve tavır takınır. Öyle bir yaşam biçimi benimser.

Dahası özgür kafayı, eleştirici tutumu bakanlığın içtenlikle istediğini kabullenmek de güç. Şimdi vereceğim iki yönetmelik kuralının, "eleştirici, bağımsız ve hür bir dimağ ve medeni cesaret sahibi" olmaya değil, olmamaya nasıl zorladığını yeterince açıklayacağını sanırım. Yönetmeliğin adı 'İç Hizmet Yönetmeliği'. 12 Eylül sonrası askeri yönetim döneminde hazırlandı ve yürürlüğe konuldu. **Öğretmen Dünyası** dergisinin gündeme getirip tartışmaya açtığı gibi askerlerin 'İç Hizmet Kanunu' örnek alınarak oluşturulmuş bir metin. Hatta kimi maddeleri olduğu gibi aktarılmış oradan. Maddelerin birisinde "Bakanlık merkez ve taşra teşkilatı personeli ile her tür ve

derecedeki okullarda görevli öğretmenler ve diğer personel gazete ve dergilerde kurumları aleyhine yazı yazamazlar." (m.156). Ne diyor bakanlık? Çalıştığımız kurumda tanığı olduğunuz bozuklukları, yasadışı işlem ve tutumları ve son yıllarda yoğunlaşan şeriat eğilimlerini bir öğretmen kamuoyunun gözü önüne seremeyecek, onların bilgisine sunamayacaksınız. Oysa okullar, halkındır. Halk, ödediği vergilerle yapılan ve yaşayan, çocuğunu teslim ettiği okulda ne olup bittiğini bilmek hakkına sahiptir, sahip olmalıdır. Efendim, yalan-yanlış şeyler yazılır, aslı olmayan olaylar anlatılır, böylece kurum kamuoyunda yıpranır türünden bir karşılık inandırıcı ve doğru sayılamaz. Bakanlığın basın danışmanları vardır; yazılanlar doğru değişse açıklama gönderir, kamuoyuna doğrusunu duyurursunuz. Yasal nitelikte 'iftira' söz konusu ise iftiraya uğradığını ileri süren kişi yargı organında hakkını arar, iftira yapandan hesabını sorar. İç Hizmet Yönetmeliğindeki yasak bununla da bitmiyor. Arkasından gelen maddeyle yasak daha da pekiştiriliyor: "Bakanlık merkez ve taşra teşkilat personeli ile her tür ve derecedeki okullarda görevli öğretmenler ve diğer personel yazılarda veya yayımladıkları kitaplarda; Hükümet ve Bakanlık iş ve işlemleri aleyhine yazamazlar, kişilerle uğraşamazlar." (m.157). Konumuz eğitim olduğuna göre bakanlığın iş ve işlemleri hakkında "bakanlık merkez ve taşra teşkilatı personeli" yazı yazamayacak da kim yazacak? Herhalde mühendis, doktor, bir başka meslekten insanlar yazacak. Dikkat edilsin, nasıl ve ne nitelikte yazamazlar diyor yönetmelik kuralı, 'aleyhte' yazamazlar. Ee, 'lehte' yazabilirler, ona yasak yok. Ne güzel değil mi? Bakanlığın iş ve işlemlerini över, göklere çıkarırsan, yasağa çarpmaz, soruşturmaya uğramaz, ceza olmazsın. Hanı eleştirici, bağımsız düşünen insan istiyorduk? Demek ki önce 'eleştiri'nin ne olup olmadığı noktasında görüş birliğine varmak zorunluğu doğuyor. Bakanlık eleştiri değil, 'methiye' istiyor. Övgüye değer işler yaparsanız, övgüyle karşılaşırsınız. Düşününüz, bakanlık sanki din eğitim-öğretimi yapan yüksek okullar, eğitim yöneticisi, kamu yöneticisi yetiştirmekte imiş gibi din kültürü öğretmenlerini seçip seçip okul yöneticisi yapacak. Bir öğretmen de çıkıp Türkiye'de yasal kurulmuş, lisans üstü öğrenim vererek kamu yöneticisi yetiştiren kurumu bitirenler varken din kültürü öğretmenlerinin okullara yönetici olarak atanmalarını eleştirmeye giriştiğinde karşısına yukarıdaki yönetmelik hükmünü çıkarıp hesap soracaksınız. Ülke genelinde olan da bundan farklı değil zaten.

Eğitim alanındaki kesitlerden birinde de gözlenen, görülen durum böyle. Umutsuzluk ve karamsarlıktan başka bir şey değil. Kışla anlayışı içinde düzenlenmiş bu İç Hizmet Yönetmeliği'ne daha çağdaş bir görünüm ve içerik kazandırma girişimi de sezilmiyor yakın gelecekte.

❐

Bakanlıkça 'Milli Eğitim' adıyla bir derg yayınlanmaktadır. Yakında 100'üncü sayıya ulaşacaktır (Nisan 1990, 96). Yayın ilkelerine göre güncel (onlar 'aktüel' diyorlar) eğitimbilim konularına ilişkin yazılara öncelik verilir. Bu yazıların da eğitim düzeninin yenileşmesi, eğitim alanındaki uygulamalar, bu alandaki yeni araştırmalara ilişkin olması istenmektedir. Birinci hamur kağıdın kullanıldığı dergide öyle yazılar yayımlanmaktadır ki şaşırıp kalırsınız. Yeralan yazıların birçoğunun öngörülen ilkelerle uzaktan yakından ilgisi yoktur. Yazımda Atatürk'ün kurduğu Türk Dil Kurumu'nun yayımladığı yazım kılavuzlarına ya da 12 Eylül'den sonra aynı adla kurulan resmi dairenin çıkardığı kılavuzlara uyulmamıştır. Tümceler bozuktur. Tümcenin nerede başlayıp nerede bittiği dahi belirsizdir. Kimileyin de ne denilmek istendiği dahi anlaşılmamaktadır. Bir incelemede, matematik bilginlerinden Kadızade Rumi'nin büyük babası Molla Mahmut'tan söz edilirken "Molla Mahmud devrin hükümdarı olan Murat Hüdavendigarın takdirine mazhar olmuş ve Şehzade Sultan Bayazıt'ın Germiyanoğlu Kerimesiyle evlenmesini ve daha sonra Bursa'ya gelen heyetin başına getirilmek suretiyle kuvvet ve kıymet kazanmıştır." biçiminde tümce kullanılmaktadır. Molla Mahmut'un Osmanlı hükümdarı Murat I (1326-1389)'in takdirini kazanması ile Germiyanoğlu Süleyman Şah (Şah Çelebi, öl.1388)'ın beyliğini Karamanoğullarının saldırılarından korumak amacıyla kızı Devlet Hatunu (öl.1413) Bayezit I (Yıldırım, 1360-1403)'e vermesi arasında nasıl bir ilgi bulunduğu, "Bursa'ya gelen heyetin başına" kimin getirildiği belirsizdir. Öznesi, nesnesi birbirine karışmış durumdaki bu tümceyi seçip çıkarmadık. Yazıda daha buna benzer çok tümce var. (Nisan-Mayıs-Haziran 1987, Sayı: 72). Yazı, dizgi yanlışı bakımından oldukça zengin. Oysa derginin ilk sayfasında 'tashih-kontrol' görevlisi olarak dört kişinin adı veriliyor.

Elinizi attığınızda karşılaşacağınız herhangi bir yazıdan, bakanlığın genel tutumunu ve anlayışını da öğrenebilirsiniz. "Tenkid Meselesi" başlıklı yazıda "Tenkid'e günümüzde 'Eleştiri', tenkid edici demek olan 'Münekkid'e de 'Eleştirmen' denmektedir." (Mart 1990, Sayı: 95, s.55) diye yazılıyor. Günümüzde 'eleştiri' ve 'eleştirmen' denildiğini söyleyen yazar, yine de 'tenkid' ve 'münekkid'i kullanmakta direnmektedir. Çünkü günümüzde yaşamıyor, günümüzün insanı değil, yüzyılların gerisinden sesleniyor. Aynı Milli Eğitim Bakanlığı gibi. ■

Bakanlık eleştiri değil, "methiye" istiyor. Övgüye değer işler yaparsanız, övgüyle karşılaşırsınız.

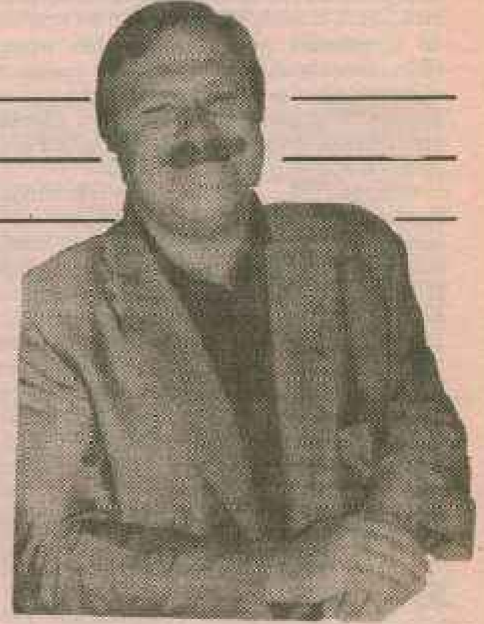
◀ *"Büyüklerin faydası": Henüz mekan sorunun çözülemediği bir ortamda nasıl bir eğitim?*

Prof.Dr.
Zafer Üskül

Dr. Ayhan Aktar'la küçük sanayide insan ilişkileri üzerine...

"YUKARIDAKİLER VE AŞAĞIDAKİLER"

Üzerinde durduğum mesele, küçük üretim faaliyetinin belli bir alt sektörde evrimi ve oluşturduğu sosyal topografyadır.

Ayhan Aktar 1953 yılında İstanbul'da doğdu. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden 1977 yılında mezun oldu. 1977-1979 yılları arasında İngiltere-Canterbury'de Kent Üniversitesi'nde Yüksek Lisans çalışmalarına katıldı. Daha sonra İstanbul Üniversitesi'nde Doktora çalışmalarına başlayan Dr. Aktar, "Bursa dokuma sanayiinde insan ilişkileri" konusunda yazmış olduğu Doktora tezini 1989 yılında tamamladı. Bu çalışmasıyla, "Yayınlanmamış Sosyal Bilimler Araştırması" dalında birinci olarak 1990 Yunus Nadi Ödülünü alan Dr. Aktar, 1980 yılından bu yana Marmara Üniversitesi, İngilizce Uluslararası İlişkiler Bölümünde Öğretim Görevlisi olarak çalışıyor. Dr. Ayhan Aktar'ın 1990 Yunus Nadi Ödülünü alan bu çalışması "Kapitalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye'de Küçük Sanayi" başlığı altında AFA yayıncılık tarafından yayınlanacak.

Dr. Ayhan Aktar'la araştırması üzerine görüştük.

Küçük üretimi kapitalist üretim tarzının dışında bir form olarak tanımlayan ve bu forma sürekli bir geçiş halinde olma özelliği yükleyen teorik yaklaşımlara karşıyım.

▶Sayın Ayhan Aktar, bu çalışmanızın temel amacı neydi?

Sözünü ettiğimiz araştırmanın verileri esas olarak benim Doktora çalışmam sırasında toplandı. Bu çalışmanın temel meselesi, Üçüncü Dünya ülkelerinde geliştiğini ve yaygınlaştığını gördüğümüz kapitalist ilişkilerin Türkiye'de 1980'li yılların başında Bursa küçük dokuma sanayiinde ortaya çıkarmış olduğu çeşitlenmeleri ele almaktır. Hepimizin bildiği gibi kapitalist gelişme ve sanayileşme sürecinin dinamikleri en genel düzeyde evrensel olsa bile, bu dinamiklerin hayata geçiş biçimleri ve işleyiş temposu her ülkede kendine özgü bazı değişiklikler arzeder. Dolayısıyla bu çalışmanın temel amacı, 1950'li yıllardan itibaren Bursa'da geliştiğini gördüğümüz küçük dokuma faaliyetinin toplumsal yapının çeşitli boyutlarında yarattığı dönüşümlerin önce algılanması, sonra da anlaşılması ve tartışılmasıdır.

▶ "Kapitalist gelişme ve sanayileşme süreci" derken en genel anlamda üretim miktarında, firma sayısında ve istihdam edilen işçi sayısında gözlemlenen artışlardan mı bahsediyorsunuz? Yoksa sizin ilk eldeki sorununuz bunun daha da ötesine giderek küçük sanayi ile büyük sanayi arasındaki etkileşimleri gözönüne sermek mi?

Bakın ben meslekten sosyologum, iktisatçı veya planlamacı değilim. Dolayısıyla iktisadi gelişmeye ilişkin veriler, benim için, Bursa'da gözlemlemiş olduğum olguları anlamak ve açıklamak için bana ancak bir çerçeve sunabilir. Çalışmanın başlığından da anlaşılabileceği gibi, benim esas üzerinde durduğum mesele 1950'li yıllardan itibaren ülkemizde patlarcasına gelişen küçük üretim faaliyetinin belli bir alt sektörde -yani Bursa dokuma sanayiinde- evrimini ve oluşturduğu sosyal topografyayı ortaya çıkarmaktır. Bu topografya içinde bir yandan küçük dokumacılık faaliyeti sürerken diğer yandan da insan ilişkileri "neden acaba belli bir biçimde" şekilleniyor sorusuna cevap aramaya çalıştım. Bu şekillenme süreci içinde, dokumacılığın Türkiye gibi azgelişmiş kapitalist bir ülkede yapılıyor olmasının getirdiği kendine has özel boyutları yakalamaya çalıştım. Bu işin bir yanı. İkinci mesele ise, Bursa dokuma sanayii içinde varolan küçük dokumacılarla bu küçük dokumacıları fason çalıştıran sermaye kaynakları arasında oluşan iktisadi bağımlılık ilişkilerini anlamak ve açıklamaya çalışmaktı. Dolayısıyla çalışmanın başlığındaki "Yukarıdakiler ve Aşağıdakiler" terimi aynı sektör içinde varolan fakat birbirine bağımlılık ilişkileri ile eklemlenmiş olan iki ayrı kesimi anlatmaktadır. "Aşağıdakiler" iplik ham maddesini satın alacak işletme sermayesinden yoksun olan küçük dokumacıları, "Yukarıdakiler" ise küçük dokumacılara iplik vererek onları fason çalıştıran orta ve büyük çaplı sermaye kaynaklarını simgelemektedir. Bu iki kesimin birlikte incelenmesi ise Bursa dokuma sanayiinde 1950'li yıllardan beri oluşmuş olan fason ekonomisinin bence anlaşılması demektir.

▶ Küçük dokumacıların üretim ve değişim sürecindeki konumunu incelerken ne gibi özelliklere dikkat çekmeğe çalıştınız ?

Bu çalışmanın temel amaçlarından bir tanesi de bir tip bağımlı çalışan küçük üretici profili çıkarmaktır. Küçük üretimi kapitalist üretim tarzının dışında bir form olarak tanımlayan ve bu forma sürekli bir "geçiş halinde olma özelliği" yükleyen teorik yaklaşımlara ben hepten karşıyım. Özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinde, işyeri sayısı düzeyinde küçük üretim kesiminin yaşam sürecinin kısa ömürlü ve geçici değil; tam aksine uzun ömürlü ve kalıcı olduğu yapılan araştırmalarda ortaya çıkıyor. Ayrıca küçük üreticileri kapitalist üretim tarzının bence tam ortasında bir yerde algılamak gerekmektedir. Örneğin Bursa'da bazı küçük dokumacılar, ücretli işçi çalıştırmasalar bile kendi aile fertlerini aynen ücretli işçi gibi tezgah başında çalıştırmakta ve karşılığında hiç ücret ödememektedirler. Bunları dikkatle incelediğimiz zaman Bursa dokuma sanayiinde ücretli işçi çalıştırmayan ve ücretli işçi yerine eşini ve çocuklarını tezgah başında çalıştıran küçük dokumacıların diğerlerine göre daha hızlı bir biçimde sahip oldukları dokuma tezgahlarının sayısını artırdıklarını ve hatta bazı işletmelerin sadece aile fertlerinin çalışması sayesinde fasonculuktan kurtulup bağımsız üretici konumuna geçtiklerini gözlemliyoruz. Dolayısıyle ben bu tip çalışan aile fertleri için "aile işçisi" teriminin daha uygun olduğunu düşünmekteyim. Çünkü küçük üretimi kapitalist üretimin daşında algılayan yaklaşımları yanında ücretli işçi çalıştırmayan küçük üreticileri de kapitalist kesimin dışında tutmaya özen gösterirler. Fakat kapitalizmi tanımlayan temel unsurlardan sadece bir tanesi ücretli işçi kesiminin ortaya çıkışıdır. Bence bir toplumsal formasyonun kapitalist doğasını ispat edebilmek için gereken şey, bu toplumsal formasyon içinde var olan sosyal nesnelerin ve toplumsal işbölümünü oluşturan farklılıkların **ancak** üc-

retli emek / sermaye ilişkisinin terimleriyle açıklanabilir olduğunu ortaya koymaktır. Aksi takdirde, kapitalist üretim tarzını tanımlarken son derece ampirisist yaklaşımların esiri oluruz. Bu bakımdan, eğer Bursa'daki küçük dokumacılar kar etmek amacıyla pazara dönük olarak üretim yapıyorlarsa, rekabet, sermaye birikimi, maliyet ve ücretsiz aile işçisi çalıştırarak işçi maliyetinden tasarruf gibi kapitalist üretim tarzına has saikler doğrultusunda çalışma hayatlarını düzenliyorlarsa - ki Bursa dokuma sanayiinde tamamen böyledir ! - bu küçük üreticileri kapitalist ilişkilerin tam ortasında görmek gerekmektedir.

▶ Peki, o zaman bu çalışmanın kapsadığı konuları bize kısaca açıklar mısınız ?

Bu çalışmada kar etmek amacıyla pazara dönük üretim yapan birimlerde girişimciliğin, girişimcinin ve ücretli işçinin sosyolojik özelliklerinin anlaşılması, küçük dokumacılık olarak bilinen bu kesimde üretim sürecinin belirgin özelliklerinin altının çizilmesi ve bu özelliklerin azgelişmişlik ve kırdan kente göç olgusu ile ilişkisinin kurulmasıdır. Yine aynı bağlamda küçük dokumacılar arasında ücretsiz aile emeği kullanımının getirdiği farklılaşmanın anlaşılması ve buna bağımlı olarak küçük dokumacı firmaların emek maliyetinden tasarruf ederek sermaye birikimine gitme ve büyüme eğilimlerinin ortaya çıkarılmasıdır. Ayrıca daha global düzeyde de tekstil sanayii içindeki küçük dokumacı firmalarla aynı sanayi dalı içindeki görece büyük firmalar arasında kurulan fason ilişkilerinin ele alınmasıdır.

▶ Bilebildiğimiz kadarıyla Bursa tarih boyunca Osmanlı ipekli dokuma sanayiinin merkezi olmuş bir ilimiz, bu tarihsel deneyim bugünü nasıl etkiledi acaba ?

Sizin de belirttiğiniz gibi Bursa 19. yüzyıla kadar geleneksel olarak tabii ipekli kumaşın üretildiği bir Osmanlı şehriydi. Fakat Batı Avrupa'da yaşanan sanayi devriminin etkisiyle, Bursa ipekli dokuma sanayii 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "tabii ipekli kumaş üreten" bir merkez olmaktan çıkıp; Fransa'da Lyon'da bulunan dokuma tezgahlarına iplik sağlayan ve sadece "tabii ipek ipliği üreten" bir merkez haline dönüşmüştü. 19. yüzyılın sonlarında Bursa'nın limanı Mudanya'dan Marsilya'ya haftanın belli günleri tarifeli seferler yapan gemiler işliyordu. Fakat aynı yıllarda Mudanya-İstanbul arasında işleyen yolcu ve mal taşıyan gemi yoktu. Bu dönemde ortaya çıkan ve yabancı sermayenin veya Osmanlı gayrımüslim azınlıklarının elinde bulunan filatür (ipek böceği kozasından iplik çekme) fabrikalarının Bursa şehrinin dokusu üzerinde yama gibi durduğunu ve bu gelişmelerin şehrin nüfus yapısında ve bölgenin genel olarak sosyo ekonomik yapısında çok önemli bir değişiklik meydana getirmediğini biliyoruz. Ancak 1980'lerin Bursa'sını belirleyen en önemli gelişmelerin Cumhuriyet yönetiminin kurulmasıyla bölgenin Anadolu'ya yol şebekesiyle bağlanması sonucunda meydana geldiğini görüyoruz. Söz ettiğimiz entegrasyon, azınlıkların mübadelesi ve sermayenin Türkleşmesi sonucu ortaya çıkmış ve devletçilik dönemi yatırımlarıyla da Bursa'da çağdaş üretimin alt yapısı oluşturulmuştur. Fakat 1950'li yıllardan itibaren Bursa'da yeni bir tür küçük üretim patlaması ortaya çıkmıştır. Geleneksel küçük zenaatlardan farklı olarak, son derece hızlı büyüyen bu kesim, tekstil sanayiinin dokuma altdalında halen firma sayısı açısından çok önemli bir yer tutmaktadır.

▶ Devletçilik dönemi yatırımları derken, herhalde Sümerbank'ın Bursa Merinos Fabrikasını ve Gemlik'teki Suni İpek Fabrikasını kastediyorsunuz. Peki bu fabrikalar günümüzün Bursa küçük dokuma sanayiini nasıl etkiledi ?

1980'lerde Bursa küçük dokuma sanayiinde kullanılan dokuma tezgahları 1940'ların sonunda Sümerbank tarafından hurdaya çıkarılmış tezgahlardır. 1950'li yılların başında Merinos fabrikasının hurdaya çıkardığı 1938 model "Dietrich" marka dokuma tezgahları Bursa'lı küçük dokumacılar tarafından satın alınmış ve üretimde kullanılmıştır. Ayrıca bu dokuma tezgahlarının Bursa sanayi çarşısında kopyaları çıkarılarak döküm atölyelerinde imalatına geçilmiş ve bu tezgahlar Bursa'nın bugünkü ipekli dokuma teknolojisinin alt yapısını oluşturmuştur. Hammadde ve üretim teknolojisinde 1940'ların ortalarından itibaren gerçekleşen bu dönüşümün yanı sıra devletçilik dönemi yatırımlarının bugünkü Bursa dokuma sanayiinin oluşmasındaki en büyük katkısı ise işgücünün eğitiminde gerçekleşmiştir. Yirminci yüzyılın dokumacılık teknolojisinin ilk olarak bu fabrikalarda uygulanması gerek işgücünün çağdaş teknikleri öğrenmesinde, gerekse girişimcilerin bu fabrikalardaki üretim organizasyonunu taklit etmelerinde önemli aşamalar olarak hatırlanır. Bugünkü yapısı ile Bursa'daki küçük dokumacıların çağdaş üretim organizasyonunu kendi bünyelerinde uyguladıklarını pek iddia edemeyiz, ama Bursa'daki entegre tesislerin ilk oluşumunda Merinos ve Gemlik suni ipek fabrikalarının bazı konularda birer örnek teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

Bursa'da devletçilik uygulamalarının sonucu olarak gerçekleşen iki temel dönüşüm Bursa dokuma sanayiinin bugün kendi ayakları üzerinde durabilen bir alt-sektör haline gelmesinde bence çok önemli aşamalardır. Bunlardan birincisi, dokuma sanayiinin kullandığı iplik hammaddesindeki değişimdir. Gemlik suni ipek fabrikasının kurulmasından sonra Bursa dokuma sanayii yüzyıllardan beri ilk defa ipekböceği kozasından çekilen tabii ipek ipliğine bağımlı olarak üretim yapmaktan kurtulmuştur. İkincisi ise Merinos fabrikalarında modern dokuma tezgahlarının kulanılması sonucu, dokuma sanayiinde hem girişimcilerin hem de işgücünün çağdaş üretim düzeni ile tanışması sağlanmış ve bu tezgahların daha sonra kopyalarının yapılması ile dokumacı firma sayısında önemli artışlar gerçekleşmiştir. Bu temel dönüşümlerin sonucunda Bursa tekstil sanayiinin "yurt dışına yarı mamul madde ihracı" doğrultusunda şekillenmiş olan yapısının da değişme sürecine girdiğini, genelde Bursa tekstil sanayiinin gittikçe genişleyen Türkiye ulusal pazarı için üretim yapan yeni bir yapıya büründüğünü belirtmek gerekiyor. 19. yüzyılda kurulan Lyon bağlantıları Bursa'daki tabii ipek ipliği ve tabii ipekli kumaş sanayii için artık önemini kaybetmiştir.

▶ Sayın Aktar, Bursa dokuma sanayiinde ücretli işçi olmak nasıl bir şey?

Bursa dokuma sanayiinde üretimin sadece ücretsiz çalışan aile işçileri tarafından gerçekleştirildiği sanılmasın. Bursa dokuma sanayiinde mülakat yaptığımız işyerlerinde yaygın olarak ücretli işçi kulanımı vardır ve çalışan ücretli işçilerin yarıdan fazlasını da dokuma işçileri oluşturmaktadır. Dokuma işçilerine ücretin parça-başı esasına göre ödenmesi Bursa dokuma sanayiinin teknolojik alt yapısındaki azgelişmişliğinin bir yansımasıdır. 1940'ların üretim teknolojisinin egemen olduğu Bursa dokuma sanayiinde dokuma tezgahlarının düşük emek üretkenliğine sahip olması dokuma işçisinin parça başı ücret esasına göre çalıştırılmasıyla sonuçlanmaktadır. Küçük dokuma sanayiinde işveren, işçisine ancak parça başı ücret ödeyerek ve 8 saatlik çalışma günü olgusunu ortadan kaldırarak işçinin ürettiği toplam kumaş miktarını maksimize etmeye çalışmaktadır. Çünkü küçük dokumacıların teknolojik yenilenmeye giderek -emek üretkenliği yüksek ve dolayısıyle göreli artı değer üretme kapasitesi yüksek- modern tezgahlar satın alacak sermayeleri de yoktur. İşveren açısından ayakta kalabilmenin tek yolu çalışma gününü alabildiğince uzatarak mutlak artı değer üretimini artırmaktır. Bu bakımdan, Bursa'da çalışma günü minimum 12 saattir. Bu da bana 1840'ların Manchester'ini hatırlatan bir özellik.

Parça başı ücret, işçilerin kendilerini belli bir sınıfın üyesi olarak görmemeleri ve ideolojik düzeyde son derece bireysel tavırlar almaya eğilimli olmaları sonucunu doğurmaktadır.

Bursa dokuma sanayiinde işçi olmanın ortaya çıkardığı ideolojik yanılsamalar da çok önemli bence. Bursa dokuma sanayiinde ücreti parça-başı esasına göre ödenen dokuma işçisi ile işveren arasında belli bir anlamda bir iş barışı gerçekleşmiş olmaktadır. Böylece "ne kadar üretirsen o kadar kazanırsın!" formülü Bursa dokuma sanayiinde çalışma hayatını düzenlemekte ve sınıf ilişkilerini gölgelemektedir. Günlük çalışma saatlerinin bazen 12 saati aştığı Bursa dokuma sanayiinde dokuma işçileri "mutlak olarak" büyük sanayide çalışan işçilere nazaran daha yüksek ücret almakta ve işçiler daha fazla üretmek amacıyla "kendi kendilerini" zorladıkları için çağdaş sanayi toplumunda fabrika örgütlenmesinde kontrol işlevine sahip olan ara kademeler (formen, ustabaşı vb.) ortaya çıkamamaktadır. Çünkü işçi dokuduğu kumaşın metrajına göre ücret aldığından zaten daha fazla dokumak amacıyla kendini zorlamaktadır. Böylece kontrol kademesine ihtiyaç da kalmamaktadır.

Dolayısıyla Bursa'da büyük işletmelerde çalışan ve saat ücreti alan sigortalı işçilerle küçük dokuma sanayiinde çalışan ve her türlü devlet güvencesinden yoksun işçiler arasında önemli farklar vardır. Saat ücretine göre çalışan işçi ile parça başı ücret alan işçi arasındaki bu farkın işyerinde üretimin örgütlenmesinin dışında ortaya çıkardığı diğer bir mesele de işçilerin kendilerini belli bir sınıfın üyesi olarak görmemeleri ve ideolojik düzeyde son derece bireysel tavırlar almaya eğilimli olmaları sonucunu doğurmaktadır. Dokuma işçileri kendi özlük haklarını korumak amacıyla ancak bireysel çıkışlar yapmakta ve genellikle de işvereni Bölge Çalışma Müdürlüğüne ihbar ederek haklarını korumaya çalışmaktadır. Bu da azgelişmişliğin başka türlü bir yansımasıdır. ■

Prof.Dr.
İzzettin Önder

BÜTÇENİN İLK DÖRT AYI

İlk dört ayda 1990 bütçe açığı geçen yılın aynı dönemine ait açığın üç katına çıkmıştır.

1990 Mali Yılı Bütçesi ilk altı ayını doldurmuş bulunuyor. Bu süre içinde gerçekleştirilen uygulamaya ait yorumların, dönem sonu itibariyle ortaya çıkacak durum hakkında bir fikir vereceği açıktır. Ancak, Maliye ve Gümrük Bakanlığı'nca yayınlanmış olan en son "Kamu Hesapları Bülteni", uygulamanın ilk dört ayını kapsadığından, bu yazıdaki tartışmaların da, Bütçenin yarısı için değil, fakat üççte biri için geçerli olacağı doğaldır.

Bütçe tartışmalarında en can alıcı konu olan, bütçe açığı sorunu ile konuya girersek, 1990 Bütçesinde, dönem başı itibariyle öngörülmüş olan yaklaşık 9.5 trilyonluk açığın, ilk dört aylık verilerin ışığı altında tutulabilmesinin uzak bir olasılık olduğu görülür. 1990 Nisan sonu itibariyle, Konsolide Bütçe açığı, 2,7 trilyon lira olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır. 1990 Bütçesinin 1989 Bütçesine oranla artış katsayısı % 91 olduğu halde, ilk dört ayda 1990 Bütçe açığı, geçen yılın aynı dönemine ait açığın üç katına çıkmıştır. Zira, geçen yılın ilk dört ayının açığı olan 910 milyar lira, % 204,5 katsayı ile artarak, bu yılın ilk çeyreğinde 2,7 trilyon liraya ulaşmıştır. Bunun anlamı, harcamaların giderek daha büyük bölümünün borçlanma ile karşılandığıdır.

> **Tümörel bir gelişme sergileyen kamu borçları anapara ve faiz ödemeleri, etkisi kısa dönemde hissedilmeyen, fakat uzun dönemde çok ciddi ve sakıncalı sonuçları olabilecek harcama kalemlerini törpülemektedir.**

Kamu finansmanında borçlanmanın giderek arttığını, her iki yılın aynı dönemlerine ait açıkların, o döneme ait harcamalara oranında da açıkça izlemek olasıdır. Konsolide Bütçe açığının, toplam harcamalar içindeki payı, 1989 yılının ilk dört ayı için % 10,3 değerini verirken, bu pay, 1990 yılının aynı dönemi için % 16,4 değerine yükselmiş bulunmaktadır.

Harcamaların giderek daha büyük bölümünün açık finansmanla gerçekleştirilmesi olgusu, "Nakit Dengesi" ve "Finansman" tablolarında da açık bir şekilde izlenebilmektedir. 1990 yılının ilk dört ayı için gerçekleşen nakit dengesi, geçen yılın aynı dönemine oranla % 170 katsayı ile artan bir eksi bakiye vermiştir. Bunun doğal sonucunda, finansman kaynakları arasında iç borç değişiminde ciddi bir artış izlenmektedir. 1990 yılının ilk dört ayı için gerçekleşmiş olan iç borç değişimi, % 190,9 oranında bir artışla, geçen yılın aynı döneminde gerçekleşmiş olan tutarın yaklaşık üç katına ulaşmış bulunmaktadır.

Bütçe gider ve vergi gelirleri arasındaki dengesizliğin ortaya koyduğu bir sonuç olan "Bütçe Açığı"nı iyi tanıyabilmek için, kamu giderlerine ve vergi gelirlerine bakmak gerekmektedir.

Konsolide Bütçe içindeki kamu giderleri, yılın ilk dört ayı içinde, geçen yılın aynı dönemine oranla % 92,9 değerinde bir artış göstermiştir. Bu artışın içinde en büyük payı, özellikle personel harcamaları olmak üzere, cari harcamalar oluşturmaktadır. Geçen yılın ilk dört ayına oranla, bu yılın ilk dört ayında sergilediği artış hızı itibariyle ikinci sırayı % 46,9 değeri ile transfer harcamaları, üçüncü sırayı ise % 43,4 değeri ile yatırım harcamaları almaktadır.

Konsolide Bütçe harcamalarında en yüksek artış gösteren cari harcamalar içinde yer alan personel giderlerinde ilk dört ay için görülen yüksek artış hızı, kısmen, 1989 yılı ilk dört ayının düşük bir taban oluşturmasından kaynaklanmaktadır. 1989 yılı ikinci yarısındaki ve 1990 başındaki katsayı artırımı da, diğer faktörler yanında, söz konusu kalemdeki yüksek artışın oluşumunda önemli katkıda bulunmuştur.

Konsolide Bütçe harcamalarının yatay dağılımı da yukarıda açıklanmış bulguları doğrulamaktadır. Şöyle ki, toplam harcamalar içinde en yüksek yeri, cari harcamalar içindeki personel harcamaları oluşturmaktadır. Harcamalar içinde ikinci sırayı, transferler almaktadır. Yatırım harcamaları ise, geçen yılın aynı dönemine ait tutardan da daha küçük bir pay ile, toplam harcamalar içinde ancak üçüncü sırayı tutmaktadır.

Kamu açıklarının anlaşılabilmesi açısından, vergi gelirlerinin incelenmesi de önemlidir. 1990 Bütçesi ilk dört ayı vergi tahsilatının, geçen yılın aynı dönemi tahsilatına göre artış hızı, ancak % 86,3'dür. Böyle bir artış hızı ile gelişen vergi gelirlerinin, % 92 dolaylarında bir hızla artan kamu harcamalarına yeterli kaynak sağlayamayacağı açıktır.

Vergi gelirleri içinde en önemli yeri tutan gelir vergisi, yılın ilk dört ayı için, geçen yılın aynı dönemine göre, % 107,2 oranında bir artış sergilemektedir. Ancak, gelir vergisinin Bütçe gelirleri içindeki payı % 33,8'dir. Geçen yıla göre, gelir artış hızında ikinci sırayı alan dahilde alınan katma değer vergisinin Bütçe gelirleri içindeki payı ise, % 14,1 dolaylarında bulunmaktadır.

Vergi gelirlerinde tahsilatın tahakkuka oranları da düşük düzeydedir. Tahsilat oranları yükseltilmedikçe, vergi gelirlerinde düzenli bir artış sağlanamaz. Sonuçta, Bütçe açıkları, kaçınılmaz bir olgu olarak ortaya çıkar.

Kamu borçlanma gereksinimi, Bütçe açığı yanında, dış borç yükümlülüklerini de yansıtmaktadır. Finansman kaynakları arasında, "Dış Borç Değişimi", 1990 yılı ilk dört ayı için 625 milyar liralık azalma ile, geçen yılın aynı dönemine göre % 100,3 oranında eksi değişim göstermiştir. Bu değişim, iç finansman zorunluluğu yarattığından, iç borçlar üzerinde önemli bir yük oluşturmuştur.

Bu teknik bulguları anahatları ile ortaya koyduktan sonra, genel değerlendirmeye geçebiliriz:

1990 Konsolide Bütçe uygulamasının ilk dört aylık sonuçları, son yılların genel gelişme seyrine uymakla birlikte, hafif de olsa sapmalar, olumsuz yönde görülmektedir. Bir kere, kamu finansman açığı ve buna bağlı olarak, kamu borçlanma gereksinimi artma eğilimi içindedir. Bir yandan kamu gelirlerinden daha yüksek bir hızla artan kamu harcamaları, diğer yandan da ağır dış borç ödemeleri, kamu borçlanma gereksinimini ciddi biçimde zorlamaktadır. Kamu borçlanma gereksinimini rahatlatabilecek, dolayısiyle ekonomi üzerindeki enflasyonist baskıları hafifletebilecek etkenler arasında, vergi gelirlerinin yükseltilmesi ve dış borç yükünün TL cinsinden hafifletilmesi görülmektedir. Konsolide Bütçe açığının oluşumuna neden olduğu sanılan gerçek kamu harcamalarının azaltılması ise, düşünülemez. Zira, kaynak kullanan gerçek kamu harcamaları, giderek gerilemiş ve 1990 Bütçesi içindeki gerçek kamu harcamalarının milli gelir içindeki payı, % 18'ler dolayına inmiş bulunmaktadır. Genel idare, güvenlik, eğitim, bayındırlık vb. gibi temel kamu hizmetlerine ayrılan payın daha da küçültülmesi düşünülemez. Beşeri ve maddi alt-yapı üretiminde temel kaynak rolü oynayan gerçek kamu harcamalarının aşırı düzeyde kısılması, ekonominin geleceğini ciddi boyutlarda tehlikeye sokar.

Toplam kamu harcamalarının önemli bir bölümünü iç ve dış borç anapara ve faiz ödemeleri oluşturmaktadır. Bir tür tahdidi ödenek biçiminde oluşan ve Bütçe içindeki yeri giderek büyüyen bu kalem, diğer kamu harcamalarının sağlıklı gelişimini ciddi olarak engellemektedir. Tümörel bir gelişme sergileyen kamu borçları anapara ve faiz ödemeleri, etkisi kısa dönemde hissedilmeyen, fakat uzun dönemde çok ciddi ve sakıncalı sonuçları olabilecek, harcama kalemlerini törpülemektedir. Bunların başında da, kamu yatırım harcamaları ve beşeri sermaye oluşumuna katkıda bulunan sosyal harcamalar gelmektedir. Konsolide Bütçe içinde yer alan yatırım harcamalarının, geçen yıla oranla, hem Bütçe içindeki payının küçülmesi, hem de en düşük artış hızı ile gelişme göstermesi, hiçbir gerekçe ile olumlu bir uygulama olarak görülemez.

Kamu borçlanma gereksinimine katkıda bulunan dış borç mürettebatı da,döviz kuruna bağlı olarak, açık finansmanı zorlamaktadır. Uygulanan düşük döviz kuru, ortalama yüksek borsa getiri oranı ve konvertibilite politikaları nedeni ile yurda giren döviz, bir yandan döviz kurunu yapay olarak düşük tutarken, diğer yandan da yeni dış borç gereksinimini frenlemektedir. İkinci etkinin olumlu yönüne karşın, birinci etki, ithalat-ihracat tercihlerini saptırmakta ve dış dengeyi sağlıksız bir yapıya

MEMURLAR HANGİ SINIFTAN

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra giderek hızlanarak yaşanan teknolojik gelişme, işgücünün yapısında da önemli değişikliklere yol açmıştır

Türkiye işçi sınıfı tarihi ile ilgili çalışmalarda genellikle yalnızca beden-kol işçilerinin (mavi yakalı işçilerin) yaşama ve çalışma koşulları, örgütlenmeleri ve mücadeleleri ele alınır. Birçok kişi ve hatta bu alanda uzmanlaşan araştırmacı, "işçi" veya "işçi sınıfı" denildiğinde, "beden-kol işçileri"ni anlar.

Peki, sayıları giderek artan büro elemanları (beyaz yakalı işçiler), teknisyenler, ücretli olarak çalışan hekimler, mühendisler, avukatlar, öğretmenler hangi sınıftan? Yasalara göre "memur" veya "sözleşmeli personel" statüsünde istihdam edilenler hangi sınıftan? "Bedenen çalışanlar, işçi", "kafayla çalışanlar, memur" mu? Bir insan "işçi" statüsünden çıkarılıp "memur" veya "sözleşmeli personel" statüsüne geçirildi mi, ait olduğu sınıf da değişiyor mu? Bu insanlar, ücret karşılığı çalışmalarına ve ana geçim kaynağının aldıkları ücret olmasına karşın, küçük burjuva mı?

Teknolojik gelişme, son derece yüksek üretkenlik düzeyindeki insan emeğinde "kafa çalışmasının" ağırlığını olağanüstü düzeyde artırıyor ve kafa emeğinin üretken faaliyet" içinde giderek daha belirleyici olmasını sağlıyor.

Dünü ve bugünü iyi değerlendirerek, yarına ilişkin doğru planların yapılabilmesi için, bu soruları doğru yanıtlamak gerektir.

Yaygın eğilim, kapitalist sömürüyü yoksullukla eşitlemek ve kapitalizme karşı tepki yaratan olgunun ağırlıkla yoksulluk olduğunu sanmaktır. Halbuki işçi sınıfının tepkisinin başlangıcı yoksulluk gibi gözükse bile, özü sömürüdür. Yüksek ücret alıp, daha yüksek oranda sömürülen bir işçinin tepkisi çok daha büyük olabilir.

Diğer bir yaygın eğilim, işçi sınıfının heterojen yapısını gözardı etmektir. Halbuki işçi sınıfı çeşitli kesim ve tabakalardan oluşur ve bazan çeşitli kesimlerin ve tabakaların kısa vadeli çıkarları birbirininkiyle ve sınıfın bütününün uzun vadeli çıkarlarıyla çelişebilir.

En yaygın eğilim ise, "kafa-kol" emeğini kesin ve katı bir biçimde birbirinden ayırarak, "bedenen" çalışanları "tam işçi" kabul etmektir. "İşçi" denildiğinde, kocaman vücutlu, iri çekiçlerle oyuncak gibi oynayan güçlü kuvvetli (ama genellikle küçük kafalı ve kesinlikle gözlüksüz ve kravatsız) insanlar çizilir.

Öğretmenlerin 1969 yılındaki büyük boykotu, gerçekte bir genel grev değil midir? Teknik elemanların, sağlık personelinin direnişleri, işçi sınıfı mücadelesinin parçası değil midir? Sağlık personelinin, teknik elemanların, öğretmenlerin, bankalarda çalışanların katılmadıkları bir genel grev, sermaye cephesini geriletebilir mi?

Dar tanımla işçi sınıfı

Dar bir tanıma göre, işçi sınıfı, (i) özgür, (ii) mülksüzleşmiş, (iii) ücretli ve (iv) üretken faaliyet içinde bulunan insanlardan oluşur.

Burada en çok tartışılan konu, "üretken faaliyet"tir. Kapitalist sömürü, artık-değer sömürüsüdür. Artık-değerin yaratılması, özgür mülksüzleşmiş ücretlinin artık-emeğinin maddi bir üründe billurlaşması ve bu ürüne sermayedarın el koymasıyla gerçekleşir.

Dar tanıma göre, çok zor koşullarda bedenen çalışan ve yoksulluk içinde yaşayan birçok insan, **işçi değildir.** Örneğin, belediyede çalışan bir temizlik işçisi, üretken faaliyet içinde bulunmadığından, tam bir işçi, bir proleter olarak sınıflandırılamaz. Toprak mülkiyetinden tamamiyle kopmamış inşaat veya maden işçileri, üretken faaliyette bulunmalarına karşın, yarı-proleter unsurlardır.

Üretken faaliyet, tezgah başında bir ürünün üretiminde doğrudan çalışmakla sınırlı değildir. Bir malın doğrudan üretiminde nasıl işbölümü varsa, bir ürünün planlanması ile doğrudan üretimi arasında da bir iş bölümü vardır. Marx'ın daha Kapital'in I. cildinde geliştirdiği **"kolektif işçi"** kavramı, üretim sürecindeki işbölümüne bağlı olarak, üretimin planlanmasındaki "kafa çalışmasını" da üretken faaliyet olarak kabul etmektedir[2]. Kafa çalışmasını gerçekleştirerek, üretim faaliyetine dolaylı olarak katkıda bulunan kişiler eğer mülksüzleşmiş özgür ücretlilerse, onlar da proletaryanın parçalarıdır.

Marx'taki bu anlayışa göre, üretken faaliyette bulunan mülksüzleşmiş özgür ücretli olarak çalışan teknik elemanlar (teknisyenler, mühendisler, vb.) de proleterdir. Bu insanların ücretleri yüksek olabilir. Ancak insanların toplumsal sınıfını gelirlerinin düzeyi değil, kaynağı veya ediniliş biçimi belirler. Bu insanlar kendilerini "amele" saymayabilirler. Ancak insanların nesnel toplumsal konumlarını onların bilinçleri değil, bilinçlerini (uzun vadede) nesnel konumları belirler.

Yüksek ücretli ve kendilerini "ameleden üstün" gören bu insanlar, işçi sınıfının **"işçi aristokrasisi"** kesimidir. İşçi aristokrasisini oluşturan kesimler, üretimin ve işgücünün yapısına ve teknolojik, ekonomik, toplumsal ve siyasal dengelere ve gelişmelere bağlı olarak, zaman içinde değişiklik gösterir. Genellikle, işçi aristokrasisinin yalnızca tekelci dönemde gelişmiş kapitalist ülkelerde ortaya çıktığı sanılır. Halbuki tekel-öncesi dönemde gelişmiş kapitalist ülkelerde ve ayrıca azgelişmiş ülkelerde de işçi aristokrasileri vardır. İşçi sınıfı homojen kabul edilip, bu kategori değerlendirilmedi mi, sınıfın davranışlarının kavranılabilmesi mümkün değildir.

Çağımızda bilimde ve teknolojide büyük sıçramalar yaşanıyor. Üretim teknolojisindeki önemli değişikliklerin bu tanım açısından sonuçları nelerdir?

(a) Çalışmanın biçimi değişiyor. İşyerleri daha temiz, daha az tehlikeli oluyor. Geçmişte insanlar tarafından doğrudan yapılan birçok işlem, insan emeğinin ürünü robotlar tarafından insan emeği tarafından yönetilerek gerçekleştiriliyor. Ancak "insansız fabrika" henüz pek yakın gözükmüyor.

(b) Üretim sürecinde üretken faaliyeti gerçekleştirecek insanın sahip olması gereken özellikler değişiyor. Güç-kuvvet isteyen işler makinelere ve robotlara devredildikçe, insan emeğinde "kafa-beden çalışması bütünlüğünde" kafa çalışmasının ağırlığı artıyor. İşin yerine getirilmesi için gerekli maharet düzeyi yükseliyor. Genel eğitim, bilgi ve bilinç düzeyinin yükselmesiyle birlikte, doğrudan üretim sürecinde "okumuş" insanların payı ve rolü artıyor.

(c) Teknolojideki gelişmeler, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin de rantabl olabilmesini mümkün kılıyor.

Ancak bütün bu gelişmeler, kapitalist sömürünün özünü değiştirmiyor. Marx'ın belirlediği değer yasası yine geçerli. Üretim sürecinde bilgisayar denetimindeki gelişkin makineler kendi başlarına yeni değer yaratmıyor. Bu gelişkin teknolojinin ürünleri, ürettikleri ürüne yalnızca kendilerindeki birikmiş değeri aynen aktarıyorlar. Değeri yine insan emeği yaratıyor. "c+v+s" yine geçerli. Diğer bir deyişle, teknolojik gelişme, üretken faaliyeti gerçekleştiren işçileri yok ederek, yerlerine makineleri koyamıyor. Teknolojik gelişme, son derece yüksek üretkenlik düzeyindeki insan emeğinde "kafa çalışmasının" ağırlığını olağanüstü düzeyde artırıyor ve kafa emeğinin "üretken faaliyet" içinde giderek daha belirleyici olmasını sağlıyor; kapitalist sömürünün özüne dokunmadan, işçilerin özeliklerini ve biçiminigörünümünü değiştiriyor.

Geniş tanımla işçi sınıfı

Toplumsal sınıflar ancak çok yüksek soyut-

lama düzeyindeki kuramsal yapıtlarda "dört dörtlük" netlik içinde bulunur. İşçi sınıfı açısından da durum budur. Toplumsal yaşamın dinamikleri, dar ve statik tanımları aşar.

Mülksüzleşmiş özgür ücretlilerin üretken faaliyete doğrudan veya dolaylı olarak katılmaları durumunda ortaya önemli bir sorun çıkmaktadır. Teknolojik gelişmeyle birlikte emek üretkenliği hızla arttıkça, "dar tanıma" göre işçi sınıfının toplam nüfus içindeki payı azalmaktadır. Üretken faaliyette bulunmayan (maddi bir ürün üretmeyen) ve fakat mülksüzleşmiş özgür ücretliler olarak sayı ve önemleri artan kesimler şöyle sınıflandırılabilir:

(a) Üretken işletmelerde üretken olmayan faaliyet gerçekleştiren kafa ve kol emeği (fabrika müdürünün odasını temizleyen ve ona çayını kahvesini getiren kişi ile reklam biriminde çalışanlar gibi);

(b) Üretken olmayan yararlı emek (sağlık personeli, eğitimciler, bazı idari işleri yapanlar,belediye temizlik işçileri gibi);

(c) Üretken olmayan ve fakat kapitalizm açısından gerekli emek (banka personeli, reklamcılık ve halkla ilişkiler şirketleri personeli, devlet kadrolarında birçok büro görevlisi gibi);

(d) Devletin kolluk kuvvetleri.

Ücretli olarak çalışsalar da, çıkarları sermayedarların aynısı olan şirket yöneticileri ve devletin sorumluluğunu üstlenen üst düzeydeki bürokratlar, doğal olarak, geniş tanımıyla işçi sınıfı içinde değildir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra giderek hızlanarak yaşanan teknolojik gelişme, işgücünün yapısında da önemli değişikliklere yol açmıştır.

(a) faal işgücü içinde, maddi bir ürünün üretiminde dolaylı veya doğrudan yer alan üretken faaliyet içinde bulunanların sayısı ve oranı azalmıştır. Ancak ücretlilerin sayısı ve oranı artmaktadır. "Hizmetler sektörü" kavramı Marksizmdeki "üretken olmayan emek" kategorisine tam olarak uymamaktadır. Ancak mevcut veriler bu sınıflandırmaya göre sunulduğundan, zorunlu olarak kullanılmaktadır. ILO'nun 1989 yılında yayınlanan Dünyada Çalışma Raporu'na göre, 1979-1987 döneminde bile, gelişmiş kapitalist ülkelerde hizmetler sektöründe istihdam artmış, tarım ve endüstrideki istihdamın payı düşmüştür. Buna karşılık, tarım-dışı sektörlerde çalışanlar içinde ücretlilerin oranı (İtalya ve ABD dışında) artmaya devam etmiştir.

(b) Sağlık ve sosyal güvenlik alanlarında gerçekleştirilen gelişmelerle birlikte, emeklilerin sayısı ve oranı artmaktadır. İşsizlik sürmekle birlikte, işsizliğin yarattığı gelir kaybı önemli ölçüde önlenebilmektedir.

(c) Emek üretkenliğinde gerçekleştirilen gelişme ve işçilerin örgütlü mücadeleleri sayesinde, çalışma süreleri azalmış, işçilerin eğitim düzeyleri yükselmiştir. Kitle iletişim araçlarında meydana gelen gelişmeler, işyerlerinin ve yaşanılan bölgelerin dar kalıplarının aşılmasını sağlamıştır. Daha kültürlü, yarın'ı kuracak entelektüel birikime de sahip bir işçi sınıfı ortaya çıkmaktadır. "İşçi-aydın" ayrımı ve ikilemi aşılmakta, işçiler aydınlaşmaktadır.

Bu gelişmeler, işçi sınıfının oluşumunu ve görünümünü önemli ölçüde değiştirmiştir ve değiştirmektedir. Ancak, kapitalist sömürünün özü değişmemiştir. Sömürü, daha da yoğunlaşarak sürmektedir.

Üretken faaliyet içinde doğrudan veya dolaylı bir biçimde yer almasalar bile, ücret geliriyle yaşayan mülksüzleşmiş emekçiler de işçi sınıfının bir parçasını oluşturmaktadır. Çünkü:

(a) Bu ücretlilerin günlük çalışmalarının bir bölümü kendilerinin yeniden üretimi içinken, bir bölümü işveren içindir;

(b) Bu ücretlilerin ücretleri, çalışma ve yaşama koşulları, kapitalizmin genel işleyiş yasalarına göre ve üretken faaliyet içindeki işçilerle birlikte belirlenir;

(c) Bu ücretlilerin ve üretken faaliyet içindeki ücretlilerin sorunlarının kaynağı ve sorunlarının çözüm yolları ve çıkarları aynıdır;

(d) Bu ücretliler artık-değer sömürüsüne doğrudan maruz kalmasalar bile, kapitalizmin, toplumsal ve siyasal yaşamın her alanındaki baskı ve tahakkümünü yaşarlar.

Üretken faaliyet içinde bulunmayan veya bulunsa bile belirli ayrıcalıkları olan ücretliler 19. yüzyılda da vardı. Ancak, özellikle eğitimin getirdiği ayrıcalıklarla, işçi aristokrasisinin bir parçasını oluşturuyorlardı. Engels, bu anlayışla, **"ticaret proletaryası"** kavramını kulanmış ve işçi sınıfının bu kesiminin zaman içinde ayrıcalıklarını yitirdiğine işaret etmiştir[3].

Engels'in kullandığı ilginç diğer bir kavram ise, Sosyalist Öğrenciler Uluslararası Kongresi'ne gönderdiği bir mesajda yer alan **"aydın proletarya"**dır ("das intellektuelle Proletariat"). Engels bu mesajında, yaklaşmakta olan devrimde aydın proletaryanın, kardeşleri el işçileriyle birlikte, önemli bir rol oynayacağını belirtmektedir[4].

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalist ülkelerde "sosyal devlet" anlayışı çerçevesinde kamu hizmetlerinde ve kamuya ait işletmelerde çalışanların sayısı ve işgücü içindeki oranları artmıştır. Ülkede kapitalizmin hakim üretim biçimi olduğu koşullarda işverenin devlet olması, ücretli olarak çalışanların sınıfsal konumunda bir değişikliğe yol açmamaktadır[5].

"Beyaz yakalı işçilerin" ulusal ve uluslararası düzeylerde sendikal örgütlülüklerini hızla geliştirmeleri ve birçok ülkede önemli mücadelelere katılmaları, işçi sınıfının bu kesimlerine ilişkin değerlendirmelerde mutlaka gözönünde bulundurulması gereken bir olgudur.

Burada akla gelen bir soru, sınıf bilinci unsurunun sınıfın belirlenmesinde ne ölçüde belirleyici veya etkili olduğudur. Sınıf bilinci unsuru, sınıfın kendiliğinden sınıf olmaktan çıkıp, kendisi için sınıf olması açısından belirleyici öneme sahiptir. Ancak bilinç, sınıfın nesnel konumunu belirlemez.

Bugün nesnel konumu işçi olan ve en kötü koşullarda çalışan birçok işçi nasıl sınıf bilincine sahip değilse, daha rahat çalışma ve yaşama koşullarına sahip işçi aristokratları da kendilerini işçi sınıfının üstünde görebilirler. Bu bilinçsizlikleri veya kendi kesimsel kısa vadeli çıkarlarını ön planda tutmaları, onların nesnel sınıfsal konumlarını değiştirmez.

▶▶

ÇİZELGE 1

Toplam İstihdamda Sektörlerin Payı (%)

Ülkeler	Tarım 1979	Tarım 1987	Endüstri 1979	Endüstri 1987	Hizmetler 1979	Hizmetler 1987
Kanada	5,7	4,9	28,9	25,3	65,4	69,8
Fransa	8,8	7,0	35,7	30,4	55,4	62,6
Federal Almanya	5,8	5,2	44,2	40,5	50,0	54,2
İtalya	14,6	10,3	37,2	32,0	48,2	57,7
Japonya	11,2	8,3	35,0	33,9	53,8	57,8
İngiltere	2,7	2,4	38,6	30,2	58,7	67,0
ABD	3,6	3,0	31,5	27,3	64,9	69,6
Avustralya	6,6	5,7	31,2	26,2	62,2	68,0
Belçika	3,1	2,7	34,4	28,0	62,5	69,3
Finlandiya	13,6	10,2	34,2	30,7	52,3	59,0
Hollanda	5,8	5,0	33,6	26,5	60,6	68,5

*Kaynak: ILO, **World Labour Report-1989**, Vol.4, Cenevre, 1989, s.8.*

ÇİZELGE 2

Tarım Dışı Sektörlerde Ücretlilerin Toplam İstihdam İçindeki Oranı (%)

Ülkeler	1979	1987
Kanada	92,7	92,8
Fed. Almanya	90,8	91,6
Japonya	78,9	89,1
Avusturya	91,2	92,2
Danimarka	89,6	92,0
Fransa	89,2	89,6
İtalya	78,0	74,7
ABD	92,9	92,7
Belçika	85,9	86,4
Norveç	92,7	93,2

Kaynak: ILO, age, s.10.

Türkiye'de memurlar hangi sınıftan?

Türkiye'de kamu kesiminde "işçi", "memur" ve "sözleşmeli personel" statülerinde 3 milyona yakın işçi çalışmaktadır. Diğer bir deyişle, Türkiye işçi sınıfının üçte birinden fazlası kamu kesiminde istihdam edilmektedir.

Türkiye'de kamu kesiminde çalışan işçilerin davranışlarının kavranabilmesinde iki kavram önemlidir: **İşçi aristokrasisi ve yapay proletarya.** Analizlere bu iki kavram katılmadığında ve işçi sınıfı homojen varsayıldığında, işçilerin "beklenilen" tepkileri göstermemeleri hayalkırıklıklarına yol açar. Bu hayalkırıklıkları ise, ya işçi sınıfının gücüne güvensizliğe, ya da (aynı olgunun diğer bir biçimi olarak) sınıfın gelişimine engel olan "hainlerin" ve sınıfı kurtaracak "kahramanların" aranmasına neden olur.

Türkiye'de kamu kesiminde çalışan işçilerin davranışlarının kavranabilmesinde iki kavram önemlidir: İşçi aristokrasisi ve yapay proletarya.

İşçi aristokrasisi kavramı daha yaygın olarak bilinmektedir. Türkiye'de memur statüsünde çalışanlar (öğretmenler, teknik elemanlar, idari görevlerde çalışanlar, vb.) 1920'li yılların ikinci yarısından, 1940'lı yılların ortalarına kadar, azgelişmiş ülkelere özgü bir işçi aristokrasisi oluşturdular. İşçi aristokratlığı o kadar etkiliydi ki, bu insanlar kendilerini iktidardaki partiyle ve hatta devletle özdeşleştirdiler. O dönemde özellikle kırsal kesimde yaşanan büyük yoksulluk koşullarında, düzenli ve o günlere göre oldukça yüksek ücretlerden ve (daha da önemlisi) toplumsal itibardan yararlandılar. Sınıf değiştirme olanaklarını da bazıları kullandı. Ancak 1950'li yıllardan itibaren bu olanaklar yavaş yavaş ortadan kalktı. Teknik elemanlar dışındakiler için işçi aristokratlığı önce nesnel olarak, daha sonra da bilinçlerden silindi ve siliniyor.

Özel sektörde veya devlet hizmetinde çalışan teknik personel de 1920'li yıllardan sonra işçi aristokrasisinin bir parçasını oluşturdu. 1930'lu, 1940'lı ve hatta 1950'li yıllarda birçok işçi aristokratı mühendis, sınıf değiştirerek kapitalistleşti. Ancak, önce "alaylı ustalar", daha sonra sanat okulu mezunları ve teknisyenler ve nihayet de mühendisler, işçi aristokratlığı konumlarını yitirdiler ve yitiriyorlar.

Sağlık personeli ve ücretli olarak çalışan hekimler de benzer bir süreci daha geç olarak yaşıyor.

Diğer birçok azgelişmiş ülkede olduğu kadar, Türkiye'de de kamu kesiminde işçi sınıfının davranışlarının kavranılabilmesi için mutlaka kullanılması gereken diğer bir kavram ise, Engels'in **"yapay proletarya"** kavramıdır. Engels, "yapay proletarya"nın, toplumdaki gerginlikleri azaltmak ve oldukça küçük harcamalarla iktidarın "kitle tabanını" genişletmek amacıyla, özellikle bayındırlık işlerinde istihdam edilen vasıfsız işçiler ve hatta ağırlıkla lumpenproleterlerden oluştuğuna ve bunların hükümete bağımlı olduğuna işaret ediyor[6].

Türkiye'de kamu kesiminde çalışanlar, bir taraftan, bir dönem azgelişmiş ülkelere özgü bir işçi aristokrasisi oluşturdular ve bu konumlarını zaman içinde yitirdiler. Bu süreç, biraz gecikmeli olarak bilinçlerine de yansıdı ve yansıyor. Türkiye'de kamu kesiminde, diğer taraftan, (özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda) küçümsenemeyecek bir "yapay proletarya" oluşturuldu. "Salla başını al maaşını" anlayışıyla, "bir adresi olsun" diye işe gidenleri veya işe hiç uğramadan aylıklarını alanları, Milliyetçi Cephe hükümetleri döneminde hızlanan ve CHP döneminde de devam eden işçi-memur alımlarını başka türlü kavramak mümkün değildir ve bu insanlardan normal "işçi davranışları" beklemek büyük bir hatadır. Engels'in "yapay proletarya" kavramı, bu konuya açıklık getirmektedir. Türkiye'de 1980'li yıllarda yaşanan diğer bir süreç ise, yapay proletaryanın proleterleşmesidir.

Sonuç

Türkiye'de ekonomik bunalım koşullarında 24 Ocak sonrasında kapitalizm kamu kesiminde işçi aristokrasisinin ve yapay proletaryanın yükünü taşıyamadı. 12 Eylül sonrasında önce yapay proletarya azaltıldı; çıkarılan ve emekli olan işçilerin yerine yenileri alınmayarak ve mevcut işçiler üzerindeki iş yükü artırılarak, kamu kesimi daha rasyonel ve daha ucuz hale getirilmeye çalışıldı. Bu yetmeyince, özellikle 1982 ve 1983 yıllarından sonra kamu kesiminde çalışanların ücretlerinin satınalma gücü hızla düşürüldü. İşçi aristokratlığının son kalıntıları da ortadan kaldırıldı.

Bu gelişmeler karşısında ilk tepkiyi, mücadele geleneği fazla olmasa bile, örgütlülük alışkanlığı olan "işçi statüsündekiler" gösterdi. 1989 ve 1990 yıllarında grev-dışı meşru kitle eylemleriyle ücretlerin satınalma gücü yükseltildi ve meşru kitle mücadelesi geleneği yerleştirildi. Memur statüsünde çalışan işçilerin aylıklarının satınalma gücü çok düşünce, "işçiler"in ücretleri ile "memurlar"ın aylıkları arasında 12 Eylül öncesini anımsatan bir farklılık çıkınca ve hakim sınıflar cephesinde bir çatlağın var olduğu deneyimlerle öğrenildikçe, "memurlar" da harekete geçtiler ve geçiyorlar.

Türkiye'de "memurlar", ücretli olarak çalışan hekimler, mühendisler, vb., işçi sınıfının ayrılmaz parçalarıdır. **İşçi aristokratlığından ve yapay proleterlikten proleterliğe geçiş süreci, bilinçlere ve davranışlara, biraz gecikmeli olarak da olsa, yansımaktadır.** ■

*1. Nüfus sayımı sonuçlarına göre, teknik elemanların (fizikçi, kimyager, mimar, mühendis ve benzeri teknik eleman, biyolog, agronom) 1980 ve 1985 yılarında % 91'i; tıp ile ilgili mesleklerde çalışanların 1980 yılında % 89'u ve 1985 yılında % 87'si; öğretim ile ilgili mesleklerde çalışanların ise 1980 ve 1985 yıllarında % 99,6'sı yaşamını ücretli olarak kazanmaktadır. DİE, **Genel Nüfus Sayımı, 12.10.1980**, Yay.No. 1072, Ankara, 1984, s.100-101; DİE, **Genel Nüfus Sayımı, 20.10.1985**, Yay.No. 1369, Ankara, 1989, s.104-105.*

*2. Metnin çevirisi ve daha geniş açıklama için bkz. Yıldırım Koç, "Dünya'da ve Türkiye'de Gelecek İşçi Sınıfının," **Marksizm ve Gelecek**, Sayı 1, Haziran 1989, s.209-234.*

*3. Bkz. Ponomarev ve diğ., **The International Working-Class Movement**, Cilt 1, Progress Pub., 1980, s.526.*

*4. F. Engels, "An den internationalen Kongress sozialistischer Studenten", **M-E Werke**, Cilt 22, s. 415, aktaran, Ponomarev ve diğ., age, Cilt 3, 1983.*

5. Bu durum, ILO'nun 1989 yılında yayınlanan Dünya Çalışma Raporu'nda şöyle özetleniyor:

*"1960'lı ve 1970'li yıllarda kamu hizmetlerindeki istihdam hemen hemen tüm ülkelerde hızlı bir biçimde genişledi. Gelişmekte olan ülkelerde kamu hizmetlerinde istihdamdaki bu artış ağırlıkla, eğitim ve sağlık hizmetleri için varolan talebin hızla büyümesine bağlıydı; ancak hükümetler, çaresiz kalanlara işverenlik yapma rolünü de giderek daha fazla üstlendi. Endüstrileşmiş ülkelerde ise, kamu hizmetlerinde istihdam artışının motoru refah devletiydi. 1980'li yılların başlarında, tarım-dışı sektörlerde istihdam içinde kamu hizmetlerinin payı Afrika'da yüzde 33 gibi özellikle yüksek bir düzeydeyken, Asya,Latin Amerika ve endüstrileşmiş pazar ülkelerinde yüzde 20 dolayındaydı. Kamu işletmeleri de dahil olmak üzere kamu sektörünün bütünündeki istihdamın toplam istihdam içindeki oranı ise daha da yüksekti: Afrika, % 54; Asya, % 36; Latin Amerika, % 27; endüstrileşmiş pazar ekonomileri, % 24." ILO, **World Labour Report-1989**, V.4, Cenevre, 1989, s.49.*

(6) Ponomarev ve diğ., age, C.1, 1980, s. 663.

Prof.Dr.
Ayhan Tan

Tarımsal sanayi ve kooperatifler

KÖY KALKINMA KOOPERATİFLERİ

Köy kalkınma kooperatifleri, sağlıklı bir yapı ve işleyiş içinde köy ve köylünün kalkınmasında etkin bir araç olarak kullanılabilir.

Ülkemizde kır kesiminin sorunlarının karmaşıklığı, bu kesimin kalkınmasının tek bir boyut içinde çözümünü mümkün kılmamaktadır. Ancak çok boyutlu bir yaklaşım biçimi bu kesimin kalkınması için söz konusu olacaktır. Bu durum da çok amaçlı bir yaklaşım içeren kooperatifleri gündeme getirmektedir.

Kalkınma ile vurgulanan, kaynakların tümünün üretime kanalize edilmesi, üretimin artırılması ve elde edilen gelirin toplumun bütün kesimleri arasında dengeli bir şekilde paylaşılmasıdır. Kuramsal olarak ortaya konan bu durum bize iki ekonomik ölçütü vermektedir. Birincisi, büyüme, ikincisi ise toplumsal kalkınmaya katkıdır.

Kalkınma projesi ile ilgili olarak kooperatifler aşağıda sıralanan görevleri başarı ile yerine getirebilirler.[1]

- Ölçek ekonomisini uygulanabilir düzeye getirmek,
- Ortaklarının pazarlık güçlerini geliştirmek,
- Yeni teknoloji kullanımını gerçekleştirmek ve yönetim becerisini geliştirmek,
- Sınırlı gelirli kişileri ekonomik ve sosyal yalnızlıktan kurtarmak,
- Yöresel üretim kapasitesini ve becerilerini harekete geçirmek.

Bu çok yönlü yaklaşımı ile, yatırım boyutu ile, ekonomik yönden güçsüz olan köylü işletmelerinin gelir düzeylerini tarım sanayileri ile yönlendirmeyi amaçlayan ve bu işlevi sosyal boyutları ile birlikte sırtlayan kooperatifler kırsal kalkınmada önemli bir araç olarak göze batmaktadır.

Ülkemizde çarpık bir süreçle kurulmuş olan köy kaykınma kooperatifleri, sağlıklı bir yapı ve işleyiş içinde dünyada pek çok ülkedeki başarılı örnekleri gibi, köy ve köylünün kalkınmasında etkin bir araç olarak kulanılabilirler.[2]

Köy kalkınma kooperatifleri, ülkemizde köylüyü köyünde kalkındırmayı amaçlayan model olan "Agro-Industry" boyutunu ilk kez düşünce ve uygulamaya getiren kooperatiflerdir. Bunlar tarıma dayalı ürün işleyen, girdi sağlayan, sınai amaçlı yatırım projeleri ile çok amaçlı bir kırsal kooperatifçilik örneğidirler. Bu yolla köylünün ürünü doğrudan değil, sanayiden geçerek pazarlanmaktadır.

Ülkemizde köy kalkınma kooperatiflerinin "Agro-Industry" boyutu 1974 yılından sonra tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalar şöylece özetlenebilir.[3]

Bir boyutuyla, sanayileşme, aşağıdan, köyden başlatılarak, yukarıya ulusal ölçeğe doğru görürülmelidir. Diğer bir boyutuyla da, köyde altyapı ve yetişkin işgücü ve işletmelerin birarada bulunmasının sağlayacağı "dışsal ekonomilerin" yeterli düzeyde bulunmaması, tarımsal üretimin hava koşullarına bağımlı olması, tarıma dayalı sanayi işletmelerini de istikrarsız ve geri teknolojilerle çalışan işletmeler konumuna getirecektir.

Ancak tarım kesimindeki sanayıleşmeyi, ülke sanayileşmesiyle bir seçenek olarak görmemek gerekmektedir. Aksine, geleneksel ve çağdaş üretim düzenleri arasında bir köprü olarak görmek en tutarlı bir yaklaşımdır.

Türkiye'de köy kalkınma kooperatifleri tarımsal sanayi boyutuyla birçok darboğazlara girmişlerdir. Bunları aşağıdaki ana başlıklarda sıralamak mümkündür.[4]

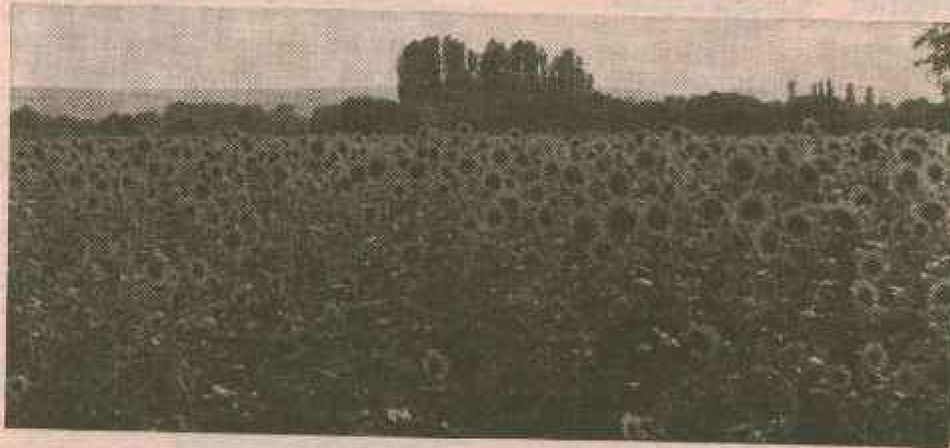
- Tek bir köy düzeyinde kurulmaları nedeniyle optimal büyüklüklere ulaşamamışlardır.
- Uyguladıkları projelerin iktisadi ufukları köyler içinde hapsedilmiştir.
- Kooperatifler yatay ve dikey bütünleşmelerini tamamlayamadıklarından dolayı, bu projeler sadece üretim sonucu faaliyetlere dayandırılmıştır.
- Üst örgütlenme eksikliği dolayısıyla, kooperatifler aynı yatırımı yaparak, birbirleriyle işbirliği yerine rakip olmuşlardır.
- Kooperatiflere kredi veren kamu kuruluşları,yardım yaparken, kooperatif büyüklükleri ve projelerin niteliğinde fark gözetmemiştir.
- Kooperatifler çalışma koşullarını kendilerine uygun olarak seçmemişlerdir. Konu ve yer seçimi çoğu kez yanlış yapılmıştır.
- Bu projeler kooperatif yönetimine egemen olmuş kişilerin çıkarlarına göre yönlendirilmişlerdir.

Köy kalkınma kooperatiflerinin getirdiği bu modelin kırsal kooperatifçiliğe getirdiği en önemli boyutu, köyü ve köylüleri kalkındıracak olan "Tarım Sanayii" boyutudur. Bu modelin belirgin bir yanı da demokratik ve gönüllü katılım esası üzerine kurulmasıdır. Ancak bu denemenin beklenen etkinliğe ulaşamaması, kırsal alanda amaçladığı yapısal değişikliği umulan şekilde verememesi, bu kooperatiflerin kuruluş düşüncesinden kaynaklandığı gibi, devletin bu kooperatifleri kredilendirme, projelendirme, denetleme gibi yardımları da gereği gibi yapmamasına bağlıdır.

Geçmişteki olumsuzluklara rağmen ortada mevcut bulunan sayısal boyutlarıyla, ülkenin bir kurumunu oluşturan köy kalkınma kooperatiflerinin yapısal sorunları çözümlenip, diğer tamamlayıcı yapısal araçlarla bütünleştirildiği, iyi yönlendirildikleri zaman kalkınmada bir araç olarak gerçek rollerini rahatlıkla yapabilirler. ■

Tarım kesimindeki sanayileşmeyi ülke sanayileşmesiyle bir seçenek olarak görmemek gerekmektedir. Geleneksel ve çağdaş üretim düzenleri arasında bir köprü olarak görmek en tutarlı yaklaşımdır.

1. Zeynep Sına, "Sosyal ve Ekonomik Kalkınmada Bir Araç olarak Kooperatifler" Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Kasım 1984, Sayı: 6, s. 162.
2. H. Sami Güven, "Kırsal Yapıda Bir Değişim Aracı olarak Köy Kalkınma Kooperatifleri", Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 15, sayı: 2, 1982 Ankara, s.23
3. H. Sami Güven, age, s. 42-43
4. DPT kırsal Kooperatifçilik DBYKP özel İhtisas Raporu, Ankara, 1977, s.56

▲ **Kooperatifler darboğazda:** Pek çok ayçiçeği yağı fabrikası kapandı.

Muzaffer Sencer

Sosyalizm sorunları

SOSYALİZM VE DEVLET

Sosyalist devletin kazandığı niteliğin temelinde toplumun üretim araçlarının mülkiyetini -bir anlamda- tekelleştirmesinin yer aldığına kuşku yoktur.

Günümüzde sosyalist toplumun sancılı dönüşümlerle aşmaya çalıştığı bunalımın baş sorumlusu insan hakları sorunlarıdır. Sosyalist devlet, yurttaşlarına kişi hak ve özgürlüklerini tanımakta alabildiğine isteksiz davranmış ya da bu hakları çok sınırlı bir ölçüde tanımıştır. Anılan insan hakları sorunlarının temelindeyse, sosyalist devlet ve sosyalist demokrasi kuram ve uygulamalarının yer aldığına kuşku yoktur.

Kuramda olduğu gibi uygulamada da devleti öne çıkaran sosyalizm, gerçi bu kavramı Hegelci mistik ve metafizik içeriğinden arındırmıştır. Ancak toplumsal dönüşümün temel aygıtı ve tüm toplumu kavrayan bir örgütlenme olarak devlete tanıdığı işlevsel konumla bu kavramı yücelterek aşkın anlamlarla donatmıştır.

Sosyalist kuramda giderek ortadan kalkması öngörülen devlet, uygulamada ve bu uygulama doğrultusunda yapılan kuramsal katkılarda sosyalist toplumun kuruluşunun temel aracı olarak belirmiştir.

Sosyalist kuramın ana kavramlarından biri olan devlet, sosyalist toplumun kuruluşunun temel araçlarından biri, sosyalist birliğin maddi simgesi ve temsilcisidir.

Sosyalist düşünce bu yargıya sosyalist kuramın devlet kavramına ilişkin çözümlemesiyle ulaşmıştır:

Bilindiği gibi sosyalist öğretiye göre devlet, tek cümleyle, "egemen sınıfın siyasal örgütüdür. Amacı ve işlevi, başta üretim ve mülkiyet ilişkileri olmak üzere yürürlükteki düzeni sürdürmek ve aykırı gidişleri bastırmaktır."

"Devlet tarihte toplumun sınıflara ayrılmasıyla ortaya çıkmış ve halkı baskı altında tutarak egemen sınıfın çıkarlarını koruma aygıtı olarak belirmiştir."

"Üretim araçlarının özel mülkiyetine dayalı bir toplumda, hükümet biçimi ne olursa olsun devletin niteliği budur."

"Sosyalist devletse ilkece farklı bir devlettir. Gerçi sosyalist devlet de sınıf egemenliğine (proletarya diktatörlüğüne) dayanır. Başka bir deyişle, komünist toplumu önceleyen bir aşama olarak sosyalist toplum da sınıflı bir toplum olduğuna göre, burada devlet, egemen sınıf olan işçi sınıfının siyasal örgütüdür. Kapitalizmden sosyalizme geçişte ilk adım olan işçi sınıfı diktatörlüğünün amacı, içte eski egemen sınıfların, dışta bu sınıfların destekçisi uluslararası kapitalizmin direniş ve engellerini kırmaktır. Bu diktatörlüğün aracıysa, işçi ve köylülerin denetimindeki devlettir."

Ancak yine öğretiye göre "sosyalist devlet, sömürüye son vererek çalışanların, yani halkın geniş bir kesiminin çıkarları yönünde işleyen bir aygıt olması bakımından kapitalist devletten ayrılır. Değişik siyasal görünüşler içinde belirse de sosyalist devletin ayırıcı niteliği budur."

Engels'in deyişiyle "proletarya devleti, sözcüğün tam anlamıyla devlet değildir. Bilinen anlamıyla devlet, halka giderek yabancılaşan ya da ters düşen ve halkı sömürücü sınıfın egemenliği altında tutan bir güçtür. Sosyalist devletse ilkece halkın çıkarlarını temsil eden bir devlettir."

Bu devletin bir başka özelliği de -Lenin'in deyişiyle- "giderek ortadan kalkacak" olmasıdır. Sınıfsız toplumda son bulacak olan devlet, yerini halkın öz yönetimine bırakacaktır.

Ancak zamanla sosyalist kurama, proletarya diktatörlüğü gibi- son aşamadan önce devletin değişik işlevler üstlendiği yeni bir ara aşama eklenmiştir.

50 yıllık sosyalist uygulama ve deneyimler sonucu sosyalist toplum 1960'larda önemli değişmelere uğramıştır. Kurama sıkı sıkıya bağlı ve katı (ortodoks) sosyalist uygulama karşısında toplumun demokratik isterlerinin giderek etkinlik kazanması, sonunda kimi değişmeleri güdülemiş ve bu değişmeler sosyalist kuramda yansımasını bulmuştur.

Sosyalist toplumun son aşamasından önce yeni bir aşamaya yer veren kuramsal katkıya göre, adı geçen toplumların bugün tanık olduğu bu aşama "tüm halkın devleti" aşamasıdır.

Sosyalist toplumun kuruluş sürecinde proletarya diktatörlüğünü izleyen bu aşama, sosyalist toplumu devletsiz topluma daha da yaklaştıran bir aşamadır.

Sovyetler Birliği'nde "sosyalist demokrasi", Doğu Avrupa ve kimi Asya ülkelerinde "halk demokrasileri"ne eşlik eden "tüm halkın devleti", her kesimden halkın çıkar ve istemlerini temsil eden bir devlettir. Yine sosyalizmin kuruluşunun başlıca aracı olan bu devlet, "sosyalizmin son ve kesin başarısı" sonucu doğmuştur. Proletarya diktatörlüğü devletinin tarihsel görevini tam olarak yerine getirmesinden sonra bu devletin yerini almıştır.

Sosyalist öğretiye göre, sosyalist toplumda sömürücü sınıfların giderilmesi, iç ve dış direniş ve düşmanlığın bastırılmasıyla proletarya diktatörlüğü devletinin tarihsel işlevi son bulmuştur.

İşçi sınıfının amaçları giderek tüm toplumun ya da halkın amaçları oldukça, devletin işlevleri de değişime uğramıştır. Karşıt sınıfları bastırma aracı olmaktan çıkan devletin yeni işlevi, sosyalist toplumun kuruluşunu tamamlamaktır.

Sosyalizmin son başarısına kadar sürecek ve yerini sosyalist özyönetime bırakacak olan bu devletin iki ana amacı vardır:

Bunlardan birincisi, sosyalist mülkiyet temeli üzerinde biçimlenen toplumsal ilişkileri pekiştirerek çalışan halkın sosyo-politik ve ideolojik birliğini sağlamak, ikincisiyse sosyalist mülkiyetin iki ana biçimi olan devlet mülkiyetiyle kooperatif ve kolektif mülkiyeti güçlendirmektir.

Kısacası, sosyalist toplumda devletin -hiç değilse kuramda- temel işlevi değişmekle birlikte, toplumun tek örgütlü gücü olarak konum ve etkinliği aynı kalmıştır.

Görüldüğü gibi, sosyalist kuramda giderek ortadan kalkması öngörülen devlet, uygulamada ve bu uygulama doğrultusunda yapılan kuramsal katkılarda -tersine- sosyalist toplumun kuruluşunun temel aracı olarak belirmiş ve bu işleviyle sınırsız bir otorite ve biricik toplumsal örgüt olarak işlemiştir.

Başka bir deyişle, kuramda üretim araçları mülkiyetinin çalışanlara bırakılarak üretim süreci ve ekonomik gidişin onların özgür kararlarıyla yönetilmesi gerekirken, siyasal ve toplumsal gidişin halkın özgür ve gönüllü örgütlerine ve bunların uyumlu birliğine bırakılması istenirken tüm ekonomik ve toplumsal süreçler devletin tekeline geçmiştir.

Gerçekten sosyalist devletin kazandığı niteliğin temelinde toplumun üretim araçlarının mülkiyetini -bir anlamda- tekelleştirmesinin yer aldığına kuşku yoktur.

Sözgelimi Sovyetler Birliği Anayasasında anlatımını bulduğu gibi, "sosyalist ekonomik sistemin temeli, üretim araçları üzerinde - tüm halka ait olan - devlet mülkiyetiyle kolektif çiftlik ve kooperatif mülkiyetten oluşan sosyalist mülkiyettir." Yine Anayasaya göre, başta toprak olmak üzere tüm doğal kaynaklar, endüstri, inşaat ve tarım alanındaki başlıca üretim araçları, taşıma ve ulaştırma gereçleri, bankalar, devlet ve kamu işletmelerinin mülkiyeti devletindir. Böylelikle yarışmasız, dev boyutlu ve tekelci mülk sahibi ve işletmeci olan ve merkezi planlamayla tüm ekonomik süreçleri düzenleyip yönlendiren devlet, toplumun biricik ekonomik gücüdür.

Sayın M. Sencer'in sosyalizm sorunlarını irdeleyen ve ilkini geçen sayımızda yayımladığımız yazıları "demokrasi", "ulusçuluk" ve "birey" konularının işlendiği üç yazıyla devam edecek.
GÖRÜŞ

Gerçekten devletin ekonomik kaynakların büyük bir bölümü üzerindeki doğrudan denetimi, öteki mülkiyet biçimleri üzerindeki dolaylı denetimiyle desteklenmiştir. Sözgelimi Sovyetler Birliği'nde, sosyalist mülkiyetin öteki biçimleri olan kollektif çiftlik mülkiyetiyle kooperatif örgütlerinin ve bunların ortak girişimlerinin mülkiyeti, sınırlı bir etkinliğe sahip olduğu gibi, yine devletin denetimi altında işleyen mülkiyet biçimleridir.

Sonuç olarak ekonomik olanakları ya doğrudan elinde bulunduran ya da dolaylı olarak denetleyen devlet, tüm üretim, değişim ve bölüşüm ilişkilerini belirleyen ve yöneten bir güçtür. Kısacası, sosyalist düzende özyönetim, devlet yönetimi olarak belirmiştir.

Sosyalist toplumda ekonomik yaşamın rakipsiz gücü olan devlet, buna bağlı olarak tüm toplumsal yaşamı da düzenleyen ve denetleyen bir otoritedir. Devlet, bu niteliğiyle toplumun her katına sızarak her türlü toplumsal kurum ve ilişkiyi belirlemiş ve kendi normları içinde biçimlendirmiştir. Bu düzende hemen her örgütlenme kamu yönetiminin kapsamına alınarak sivil topluma olanak tanınmamıştır. Böylelikle kamu yönetimi biricik toplumsal etkinlik alanı, devletse biricik toplumsal örgütlenme olmuştur.

Sözgelimi devletin toplumsal yaşamı kuşatıcı bir konumda olduğu Sovyetler Birliği'nde kişilere ancak kamu yönetimine katılma ve kamu örgütlerinde birleşme olanağı tanınmıştır. Yurttaşların örgütlenme hak ve özgürlüğünü ancak kamu örgütlerine üye olarak kullanabildikleri sosyalist toplumda, sivil örgütlenmeye bırakılan alan son derece sınırlı kalmıştır. Gerçekten Sovyetler Birliği Anayasasına göre, yurttaşların devlet ve kamu yönetimine katılmaları siyasal süreçlere ek olarak kitle örgütlerine katılmayla olur. Tümü kamu kuruluşu niteliğinde olan kitle örgütlerine gelince, bunlar siyasal ve toplumsal yaşamın yönetici ve öncü örgütü olan "parti"nin yanısıra sendikalar, tüm gençlik birliği (konsomol) ve kooperatiflerdir. Amaç ve çalışmaları yasa ve tüzüklerle belirlenmiş olan bu örgütlere katılma, kimi zaman zorunlu, çoğunluk bir kamu hizmeti niteliğindedir.

Sosyalist toplumda devletin işlevi ve konumu, herşeyden önce insan haklarının, özellikle kişi hak ve özgürlüklerinin tanınması ve kullanılması bakımından ciddi sorunlar yaratmıştır.

Devletin, ekonomik ve toplumsal yaşamı alabildiğine denetlediği bir koşulda, hak ve özgürlüklerin ancak güdümlü ve sınırlı olarak kullanılabildiği bilinen bir gerçektir. Kişi ve örgütleri potasında eriten üstün konumuyla devlet, zorunlu olarak otoriter ve baskıcı bir kimlik kazanmıştır. Üstelik devlet gücünün, resmi adıyla, diktatörlük olarak uygulandığı durumlarda devletin bu kimliği daha da belirgindir.

Hak ve özgürlükler devletten istenip devletten alındığına göre, kişilere bağımsız eylem olanağı, sivil ve özel örgütlenmelere varlık ve etkinlik alanı tanımayan bir sistemde, hak ve özgürlüklerin ancak izin verildiği ölçüde kullanılabileceği açıktır.

Sayılan nitelikleriyle sosyalist devlet, sonunda bir polis devleti olarak belirmiştir. Bu devlet, sosyalist öğretinin kapitalist devlete ilişkin eleştirilerinin konusu olan polis, cezaevi ve öteki bastırma yöntemlerini alabildiğine kullanarak -düzeni korumak savıyla- hak ve özgürlüklerin kullanılmasını olabildiğince engellemiştir.

Sosyalist devletin uygulamada kazandığı nitelikler, kamu yönetiminin kuruluş ve işleyişinde de önemli sorunların kaynağı olmuştur.

Sosyalist devlet, kazandığı kimlikle tüm kararların merkezden alındığı hiyerarşik bir yönetim yapısı göstermiştir. Öğretideki adı "demokratik merkeziyetçilik" olan bu sistem, Sovyetler Birliği Anayasasına göre, "devletin, en alttan en üste kadar tüm organlarında alt organların üst organların kararlarına uyması ilkesi"ne göre örgütlenip çalışması demektir. Bu yönetim yapısı tüm karar süreçlerinin merkezileştiği ve sonunda en üst organda tekelleştiği merkezden yönetimin tüm sakıncalarını içeren bir yapıdır. Karar yetkisini çeşitli düzeydeki organlar arasında bölüştürmekte isteksiz olan bu sistem, ağır işleyen esneklikten yoksun, gereksinmeleri yerinde ve zamanında karşılayamayan ve değişen koşullara uyarlanarak kendini yenileyemeyen bir sistem olarak işlemiştir.

Sosyalist devlet yapısının ikinci özelliği, otoritesinin bölünmez ve paylaşılmaz olmasıdır. Bu yapı, merkezi yönetimde alt aşamalara yetki aktarmaktan kaçındığı gibi, yerinden yönetim örgüt ve kuruluşlarıyla yetki paylaşmaktan da sakınmıştır. Daha yerinde bir deyişle, sosyalist sistem yerinden yönetimin devlet otoritesini sınırlamasına izin vermemiş ve iktidarı yerel yönetimlerle bölüşmekte olabildiğince isteksiz davranmıştır.

Sosyalist devlet kuramına göre, "parlamentoda anlatımını bulan halk ya da ulus temsili karşısında merkezi yönetimin otoritesini paylaşan ya da dengeleyen yerel yönetim burjuva sistemine özgü bir uygulamadır. Sosyalist düzende ulusal ilgilerle yerel çıkarlar birbiriyle uyumlu olduğuna göre iktidarın merkezle yerinden yönetim arasında bölüşülmesinin yeri yoktur."

Sözgelimi birlik cumhuriyetleri, özerk cumhuriyetler, özerk eyaletler ve özerk bölgelerden oluşan bir federasyon niteliğindeki Sovyetler Birliği'nde bile anılan siyasal birliklerin özerklikleri -Anayasada daha geniş bir alanı kapsadığı halde- uygulamada olabildiğince sınırlanmıştır.

Sovyet devlet kuramına göre, "yerel yönetim organlarıyla daha yüksek organlar (Sovyetler) birbirinden ayrılamayacak olan ve herbiri halk temsili sisteminin bir aşamasını oluşturan -yakından ilişkili- öğelerdir. Bu sistemde her halka değişik bir ilgi ve çıkara karşılıktır, ancak her sovyet kendi çevresinin istemini yansıtırken aynı zamanda ülke çapındaki bir programın uygulanmasına katılmış olur. Merkezi planlama ve yüksek sovyetlerin aldığı kararların alt düzeydekiler için bağlayıcı olması, yerel sovyetlerin eylem özgürlüğünü ulusal çıkarlar doğrultusunda dengeler."

Görüldüğü üzere, Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, yerinden yönetim organlarının geniş bir özerkliğe sahip olması gereken bir federasyonda bile, birlik cumhuriyetleri ve daha alt yönetsel birimlerin karar yetkileri Yüksek Sovyetin bağlayıcı yetkisi ve sıkı denetimi altındadır. Yönetimde karar süreçlerinin hiyerarşik aşamalara ve denetime bağlanması, merkezi yönetimin gücünü artırarak Sovyetler Birliği'ne tekçi (üniter) bir devlet görünüşü kazandırırken, işlerin yerel düzeyde ve gereğince görülmesini engellemiştir.

Merkezi örgütlenme, yönetimin seçkinci (elitist) niteliğinin de sorumlusudur. Başta seçkinci bir yapıda olan "parti" yönetimi olmak üzere üst yönetim konumlarının, özel seçme mekanizmalarına bağlı, yarışmaya kapalı, ayrıcalıklı konumlar olması bu sisteme oligarşik bir sistem görünümü vermiştir.

Sosyalist toplumda devletin işlevi ve konumu, herşeyden önce insan haklarının, özellikle kişi hak ve özgürlüklerinin tanınması ve kullanılması bakımından ciddi sorunlar yaratmıştır.

Böyle bir kamu yönetiminin kaçınılmaz sonucu olan "bürokrasi", sosyalist yönetim sisteminin ayırıcı özelliklerinden biri olmuştur. Bu sistem, yönetsel süreci merkezileştirerek, her aşama ve işlemini kurallayarak, aşırı biçimsel koşullara bağlayarak ağır işleyen "hantal" bir bürokrasi yaratmıştır. Üstelik bürokratik konumların geniş ölçüde yarışmaya kapanarak konumun gerektirdiği yeterlik dışında kimi koşullara da bağlanmış olması bu konumların en uygunlarca ele geçirilmesini engellemiştir. Tüm ekonomik ve toplumsal ilişkileri düzenleyen dev boyutlu bir bürokrasinin hantal ve dirençli yapısıyla değişen gereksinmeleri karşılayamadığı bir gerçektir.

Kısacası, sosyalist devletin, zamanla toplumu ağır baskılar altına alan ve gelişme dinamiklerini engelleyen bir güç olarak belirdiği söylenebilir. ■

Ahmet Kaçmaz

NEDEN YANILDIM?

Bana göre, sosyalizmle ilgili geçmişteki yanılgılarımın temelinde, "isteğin düşünceye ağır basması" yatıyordu.

Sanırım 4 ila 5 ay oluyor, tartışmalı bir toplantıda, katılanlardan bir arkadaş "yıllarca Sovyetler Birliği'nin sosyalist bir ülke olduğunu söylediniz, şimdi ise sosyalist olmadığını ileri sürüyorsunuz, bu nasıl oluyor?" mealinde bir soru -daha doğrusu bir eleştiri- yöneltmişti bana. Bu soru, bir süreden beri kafamı kurcalayan bir tatsızlığın alenen yüzüme vurulmasıydı aslında. Dünyaya, onun çağımızdaki evrimine bakışımda köklü denebilecek bir farklılaşma olmuştu. Bu farklılaşmayı geçiştirmeyi -ya da öyle gözükmeyi- kendime yediremiyordum. Kendimle hesaplaşmamı açık etmeliydim. Bu, hem ilerici insanlara, hem de kendime saygımın bir gereğiydi.

Sovyet örneğinden çıkardığım derslerden başlıcası, birileri, bir başkalarının kaderi hakkında hüküm verip icraatta bulunmaya başladı mıydı, isteğin de düşünceye ağır basmasının kaçınılmaz hale geldiği.

Geçmişteki yanılgılarımın kaynağı ne idi? Bu soruya çok net ve köşeli cevaplar bulamıyorum. Çünkü mesele bir hayli karmaşık. Benim kişiliğimin dışında başka faktörler de var irdelenmesi gereken. Onun için şimdilik konuyu bir yanıyla, ama bence hayli belirleyici bir yanıyla ele almak istiyorum.

Bana göre geçmişteki yanılgılarımın temelinde **"isteğin düşünceye ağır basması"** yatıyordu. Sözünü ettiğim toplantıda bana yöneltilen sorudan hareket ederek bu dediğimi açımlamaya çalışacağım.

Önce, geçmişte çizilen ve pek çoğumuzun da iman ettiği harcıalem dünya tablosunu kısaca hatırlayalım: **Emperyalizm çöküş sathı mailindeydi. Sosyalizm hızla ve görülür bir şekilde gelişiyordu. Dünya devrimci süreci emin adımlarla ilerliyordu. Bu sürecin başını sosyalist sistem çekiyordu. Onun da belkemiği SSCB idi. Gelişkin ve yetkin bir sosyalist düzene sahip Sovyetler Birliği insanlığın ileri doğru evriminde çok önemli bir işlevi yerine getiriyordu.**

80'li yılların ikinci yarısında sosyalist ülkelerde olup bitenler bu tablonun bir illüzyon olduğunu gözler önüne serdi. Ne ki gerçeği bu yoldan görmek herhalde pek makbul bir yol değil. Üstelik "somut şartların somut analizini" ilke edindiğini söyleyenler için şartlar ne olursa olsun gerçekçi bir durum tespiti yapmak pek bir marifet sayılmamalıydı. Öyleyse niye yanıldık? Kendi adıma konuştuğuma göre, ben niye yanıldım?

O zamanlar SSCB'deki düzenin gelişkin bir sosyalizm olduğu bana göre aleni bir gerçeklikti. Bununla bağdaşmayan, buna aykırı çok şeyler söyleniyordu ama, bunların hepsi sosyalizmi gözden düşürmeye, karalamaya yönelikti. SSCB'de sömürü çoktan tarihe karışmıştı, üretim araçları toplumun mülkiyetindeydi; işsizlik yoktu, antagonist sınıf çelişkileri kalmamıştı; üretim gelişkin kapitalist ülkelere kıyasla hızlı ve düzenli bir şekilde artıyordu; yığınları ilgilendiren sosyal, kültürel vb. sorunlar çözümlenmişti; 100'ü aşkın ulus, milliyet vb. uyumlu bir birlik içinde kardeşçe yaşıyorlardı; insanlar sosyalizmi daha da yetkinleştirmek için inançlı bir çaba içindeydiler; bütün bu başarılara damgasını vuran Parti tüm toplumun güvenini ve saygısını kazanmıştı ve sosyalist demokrasi de bu demekti; SSCB enternasyonalist dayanışmanın en onurlu örneklerini veriyordu, barışçı politikasıyla dünya barış hareketinde itibarlı bir yere sahipti; ve ilh... Sosyalizm bu değilse başka ne olabilirdi ki?

Yukarıdaki tablonun gerçekçi olmadığını bugün biliyoruz. Ama o zaman da bu tablonun gerçekçi olmadığını gösterecek belirtiler yok muydu?

Kuşkusuz vardı ama bunlar benim için SSCB'deki düzenin sosyalizm olup olmadığını sorgulamaya yetmezdi. Aksaklıklar ve eksiklikler düzenin genel yapısı ve işleyişi yanında **kabil-i ihmaldiler**. Bunlar nihai hedefe, tüm dünyanın sınıfsız topluma ulaşmasına doğru ilerleyen süreçte karşılaşılması kaçınılmaz olan teferruatlardı. Üstelik bunca zorluğun üstesinden gelmeyi beceren Sovyet toplumu -ve bilhassa Parti- nasıl olsa zamanla bu eksiklikleri ve aksaklıkları giderecekti.

Bakışımı böyle rasyonalize etmeye çalışıyordum ama sözkonusu "aksaklıklar ve eksiklikler" bir türlü giderilemiyordu, hatta bunlara yenileri ekleniyordu. Böylece daha kuşkucu oluyordum. Gelgelelim bu kadarı da yetmiyordu kuşkularımı dile getirmeye. Çünkü çeşitli faktörler sözkonusuydu. Örneğin karşıt kamplara bölünmüş bir dünyada kendimi taraf tutmaya mecbur hissediyordum. (Ki bu hissi bugün de duyuyorum ve üstümden atabileceğimi de sanmıyorum.) Kuşkularımı dile getirdiğimtaktirde, bu emperyalizmin tüm dünyada estirdiği antikomünist propagandaya bir bakıma hizmet etmiş olmaz mıydı? Ayrıca enternasyonalist anlayışım açısından da benzeri bir durum vardı. Kuşkularımı açık ettiğimde, Sovyetler Birliği'ni eleştiren bir kısım sosyalist ülkelerle, partiler ve "sapmış" akımlarla benzeşmem -en azından aynı ideolojiyi benimsediğimiz kimseler tarafından benzeştirilmem- ihtimali hemen hemen kesindi. Bu ise düpedüz **afaroz edilmek** demekti. Kaldı ki, o zamanki ideoloji kavramına bakış açımız ve parti anlayışımız bireysel görüşlerin açıklanmasına elvermezdi. Nihayet her ülkenin kendi meselelerini deşmesinin, öncelikle o ülkenin partisinin hakkı ve görevi olduğu şeklinde bir inancımız vardı. Onca tecrübeli ve yetkin SBKP böyle yapmadığına göre bir bildiği olmalıydı. SBKP'nin sustuğu yerde görüş beyan etmek bizcileyin yeni yetmelerin ne haddineydi!

80'li yıllarda, özellikle ikinci yarıda durumun değişmesiyle birlikte gerçeklik kendini olanca çıplaklığıyla dayatmaya başlamıştı. Dolayısıyla gerçeği dile getirmekten başka çare kalmamıştı ve böylece yukarıda saydığım "mahzurlar" bir ölçüde ortadan kalkmıştı.

Buna rağmen ben doğrudan sosyalist ülkelerin karşılaştıkları zorluklar hakkında fazla bir şey söylemedim. Çünkü bunlar öylesine ciddi boyutlara ulaşmışlardı ki artık sistemin kendisini sorgulamaktan başka çare kalmamıştı. Acaba SSCB'deki mevcut düzen gerçekten sosyalizm miydi, değilse bu neden ve ne zamandan beri böyleydi ve nihayet bu düzen nasıl bir evrim perspektifi vaadediyordu?

Bir süreden beri GÖRÜŞ'te yayımlanan yazılarında bu soruların cevaplarını aramaya çalıştım. Onun için burada tekrarlara gitmek istemiyorum. Ancak birkaç noktayı hatırlatmam gerekiyor.

Marx'tan anladığım kadarıyla bir sosyo ekonomik formasyona damgasını vuran -son tahlilde- üretim ilişkileridir. Sosyalizmde üretim araçlarının özel mülk olmaktan çıkarılıp devlet mülkiyetine geçirilmesi sadece ilk adımdır. Bu adımı izleyen süreç boyunca üreticilerin kolektif mülkü, en geniş anlamıyla **elbirliğiyle oluşturulması gereken yeni toplum düzenini** kendi vücutlarının bir uzantısı olarak benimsemeleri, onu kendi varlık nedenlerinden birisi olarak görmeleri, böylesi bir bilince doğru evrilmeleri gerekir. İşte Sovyetler'de bir türlü gerçekleşmemiş olan da budur. Bunun da başlıca sebebi, üretimde üreticilerin **doğrudan söz ve karar sahibi** haline gelmemiş olmalarıdır.

Bu neden böyle olmuştur?

Bu sorunun cevabı hayli karmaşık ve tartışmalıdır. Bana kalırsa belirleyici faktör sosyalist demokrasinin eksikliğidir. Bir başka deyişle, üretimde olduğu kadar toplumsal hayatın her alanında, ülke yönetiminden her türlü sosyal, kültürel vb. problemlerin çözümüne değin, çalışan insanların SSCB'de hiçbir zaman doğrudan söz ve karar sahibi haline gelmemiş olmalarıdır. Her alanda tek söz ve karar sahibi her zaman Parti olmuştur. Bu da pek yadırganmamıştır. Toplumun en bilinçli ve ileri unsur-

larını bünyesinde barındıran, emekçilerin çıkarlarının nerede olduğunu tayin etmekte en yetkin bir örgüt olan -ya da öyle görülüp öyle gösterilen- Parti'nin, halkın **önderi** olarak toplumu a'dan z'ye dek çekip çevirmesi çok doğal bir hak olarak algılanmıştır.

Bu noktada tartışılması gereken en canalıcı sorun, sanırım önderlikle-ya da öncülüklesosyalizmin ne ölçüde bağdaştığıdır. Sosyalist mücadelenin "bilinçli öncülerin işi" olduğu en klasik aksiyomlarımızdan birisidir. Nitekim tarihte olup bitenler, aktüel hayat bu "aksiyom"u doğrular gibi gözükmektedirler. Örneğin Şubat Devrimi sırasında Bolşevikler'in sayısı 30 bin kadardı. Ekim Devrimi'ne giden 9 aylık yolun döşenmesi bu öncüler ile başlatıldı. Öteki özgün devrimlerde de önderlik-öncülük olgusunun tayin edici rol oynadığını görüyoruz. Keza muhalefetteki partilerin de, çıkarı sosyalizmde olan geniş emekçi yığınlardan, bunların nüfus içindeki oranlarına kıyasla çok küçük bir kesimini örgütleyebildiklerine şahit oluyoruz. Ama böyle olmuş ve oluyor diye ister muhalefetteki mücadelede isterse devrim sürecinde önderliğin rolü tartışılmaz bir tabu mudur? Bana kalırsa sorun varolan somut şartlara dayanılarak incelenmelidir. Ama kanımca siyasi devrim, sosyalist toplumsal devrime doğru evrilecekse bu süreçte önderliğe yer yoktur, olmamalıdır. Daha başka bir deyişle önderlik -eğer olmuşsa- mümkün en hızlı tempoyla yerini bizzat emekçilerin inisiyatifine bırakmalıdır. Çünkü sosyalizm önderlerin değil, emekçi insanların düzenidir ve onların doğrudan katılımıyla inşa yoluna gidilmediği taktirde hiçbir zaman gerçekleşmemektedir.

Kaldı ki Ekim Devrimi Bolşevikler'in önderliğinde gerçekleştirilmiştir ama Sovyet deneyinin en yığınsal olayı da budur. Devrimin gerçekleşmesinde ve onu izleyen kısa bir dönemde yığınlar sovyetler kanalından hayata doğrudan ve aktif bir şekilde müdahale etmenin son derece başarılı örneklerini verdiler. Ama sonrasını biliyoruz. Parti kısa bir süre içinde toplumun tek otoritesi haline geliverdi.

Bu neden böyle oldu? Dünyanın ve Rusya'nın o günlerdeki durumu vesaire... Ayrı bir sorun. Burada ben bu sonucun nelere yol açtığını tartışıyorum. İnanıyorum ki, Lenin dahil Bolşeviklerin ezici bir çoğunluğu tek başına Parti'nin değil, sovyetlerde örgütlenmiş emekçilerin iktidarını istiyorlardı. Bu olmayınca sosyalizme ilerleyecek yol daha emekleme adımlarında defarmasyona uğradı.

Bizzat emekçi yığınların değil de Parti'nin iktidarı sosyalizm açısından garip bir durum yaratıyordu. Bu garabet, Parti'nin, tüm çalışanların çıkarlarını en doğru ve haklı bir şekilde belirleme ve bunları hayata geçirme yeteneğine sahip olduğu varsayımı ile giderilmek istendi. Devrim gibi son derece zor ve çetrefil bir toplumsal değişime önderlik eden Bolşevikler neden sosyalist inşa sürecine de önderlik edemesinlerdi? Böylece önderlik kutsanmaya başlandı. Parti'nin tek otorite haline gelmesi bu süreci ivmelendirirken, tek otorite olmanın rasyonali de onun **önderlik rolünde** ifadesini bulabilirdi. Parti önderdi, çünkü toplumun en, en, en... insanlarını bünyesinde toplamıştı. Doğal olarak bunların yargıları en doğru, en gerçekçi, en haklı vb. olacaktı. Bilimsel bir ideolojiyi kendisine kılavuz edinmiş böyle bir parti nasıl olurdu da yanılabilirdi? Bu mantık kaçınılmaz olarak Parti bünyesinde de işledi. Sonuçta koca Sovyet toplumu herkes için, onun "her bireyi için düşünen" tek bir önderin takdirine, daha doğrusu **keyfine** kaldı.

Tabii bu kadarla da kalmadı. Parti'nin, tüm çalışanları temsil ettiği, onların çıkarlarını uyumlaştırdığı varsayılıyordu. Diyelim ki Bolşevikler başlangıçta kendilerini böyle görüyorlardı ve gerçekten de hayatlarını sosyalist bir toplum yaratmaya adamışlardı. Ama bunun sürgit böyle kalacağının garantisi ne idi? Parti artık iktidardaydı ve Parti'ye girmek netameli bir iş olmaktan çıkmış, Parti **İkbal** kapısı olmuştu. Yeni partileşenler başkalarının çıkarları kadar neden kendi çıkarlarını da düşünmesinlerdi? Sonucu biliyoruz: Toplumun önderleri, toplumdan kopuk, kendi içlerine kapanık, imtiyazlı bir kast yarattılar. Ne kadar iyi niyetle yola çıkılmış olursa olsun bu, bence önderliğin kaçınılmaz sonucu idi. Üstelik üretimin "herkese ihtiyacı kadar" bölüşüm ilkesine elverecek ölçüde bollaşmadığı bir ekonomide önderliğin başka bir sona varması zaten abes olurdu. Tarihin başlangıcındaki eşit ve özgür insanlar toplumu laf olsun diye sınıflara bölünmemişti.

Tarih böyle bir yol izlemeseydi ne olurdu? Bu bir spekülasyon. Ama illa da fuzuli olmayabilir. Örneğin Parti, sovyetleri silikleştirip tasdik makamı haline getireceğine, sosyalist demokrasinin sovyetler aracılığıyla işletilmesine ağırlık verseydi, sovyetler kanalından tüm çalışan yığınların aktif olarak kendi kaderlerini çizmelerine öncelik tanınsaydı ne olurdu? Muhtemelen bir süre sonra iktidarı kaybederlerdi; o günün şartlarında böylesi bir tercih karşı devrim ihtimalini son derece ciddi bir tehlike haline getirebilirdi; ilh... ihtimaleri çeşitlendirmek mümkün. Ama bence bütün bu tehlikeleri göze alıp tek parti otoritesi değil, sosyalist demokrasi, önderlik değil, çalışanların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemeleri seçilmeliydi. Böyle yapılsaydı, sonuç ne olursa olsun inanıyorum ki, bugün dünyamız sosyalizme daha yakın olacaktı.

SSCB'yi sosyalist bir ülke olarak artık nitelemiyor olmamın hikayesi kısaca böyle. Ama geçmişimi değerlendiriyor ve diyorum ki bu gerçeği vaktinde görebilmeliydim, görebilirdim de. Ama olmadı. Bu benim eksiğim. Ne ki bu eksikle malul tek kişi ben değilim. Örneğin **Saçak** dergisinin 28. sayısında (Mayıs 86) Aziz Nesin ile yaptığı röportajda, Halil Berktay ile Aziz Nesin arasında şöyle bir konuşma geçiyor:

"Halil Berktay:... Bir Polonya olayı var. Bir Afganistan olayı... Doğrudan doğruya işçi sınıfı ayaklanıyor ya da doğrudan doğruya gidiliyor, başka bir ülke istila edilmiş oluyor. Size bu konularda susan bir sol, Türkiye emekçilerinin sahipleneceği ve onların malı olan bir sosyolizm kurabilir mi?

Aziz Nesin: Çok şaşacaksınız, ama kurabilir. Bakın çok şaşacaksınız ama kurabilir. Politika, örgüt, siyasal örgüt işlevleri, tek insanların işlevlerinden çok başkadır. Başından beri onu anlatmaya çalıştım. Susmak gerekir, susarsınız."

Bu örneği bir özür olsun diye mi hatırlatıyorum? Belki! İlginçliği, beni de etkisinde bırakan bir ruh halini yansıtmasında. Üstelik A. Nesin **bağımsız**, uluslararası çapta ünlü bir yazar. Ben ise küçük ve doktriner bir partinin "bağımlı" bir mensubu idim.

Yazımın başlangıcında yanılgılarımın "isteğin düşünceye ağır basmasından" kaynaklandığını söylemiştim. Sovyet örneğinden çıkardığım derslerden başlıcası, **birileri, bir başkalarının kaderi hakkında hüküm verip icraatta bulunmaya başladı mıydı**, isteğin de düşünceye ağır basmasının kaçınılmaz hale geldiği. Biliniyor, öncülük/önderlik iddiası geçmişte bizde de -dolayısıyla bireysel olarak bende de- vardı. Kendimizi sömürü ve baskı altında yaşayan insanların kurtuluşuna adamıştık. Sömürüye ve baskıya son verip eşitlikçi ve özgürlükçü bir düzen kuracaktık. Bu mücadelenin öncüsü ve önderi "işçi sınıfı partisi" olacaktı. Tabii bu mücadeleye emekçi yığınları aktif olarak kazanmak başlıca amaçlarımızdan birisiydi. Gelgelelim parti yine de emekçiler içinde seçkin bir azınlığın örgütü olmaktan ileri gidemezdi. Fakat ne beis, devrim gerçekleşip de sömürü ve baskı kalktı mıydı bundan tüm emekçiler yararlanmış olacaktı. Böylece bir önderler azınlığı tüm çalışan halkı **kurtarmış** olacaktı.

Bu noktada tartışılması gereken en canalıcı sorun, sanırım önderlikle -yada öncülüklesosyalizmin ne ölçüde bağdaştığıdır.

İşte böyle bir formülasyona artık aklım yatmıyor. Birileri bir başkalarını kurtarmaya kalktı mıydı toplumsal kanunların işleyişi hükmünü sürdürüyor ve bir süreç boyunca kurtaranlar sadece **kendilerini** kurtarmış oluyorlar. Tabii sosyalizmle bağdaşmadığı için bu da uzun ömürlü olmuyor. Kurtarılanlar kurtulmadığı gibi kurtaranlar dahi uzun vadede kendilerini kurtarmış olmuyorlar. Onun için diyorum ki, kim kurtulmak istiyorsa **kendi emeğiyle, kendi çabasıyla, kendi eseri** olarak kurtulsun.

Böylesi iğneyle kuyu kazmakmış, sabır isteyen uzun bir mücadeleyi gerektirirmiş, hatta devrimi "çıkmaz ayın en son çarşambasına" ertelemenin Türkçesiymiş ve saire... Olsun varsın. Çünkü kurtuluşu sosyalizmde gören ne kadar çok insan bir araya gelip bu hedefe nasıl ilerleneceği hakkında kafa tokuşturur, aktif katılımla politika yapar, günübirlik mücadelede eylemli olursa o ölçüde "isteğin düşünceye ağır basması" ihtimali de minimuma iner. Gerçeklerden kopmamanın, sonuç alıcı bir şekilde dünyayı değiştirmenin yolu bence budur. Aksi halde, önderlik ederek birileri, bir başkaları hakkında ahkam kesmeye ve bundan da politika üretmeye gitti miydi, bu, kaçınılmaz olarak ideolojide dogmatizmi, monolitikliği, çelik çekirdekli partiyi ve "yanılmaz önderler"i de beraberinde getirecektir. Böylece de önderlerin isteklerinin düşünceye ağır basması ihtimali alabildiğine artacaktır. Ama hep denegeldiği gibi gerçek inatçıdır, onu kabul etmek istemeyenlere de -ne yazık ki bunun bedelini tüm topluma ödettirerek- kendini bir gün mutlaka kabul ettirir.

Kısa bir açıklama: "Sosyalizm"in çeşitli tarifleri olduğu biliniyor. Bunun için "sosyalizm"den neyi kastettiğimi kısaca ifade etmek istiyorum. Sosyalizmi, kapitalizmden sınıfsız topluma geçiş sürecinde üretim araçlarının kolektif mülkiyet (devlet mülkiyeti değil) altında bulunduğu, yönetimde ve üretimde çalışan insanların doğrudan söz ve karar sahibi olduğu, sınıf sömürü ve baskısının ortadan kalktığı, çalışan sınıf ve tabakalar arasındaki çelişkilerin uyumlaştırılabildiği, işsizliğin bulunmadığı, kadın-erkek eşitliğinin sağlandığı varsa ulusal meselenin çözüme ulaştırıldığı, bireylerin çok yönlü gelişip yetkinleşmeleri için gerekli imkanların sağlandiği bir aşama olarak tanımlıyorum. "Sosyalizm" kavramının ülkemizde yarattığı en yaygın izlenimin böylesi olduğunu tahmin ettiğim için bu tanımın kolaylık sağlayacağı kanısındayım. ■